

219207
к. XIV.

Р. 1905 кн. IV.

Т. LXVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN DES SCHEWENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDAIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

Heft.

1905, IV B.

B. LXVI.

з вкладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Вийшло XXVIII с. с. 1905.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між іншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1'
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0 40
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодяноский О. Українські назви, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0 26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будвиновський В. Хлопська посулість	2'—
О. Вайсмаер. Про туберкульозу	0 90
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3'—
„ Знадоби для пізнани угро-руських говорів, т. 1—2 по	2'—
„ Про говор долівський	1 30
Віанер Ю. Житє ростия у морі	0 10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Іношік в народній поезії	0 50
„ Русини Пришівської єпархії і їх говори	0 70
„ Словаки чи Русини?	0 80
„ Hungarico Ruthenica	0 20
„ Пісенні повтори в укр.-р. народ словесности	0 55
„ Угоруські духовні вірші	2 50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I і II, вид. 2, по	7 50
„ т. III—V див. Збірник іст.-філ. секції (т. III вид. 2 в друку).	
„ Люстрації королівчин в руських землях XVI в., т. I—IV див. Жерела.	
„ Виймки з жерел до історії України-Руси, ч. I, до пол. XI в.	2 00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12 00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0 40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0 20
„ Хмельницький і Хмельщина	0 20'
„ Звенигород галицький	0 70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0 60
„ Описи Ратенського староства	0 60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1 00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0 50
„ Економічний стан селян в Львівській королівчині XVI в	0 50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0 20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0 30
„ Спірні питання староруської етнографії	0 50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0 50
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0 16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1 80
Етан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0 26
Ентельс Ф. Людвік Фаєрбах	0 50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1 50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3'— кор. т. V, VI і XIII—XV по 4 00 кор., т. XI	6 00
Ефремов С. Національне питанє в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівчин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
„ т. II: Люстрації королівчин в землях Перемишльській і Синодській	4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській	5 00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівчин з р. 1570	4 00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік I і 2 по 10, рік 3	5 00
Заклянский Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесенє пащиви в Галичині	1 00

Рік XIV.

Р. 1905 кн. IV.

Т. LXVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

249207

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XIV Jahrgang.

1905, IV B.

B. LXVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варадом К. Беднарського.

Вийшло 28/VIII с. с. 1905.

НБ ПНУС

249207

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Інв. 249207

Зміст LXVI тому.

1. Святий Климент у Корсуні, Причинки до історії старо-руської легенди, написав Др. Іван Франко. XI. Культ св. Климента в Мораві й на Русі . с. 257—281
2. Ще до „Чуда св. Климента папи римського“, замітки до розвідки дра Франка, Михайла Грушевського с. 1—3
3. Огляд української лексикографії, написав Борис Грінченко с. 1—30
4. З літературної спадщини Василя Ільницького, подав Іван Созанський с. 1—59
5. Miscellanea: а) Лист Ол. Гатцука до Мікльошіча, под. З. Кузеля; б) „Литературный споръ“ в Холмщині 1871 р., під. І. Крипякевич; в) Данило Мордовець, некрологічна замітка, под. М. Грушевський с. 1—8
6. Наукова хроніка: Огляд часописей за 1904 р. — Часописи українсько-руські (зміст на с. 54) . . . с. 1—15
7. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 54) . . . с. 1—54

Inhalt des LXVI Bandes.

1. Der heilige Klemens im Chersonesus. Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. Ivan Franko S. 257—281
2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von Michael Hruševskýj S. 1—3

3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B o r y s H r i n č e n k o	S. 1—30
4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilius I l n y č k y j, mitgetheilt von I v a n S o z a n ś k y j	S. 1—59
5. Miscellanea, von Z. K u z e l j a, I. K r y p j a k e v y č, M. H r u š e v ś k y j	S. 1— 8
6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904. — Die ukrainischen Zeitschriften (Register siehe S. 54)	S. 1— 15
7. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 54).	S. 1—54

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Свѣятий Климент у Корсуні.

Причинки до історії староруської легенди.

Написав *Др. Іван Франко.*

XI. Культ свв. Климента в Мораві й на Русі.

Легендою про віднайдене мощий свв. Климента в Корсуні — чи схочемо її датувати початком, чи серединою IX. віку, кінчить ся розвій Климентової легенди на сході. Се й не диво. Великий церковний розлом, що доконав ся швидко потім під впливом патр. Фотія і Михайла Керулярія, був смертельним ударом для тої унітаріанської тенденції, що бажала єдності церкви римської з византийською, і якої символом була власне легенда про Климента. Славянські вчителі Константин і Методій з мощами Климента йдуть із Константинополя до Риму і хоч не перестають бути православними, про те, так сказати, виходять із складу православної византийської єрархії: один і свої кости складає в Римі обік мощів Климента, другий з папського наданя робить ся єпископом Морави, хоча задля свого характеру як православний дізнає від своїх собратів, католицьких єпископів, тяжких переслідувань. Від своїх відстали, до чужих не пристали, — се від тепер буде однакова доля многих людей, що протягом століть будуть силкувати ся замостити ту прірву між обома церквами; слідами Методія піде в часом кардинал Ізидор, підуть українсько-руські уніяти аж до наших днів.

Та хоча для розвою легенди про римського папу-мученика і опікуна крайньої стражниці православного світа серед варварських заливів не стало ґрунту від тої хвилі, як папа в очах православних зробив ся єретиком, відступником від правої віри, а далі й синонімом Антихриста, то все таки культ того давнього папи, апостольського ученика, що однаково любив і просьвічав схід і захід, писав по грецьки і вважав ся автором многих творів високошанованих також у грецькій церкві (прим. тзв. Апостольських Конституцій, що були одною з підвалин грецького канонічного права), не щезає так швидко і показуєть ся здібним пускати свіжі парости коли не в самій Греції, то бодай у тих нових філіях грецької церкви, які повстали в північносхідній Європі в IX. і X. віці.

Маю тут на думці славянську державу в Мораві і Русь.

В моравській державі культ св. Климента тісно вяжесть ся з іменами славянських первовчителів Константина і Методія, хоча що до характеру того звязку заходять певні сумніви. Априорна думка, що головним пропаґатором того культу в Мораві та Панонії був св. Константин, той що „віднайшов“ Климентові моці біля Корсуня, не знаходить ніякого потвердження в головних жередах, а власне в обох тзв. панонських житіях, які нічогосінько не згадують про те, щоб Константин і Методій їдучи до Морави везли з собою туди сі моці. Ми бачили в попереднім розділі, що ся звістка появляєть ся аж у пізнійшій Італьській легенді наслідком тої комбінації, що Константин і Методій, раз виїхавши з Константинополя, не вертали вже туди більше, значить, коли в початку 868 р. привезли Климентові моці до Риму, то весь сей час мусіли мати і возити їх із собою. Із сеї комбінації, яка опрокидаєть ся звісткою Житія Методія про поворот обох братів із Морави до Константинополя і про цілорічний їх побут там перед вирушенем до Риму, пізнійші перерібки Італьської легенди, тзв. Моравська і Чеська легенда, роблять уже ноторичний факт, доводячи його до такого абсурда, що Константин із Корсуня виніс не лише чудесно заховану на дні моря мрамурову домовину з Климентовими мощами, але ще й зелізний якір, що лежав обік неї. От тим то комбінації деяких новітших учених (Дімлера, Гінцля) про насаджене культу св. Климента в Мораві та Панонії самими первовчителями Славян ще в першу їх подорож видають ся мені безпідставними, а дотепний концепт першого із них — прослідити маршруту подо-

рожі обох братів по тим місцевостям, у яких заховала ся пам'ять про існуванє церковів і каплиць присвячених свв. Климентови, не може мати ніякого історичного значіння для сеї власне подорожі з рр. 863 – 865. Навпаки, маємо деяку підставу припустити, що сеї культ почав ся на тій славянській території ще вчаснійше, під впливом латинських місій; аджеж між першими учениками Константина й Методія, що були висвячені в Римі 868 р., знаходимо вже Климента, родом правдоподібно Мораванина, який певно був охрещений сим іменем на яких 20 літ перед приходом солунських братів до Морави, бож про те, аби Константин і Методій хрестили своїх учеників самі, нема ніде ніякої згадки. Значить, сеї культ ішов до Морави і Панонії не зі сходу ані з Константинополя, тільки в заходу, від Риму. Можемо догадувати ся, що за 20-літнього архієпископства Методієвого в тих сторонах сеї культ розширив ся і зріс так, як ніколи потім, і що власне до сього часу належать ті його сліди, які звів до купи Дімлер. Пізнійша франконська і малярська реакція підрізала сеї культ, хоч і не затерла його слідів до разу¹⁾.

Із тих слідів культу свв. Климента в мораво-панонській території найважнійша для нас та літературна пам'ятка, яка

¹⁾ Невеличкий слід ширеня сього культу з Морави на захід, до Чехії, маємо в старочеській віршованій хроніці Даліміля, де говорить ся про охрещене чеського князя Борживоя. Даліміль оповідає, що Борживой був підвладним князя Святополка моравського, та прибувши раз до нього для послуги, понав на обід. Святополк велів йому сідати на землі разом зо псами, бо, мовляв, не подоба поганинови сидіти поруч з християнами. Засоромлений Борживой просить у Святополка і у Методія хресту. Потім літописець пише далі:

Ten arcibiskup Rusin bieše,
 mšu svu slovanský služieše.
 U Velehradě krsti čecha prveho
 Bořivoje knieze českého
 léta ot narozenie božieho
 po osmi set po devietikrat čtvrtého.
 Když Bořivoi svoj stav zmieni,
 sviet potupiv v svatost sie promieni...
 prvý chram v Hradci postaví
 a svatemu Klimentu oslaví.

Dalimilova Chronika česká v nejdavnější čtení navracena od Váceslava Hanky, V Praze 1849, стр. 42.

дійшла до нас під заголовком „Похвала сѣм҃у Клименту патріарху римську списана Климомъ ієѣпомъ“¹⁾. В рукописах її авторство приписуєть ся Климови, ученикови Константина і Методія, пізнійшому єпископови Велицкому в західній Болгарії.

Літературна діяльність сього Клима, досить загальними рисами схарактеризована його панеїристом, автором грецької *Vita et politia*, якої авторство безпідставно (на думку Міклошіча) признаєть ся відомому теологови Теофіляктови Болгарському: „Знаючи грубість народа і цілковиту нетямучість у розуміню сьв. письма і спостерігаючи, що многи болгарські сьвященники, вивчивши ся лише читати (scil. по грецьки) не розуміють грецьких творів і через те безпросьвітні, бо на болгарській мові не було учительних казань приладжених для празників, — знаючи все се він і сьому стараєть ся дати раду і своїми заходами розбиває перегороду незнання: удоживши на всі празники учительні слова, прості й ясні, які не містачи в собі нічого занадто глибокого та тонкого, були зрозумілі й для найпростійшого Болгарина, сими поученнями годував душі слабших, напуваючи їх молоком, бо вони не були в силі заживати міцнійшу страву, і став ся другим Павлом для других Коринтян - Болгар. Говорять, що всі сї твори зберігають ся трудолюбними людьми, і одні з них написані на честь многих сьвятих, инші на похвалу пречистої Божої Матери в формі молитов і вдячних пісень; загалом усе, що належить до церкви, чим величаєть ся память Господа Бога і його сьвятих, чим підбадьорюють ся душі, все се Климент передав нам, Болгарам“²⁾.

Як бачимо, була се діяльність широка і богата. „Ніколи

¹⁾ Ся Похвала відома в богатях копіях, вийшла в Четї Миней і містить ся між иншим також у рукописї львівської університетської бібліотеки (I, F. 15, тав. Замоїський рукопис XVI—XVII). Далі цитуємо видане Попова-Щепкіна (Библиографическіе матеріали собранные А. Н. Поповымъ, издалъ Вячеславъ Щепкинъ) у Чтеніяхъ въ Имп. Обществѣ исторіи и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ, 1889 г. книга III, стор. 71—79, dokonane з руського рукопису Чудового монастиря, списаного в XIV віці.

²⁾ Pop. Franciscus Miklosich, Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum, graece edidit. Vindobonae 1847, розд. XXII, стор. 27—28.

ми не бачили його без діла, — говорить про нього один із його учеників, автор грецького Життя. — Все або вчив дітей — одним показуючи елементи грамоти, иньшим вияснюючи значіне сьв. письма, иньшим направляючи руки до писаня, — або віддавав ся молитві, або пильнував читаня, або писав книжки. Иноді рівночасно робив дві роботи — пишучи і разом учачи дітей“ (тамже ст. 24—25). Натура наскрізь практична, він не тільки дбає про заосмотрене своєї дієцезії осьвіченим низшим духовенством, але спроваджує з Греції всякі роди овочевих дерев, і ще на смертній постели докінчує переклад Тріоди. Коли судити зі слів біографа, то виходило би, що вся літературна діяльність Климова припадає на час його побуту в Болгарії, чи властиво в Охридї, і що вся вона мала або спеціально церковну мету (переклади церковних книг), або той популярно-учительний характер, який так гарно характеризує біограф. Коли захочемо стояти на тій характеристиці, то рукописна традиція, що призначає Климови болгарському цілий ряд творів, насуває нам деякі труднощі. Тих творів з іменем Клима дійшло до нас не багато — всього 12, а власне: 1 Заповѣданія о праздницѣхъ, 2. Поучене на сьвяте воскресеніє, 3) Поучене на Преображеніє Господне, 4. Слово похвальне на успеніє Божої матери, 5. Похвала Лазарю в цвѣтну суботу, 6. Похвала безплотним Михаїлу і Гавриїлу, 7. Слово похвальне на память блаж. пророка Захарїї і про рїздво Івана Хрестителя, 8. Поучене на Богоявленіє, 9. Поучене на память апостола або мученика, 10. Похвальне слово Климентови римському, 11. Похвала сьв. Димитрію Солунському і 12. Похвала сьв. Кирилови, первовчителю славянському. Отже роздивляючи ті писаня ми бачимо, що деякі з них (ч. 1, 2, 3) відповідають характеристиці біографа: вони коротенькі, прості, популярні і надихані духом практичної любови ближнього; натомість инші, особливо ч. 7, 10, 12 просторі, повні фразеологїї і реторики в стилю византійської декаденції, не дають майже ніяких практичних поучень, навіть не оповідають фактів, що служать основою празника, а тільки коротко натякають на них та розсипають ся тірляндами викликів і риторичних антитез. Мимоволї насуваєть ся думка, що се або твори якогось иньшого автора — по аналогїї зі староруськими творами можна би проповіді першої катеґорїї присудити якому будь Якову мниху, а твори другої катеґорїї Кирилови Турівському — або, коли мусимо

держати ся традиції, твори першої категорії справді були писані в Болгарії і для Болгар, а твори другої категорії писали ся і говорили ся де инде, для иньшої публики. А коли так, то лишаєть ся нам лиш одна можливість: вони були писані ще в Моравії, за життя Методія, були призначені для публики, що давно засвоїла собі елементи християнства і могла любити ся шумною риторикою та натяками на оповідання відомі їй чи то з лектури, чи з иньших проповідій. Власне три Климові похвали: свв. Димитрію Солунському, патрону рідного міста Методія, свв. Константинови, брату Методія, і свв. Климентови римському, якого мощі Константин і Методій завезли до Риму, можна пояснити найліпше тим, що вони були виголошені ще в Моравії, за життя Методія і під безпосереднім впливом його діяльності¹⁾.

Та лишаючи на боці питанє про авторство похвали свв. Клименту погляньмо на її зміст. Церков радуєть ся нинішнім святим і мощами своїх святих, що служать для вірних ліком, „якоже сего свѣтозарнаго архієрѣкїа чюдно бѣдикивѣ кагробразными волнами прѣодѣкѣ сѣхани“. Климент порівнюєть ся з незаходячим сонцем, що освічує всю землю; він гідний ученик і наступник апостола Петра на римськїм престолї; згордувавши славою і роскошами сього свѣта волїв „паче ѓземьствіє приѣти по Гѣѣ Бѣѣ нашемь, нежели житийскю сласть и славу приѣти“. На вигнаню він за рік доводить до того, що „в предѣлѣхъ херсоньстѣхъ“ powstaє 75 церквїв. Але діявол під'юдив против

¹⁾ Не маючи наміру розбирати тут усю літературну діяльність Клима болгарського, якому новїші вчені, особливо проф. Лавров у Росії та Вондрак у Відні присуджують найбільшу часть пам'яток тзв. мораво-панонського письменства, отже між иншим оба тзв. панонські Життя і обі Похвали (Кирилу і Кирилу й Методію) завважу тут лише коротко, полишаючи собі детальне мотивованє на цїзнїйше, що з огляду на сказанє в попереднїм розділі сеї праці, Климовє авторство обох панонських легенд менї видаєть ся виключеним, так само мало правдоподїбне його авторство Похвали Кирилу й Методію, твору писаного без сумнїву в Болгарії (Панонію і Мораву називаєть ся там „западныя страны“). Автор сеї Похвали має вже під рукою оба панонські життя, хоча Життє Методія ще без інтерполяцій; лист папи Адріяна до Ростислава, Святиполка і Коцеля являєть ся тут у перве і мабуть відси вставлений потїм у Ж. М. Що до свойого стилю і способу розумованя ся Похвала основно рїзнить ся від Климових творів обох категорій і певно не була його твором.

нього „істера слугу своєго Івфкиана ігемона“; сей хоче присилувати його „на жертву к'їсовську“, та не мігши присилувати велить навязати йому на шию „ставила кораклената жел'їзна, нарицаєма анкюру“, відвести від берега і вкинути в море, „хотаще б'їганти несл'їднею скровице к'її прем'їдрости“. Та море розступило ся „на три поприща“, люди вийшли сухою ногою і знайшли тіло його „въ б'їготоканк'ї іему х'їлвинк' ѿ Б'ї, положено к' рац'ї мраморане“. Далі автор похвали вертаєть ся назад, порівнює Климента з Мойсеєм, що своєю палицею добув воду зі скали; „ї сему влаженому Клименту самъ ігнець с'їкъ к'її вземлаі гр'їхы всего мира показа м'їсто десною, і б'їдарню м'їсто ізл'їкаса істочникъ“. За сим іде риторичне поздоровленє Климента („радуї ся“ і т. д.), де між иншим говорить ся, що над його домовиною море розступаєть ся (що року) на сім днів. Потім іде коротко оповідане чудо з хлопцем, що пробув весь рік у Климентовім храмі під водою. Кінчить ся упімненєм до покути, пригадкою страшного суду і заохотою до твореня милостині.

Крім питання про Климове авторство отся Похвала насуває ще деякі інтересні історико-літературні питання. Поперед усього: з яких жерел черпав автор Похвали свої відомости про Климента? Московський учений А. Н. Попов, що перший приготляв до друку текст отсеї Похвали, додав до неї ось яку нотатку: „Исл'їдованіе должно показать, что это похвальное слово составлено на основаніи греческаго „Мученія св. Климента“, приготвленнаго къ изданію К. И. Невоструевымъ по греческому списку Москов. Синод. библиот. XI—XII—XIII в. и напечатаннаго въ Запискахъ Одесскаго Имп. Общества Исторіи и Древностей, т. X“ (Чтенія моск. 1889, кн. 3, часть 2, стор. 4). Що се тверджене не має ніякої підстави, зрозуміє кождий читач отсеї праці, який тямить, що грецьке мученіє, надруковане Невоструевим у т. X одеських Записок, се власне текст Метафраста, що був писаний аж у другій половині X. віку, значить, 50—80 літ пізнійше від славянської Похвали. Навіть не маючи такої певности що до часу, коли жив Симеон Метафраст, яку нам дали новійші досліди, міг би був Попов із самого порівняня тексту Похвали з текстом Невоструева переконатися, що вони виплили з різних жерел. Бо коли в грецькім тексті над Климентовім тілом море розступаєть ся „мало що менше як на 20 стадій“, то в Похвалі воно розступаєть ся на 3 стадії; коли

в грецькій текстї втоплене Климента з якорем мотивуєть ся тим, „аби й його тіло не лишило ся христїянам“, то в славі. Похвалї мотив троха инший: Авфїбіан хоче утаїти „немислѣдноє скривнєнє вѣи премѣдрости“, а се швидше нагадує нам мотив тзв. другої Епітоме, опертої, як тепер знаємо напевно¹⁾, на старшій, до-Метафрастівськїм грецькїм житїю Климента. В тїм старшій житїю, доси не друкованім і захованім, скілько знаємо, в однім рукописї париської Національної бібліотеки, подано такий мотив: аби христїяне не взяли Климентового тіла і не „чтили його як бога“. Детальне порівнянє тзв. другої Епітоме в виданю Дресселя з париським текстом і з тими невеличкими його відривками, які ввійшли в славянську Похвалу; покаже се ще виразнійше. Відкладаючи се порівнянє до додатку, в яким публікуємо париський текст, звернемо тепер увагу на деякі дальші деталї. Отже поперед усього зазначимо, що жерелом отсеї Похвали не могла бути тзв. друга Епітоме, опублікована Дресселем, бо в нїй нема оповіданя про чудо з хлопцем захованім на дні моря; се оповіданє в ширшій, риторично украшеній формї є в Метафрастовій перерібці Псевдоклементин (тзв. перша Епітоме), а в коротшій формї в париськїм рукописї. Та для історика славянського письменства найцікавійше те, що в отсїй Похвалї нема найменшої згадки про віднайденє Климентових моцїй ані про їх перевезенє в Рим Константином і Методїєм. Аджеж а рїогї треба б було догадувати ся, що ученик і близький повірник Константина і Методїя власне про сю сьвіжу, а так важну подїю захоче й зумїє сказати щось цікавого. Чому він не зробив сього, не можемо знати; з історично-літературного боку можливою видасть ся менї догадка, що в пору написаня і проголошеня Похвали, ще за житя Методїя, легенда про віднайденє Климентових моцїй ще не була приторочена до імени Константина, а факт принесеня моцїй до Риму міг бути промовчаний із якихось політичних, невідомих нам мотивів.

В усякїм разї треба сказати, що культу Климента з Морави і Панонїї до Болгарїї Методїєві ученики з собою не понесли. З під крил Риму вони вернули під крила Константинополя, де тепер повіяло иншим духом. Константинопольська церковна традиція, як відомо, проминула повним мовчанєм дїло й особи

¹⁾ Див. додаток до сеї праці.

Константина і Методія, полишаючи шановане їх памяти Славянам. Що не виключила культу Климента, се стало ся не лише тому, що він був занадто давно вкорінений (минейний канон Климентови, з якого я висше цитував уступи в церковно-славянськѣм перекладі, має на собі сліди дуже старої, предмета-фрастової традиції), але головно тому, що від тепер він, як і многі інші „свѣтї папи“ в роді Льва Великого та Григорія Двоєслова, являв ся немов союзником православної церкви против римської ереси, репрезентантом православя на римськѣм папськѣм престолі. Та про те культ його в византийськѣй державі слабе, про нових його приклонників в роді імператора Василя I не чути. Не з Византії, а з Корсуня йде нова парість Климентового культу, що якийсь час досягає значної інтензивности та ширини, але швидко також гасне і забуваєть ся на довгі віки — говорю про культ сего свѣтого на Русі. Звісток про той культ, що починаючи моментом офіціального хрещеня Руси зустрічають ся на протязі XI і XII в., лишило ся нам не богато, та все таки зібрані разом вони виглядають як *disjecta membra* якоїсь більшої цілости і велять догадувати ся, що культ сего свѣтого в початках християнського жита наших предків був досить оживлений. Найстарша з тих звісток, передана нашою Початковою літописю під р. 988 оповідає, що Володимир занявши Корсунь і оженивши ся з царівною Анною, „поять царицю и Анастаса и попы корсуньскы съ мощьми свѣтого Климента и Фива ученика его“ подав ся до Київа. Те саме каже коротше старе Житіє Володимира: „и прія градъ Корсунь, и взя съсуды церковныя и иконы и мощи священномученика Климента и инѣхъ свѣтыхъ“¹⁾. Літописну звістку повторяє дословно „Память благовѣрнаго Владимира“, переплутавши лише Фива на Фифая (київські Чтенія II, 2, ст. 2 в); пізнійше українське Житіє св. Володимира, скомпоноване десь на початку XVII в., ще далі переплутало се імя і з Фива зробило Агаѣна або Агафангела (Чтенія II, 2, ст. 41).

Про сі мощі ми маємо ряд звісток із XI і XII віку. Сучасник св. Володимира, німецький єпископ і літописець Тітмар мерзебурський говорить, що Володимир був похований біля

¹⁾ Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора літописца, К. 1888, Кн. II, 2, 16.

свої жінки „в церкві св. Климента“. З нашої літописи і з житий ми знаємо, що Володимир був похований у Десятинній церкві, яку сам збудував і якій передав ікони, книги і церковні прилади вивезені з Корсуня. Значить, не підлягає сумнівови, що й Климентові моці були зложені в тій церкві. Чи одначе вона коли називала ся Климентовою (була посвячена зразу на імя Успенія Богородиці)¹⁾, се дуже сумнівно; мені видаєть ся зайвою навіть висловлена Карамзином (Исторія Государства Россійскаго, т. I, прим. 418) і принята пізнійшими істориками (пор. Кіевская Старина 1884, кн. 11, стор. 537) догадка, що один відділ у тій церкві, де лежали Климентові моці, називав ся іменем сего святаго; сам західний літописець, що далеко більше цікавив ся легендою про Климента і його моцями, ніж се мало місце на Руси, міг так назвати церков, про яку чув, що в ній лежать ті моці, а якої дійсна назва або не цікавила його (коли се було Успеніє Богородиці), або була йому незрозуміла (коли йому передано назву Десятинна). Що справді в ту пору і ще значно пізнійше на заході далеко більше цікавили ся моцями Климента, як у нас, на се побачимо зараз докази.

Видаючи другу мартову книгу своїх Acta Sanctorum у 1678 р. Боляндисти знайшли у присланім їм із Франції старім рукописнім житійнику з церкви св. Андомара в Ремсі при оповіданю про жите і чуда св. Климента на полях записану ось яку історію, яку передрукували під днем 9 марта: Anno incarnati Verbi MXLVIII, quando Henricus rex Francorum misit in Rabastiam (так там названо Русь) Catalanensem episcopum Rogerum pro filia regis illius terrae Anna nomine, quam debebat ducere uxorem, deprecatus est Odalricus, praepositus S. Mariae Remensis ecclesiae, eundem episcopum, quatenus inquirere dignaretur, utrum in illis partibus esset Cersona, ubi S. Clemens requiescere legitur, vel si adhuc mare partietur die natalis eius et pervium esset euntibus? Quod et fecit. Nam a rege illius terrae, scilicet Jaroslavo, hoc didicit: quod Julius papa in regionem illam, ubi S. Clemens jacebat, ad destruendam haeresim, quae illis in partibus pullulaverat, perrexit, cumque peracto negotio idem papa ab illis partibus

¹⁾ Пор. Митроп. Евгеній, Описаніє Кіевософійскаго собора, Кієвъ, 1825, стор. 8.

regredi inciperet, apparuit illi angelus Domini dicens: „Noli recedere, a Domino enim praecipitur tibi, ut revertaris et transferas corpus S. Clementis, quod hactenus in mare jacuit“. — „Quomodo — inquit — hoc potest fieri, cum mare non partiatur nisi in die natalis ejus?“ Cui angelus: „Hoc est tibi signum, quod Dominus tibi praecipit reverti, quia mare in occursum tuum partietur“. Perrexit ibi et transtulit corpus S. Clementis et posuit illud super ripam et aedificavit ibi templum et assumens de corpore ejus reliquias Romam secum tulit. Contigit autem, ut illo deferente, die quo reliquias cum summa honorificentia populus Romanus recepisset, eodem die sepulcrum, quod in mari relictum erat, cum solo se super mare erigeret et firet insula, ubi illius regionis homines basilicam exstruxerunt et congregationem: ex tunc ad illam ecclesiam navigio itur. Retulit igitur idem rex Georgius Sclavus episcopo Catalanensi, quod ipsemet quondam ibi perrexit et inde secum attulit capita S. Clementis et Phoebi discipuli ejus et posuit in civitate Chijov, ubi honorifice venerantur, quae etiam capita eidem episcopo ostendit¹⁾.

Кодекс, із якого взято се оповіданє, невідомий ближше, тай Боляндисти, що мали його в руках, обмежили ся загальною увагою, що він був старий (codex vetustus), але в яким віці писаний його текст, а коли мартінальна приписка, невідомо. Та вже з самого її тексту можемо бачити, що не маємо тут свідочтва з першої руки, не записку котрогось із згаданих у тексті персонажів, але пізнійшу компіляцію ріжнородних звісток. Поперед усього видно тут без сумніву ремінісценцію фактичних подій із р. 1048, посольства французького короля Генрика на Русь і відгук оповіданя головного посла, епископа Ротера. Видно се не лише в тім, що цитують ся назви двох сучасників подій — самого Ротера і Одальрика, настоятеля церкви св. Марії в Ремсі, але також у тім, що імя руського князя Ярослава перетолковано Georgius Sclavus (Юрій-Слав) по наївній етимології західного чоловіка, що був очевидно троха знайомий з руською мовою і знав, що руське Юрій відповідає греко-латинському Georgius. Безсумнівним фактом можна вважати також те, що Ярослав показував Ротерови в Києві мощі, вла-

¹⁾ Acta Sanctorum, Martii II, Antverpiae 1678, стр. 45.

ство голови сьв. Климента і Фива, принесені з Корсуня. Та все инше в тім оповіданю вказує на те, що фактична основа затемнилася перехолячи через кілька рук чи може уст. Можна би ще признати деяку підставу словам, вложеним ^фавтором в уста Ярослава, що він і сам був колись у Корсуні і приніс відтам голови сьв. Климента і Фива, толкуючи сю звістку так, що Ярослав, ще молодим, 12—14-літнім хлопцем, разом зі своїм батьком брав участь у облозі Корсуня 989 р. і був при тім, як його батько забрав відтам ті моцї¹⁾; в такім разі признане Ярославом сеї події собі самому, без згадки про батька, треба би покласти на карб затемнення, спричиненого устним передаванем оповіданя вже у Франції. За те все оповідане про відкриті моцї Климента папою Юлієм, вложене також в уста Ярослава, мусимо признати не якоюсь спеціально руською традицією про віднайдене моцї Климента, а західно-европейським відгуком звісток про віднайдене і привезене до Риму тих моцї Константином і Методієм. Факт принесеня Климентових моцї до Риму в р. 878 мусів бути досить голосний і поза межами Італії, але імя головного діяча в тім факті, Грека Константина філософа, як ми бачили в попереднім розділі, вже в Італії, в самім Римі почало швидко забувати ся. Воно очевидно ще швидше забуло ся у Франції, і не минуло півтораєта літ, а вже сам факт віднесено в сіру минувшину, в перші віки християнства, і звязано з іменем папи Юлія I (337—352); з Константинової місії до Хазаар зробила ся мітична подорож того папи до Корсуня для знівеченя якоїсь, правдоподібно аріяньської ересі, а самі деталі віднайденя моцї являють ся переплутаними устною передачею деталями Італійської легенди.

Що моцї, показувані в Київі еп. Ротерови, були власне дві голови — Климова і Фивова, сеї деталь французького оповіданя згоджуєть ся вповні з тим, що ми знаємо про ті моцї з пізнійших руських жерел. В літописи по Іпатському списку оповідаєть ся під р. 1145, отже без малого сто літ по відвідинах французьких послів у Київі, що за панованя князя Ізяслава київський митрополит Михайло II, родом Грек, самовільно покинув Київ і від'їхав до Греції, де й умер по двох роках.

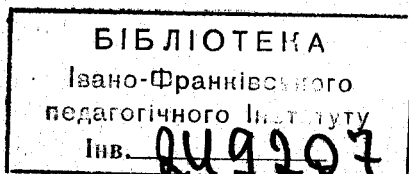
¹⁾ Пор. Давно забытая древнѣйшая кievская святиня (Кievская Старина 1884, кн. 11) стор. 337.

Тоді князь скликав шість руських єпископів і предложив їм вибрати на митрополита Русина і посвятити його на місці, не обертаючи ся до Константинополя. Проти сього запротестував новгородський єпископ Ніфонт заявляючи, що сим буде розірваний звязок руської церкви з константинопольською; інші єпископи бояли ся, чи не занадто мале їх число задля вибору митрополита. Тоді сказав Онуфрій, єпископ чернігівський: „Азъ свѣде, достоить ны поставити, а глава у насъ есть св. Климента, якоже ставять Греци рукою святого Ивана“. Се переконало всіх крім Ніфонта і вони „тако сгадавше, главою св. Климента поставиша митрополитомъ“ ігумена зарубського монастиря Клима, відомого також у старо-руським письменстві Клима Смолятича. Чи була за тим автономістичним поривом якась глибока церковно-політична думка, чи ні, в усякім разі факт вибору Русина митрополитом (не числячи давнього Іларіона) лишив ся одиноким і викликав сильне незадоволенє в Царгороді; Клима Смолятича по 9 літах скинено з митрополичого престола і навіть кинено клятву на нього й на покійного вже князя Ізяслава, що перепер його вибір¹⁾, а на княжій престолі не було чоловіка, що поважив ся б із сього прецеденса зробити систему. Отсе остатня звістка про Климентові мощі, яку заховала нам літопись; у пізнійших заколотах та грабуванях вони пропали кудись безслідно, — можливо, що були вивезені котримось із пізнійших митрополитів із Греків, щоб запобігти повтореню прецеденса в Климом Смолятичем.

Зупинимо ся тепер над тими літературними пам'ятками, які полишив у нашім старім письменстві культ Климента. Сих пам'яток числить ся дві²⁾, хоча, як побачимо далі, се число троха проблематичне. В р. 1850 опублікував кн. Оболенський у „Кіевлянинѣ“ кінцеву частину староруського Слова на обновленє Десятинної церкви, де оповідало ся коротко про жите і смерть св. Климента. Се слово, взяте Оболенським із рукопису XVI. в., мало титул „Въ тойже день мученіе св. Климента патріарха Римскаго, четвертаго бывши по ап. Петрѣ“. Оболенський подає

¹⁾ Див. про се М. Грушевський, Історія України-Руси, т. III. У Львові 1900, стор. 295—297.

²⁾ Про них див. М. Грушевський, Кілька заміток до Чуда св. Климента папи римського (Записки, XLIX, 1902, misc. ст. 1—4).

початкові слова того твору: „Четвертый Римстѣи церкви при-ставникъ бысть Климентъ, иже художествомъ апостола Петру послѣдствова“. Се очевидно не початокъ говореного Слова на празникъ обновленя церкви, але ex post приставлений початокъ житія Климентового (пор. мої Памятки т. Ш, житіє Климента), аналогічний, з висемком числа „четвертый“, до початку Метафрастового житія. Як виглядав дальший текст і зміст Слова, ми не знаємо; кінцевою його частиною, що її опублікував Оболенський, займемо ся далі.

В р. 1901 опублікував проф. А. Соболевський в „Извѣстіяхъ“ петербурської Академії „древне-руское „слово“ домонгольскаго періода“ з рукопису Імп. публ. бібліотеки у Петербурзі (сигнатура Q. I, 999, рукопис із другої половини XV. в.), що має титул: Мѣца ноября к' кѣ. днѣ. стѣго сѣнномѣнка Климента епископа римскаго, оученика кивша скатаго апостола Павла. чудо ш строчати“. Сей твір, інтересний уже самим титулом о стільки, що на перекір більшости відомих нам писань про Климента називає його учеником не Петровим, а Павловим, не має також, як слушно догадуєть ся проф. Грушевський, властивого початку, а починаєть ся ex abrupto оповіданем про Климентову висилку до Херсона, про його мучеництво, чудо з його тілом, і нарешті ширше зупиняєть ся над чудом із хлопцем, полишеним родичами на дні моря. Кінчить ся твір похвалою сьв. Климента, яка характеризує його виразно як твір руський і дає деякі підстави для означеня його хронології.

В своїй цитованій розвідочці в Записках проф. Грушевський висловив думку, що „Чудо“ (вид. Соболевського) — твір вчасний і був зложений не пізнійше третьої четвертини XI в., а Похвала, чи властиво Слово (вид. Оболенського) — твір пізнійший, зложений не скорше середини XII в. і залежний що до свого тексту від „Чуда“ (Записки, том XLIX, misc. стор. 2, 3). Нехай мені буде вільно мотивувати свій відмінний погляд.

Поперед усього чи „Чудо“ Соболевського і Слово Оболенського два окремі твори? Початку Слова не маємо, а що до кінцевої частини, то детальне порівнане обох текстів дасть нам найкрасшу відповідь. Тому друкуюмо оба ті тексти en regard:

Тѣкст Оболенскаго.

Тѣкст Соболевскаго.

Тако и сего церковнаго солнца, своего угоди́ка, нашего же заступника, свѣтаго, реку достойно, священномученика Климента отъ Рима убо въ Херсонъ, отъ Херсоня въ нашу Рускую страну створи прѣити Х҃сѣ Б҃гѣ нашъ прѣзвѣбною милостию въ наше вѣрныхъ спасеніе. Оле челоувѣколюбіе, благодсти неисчетна пучина! Не къ иствѣннымъ приснымъ рабомъ створи своему угоди́ку прѣити, но къ врагомъ и уступникомъ, о нихъ же речено бысть: пожроша сыны и дщери своя бѣсомъ; но да сбудетъ ся реченное: благодатию есте спасени; идѣ умножатъ ся грѣси, ту прѣзвѣбилова благодать. идѣже бо жертвицы бѣсомъ быша, ту свѣтѣя церкви славятъ Отца и Сына и свѣтаго Духа, еже прѣшествіемъ свѣтаго Климента створи ся и утверди ся.

Тѣмже и мы, убѣгающе невзблагодатна, славимъ и хвалимъ и кланяемъ въ Троицѣ поему Богу, благодаряще того вѣрнаго раба, иже умножи своего господина талантъ не токмо въ Римѣ, но всему и въ Херсонѣ, еще и въ Роустемъ мирѣ, ркуще къ нему: мученикомъ похвала, свѣтителемъ удобреніе и неподвижное основаніе церкви Христовой, ей же врата адава не удолеютъ, и присный заступниче странѣ роустей, и

Тако и сего своего оугодника, нашего же заступника, ст҃го сѣщенномѣника Климента ѿ Рима в Херсонѣ, ѿ Херсона в нашъ рускую страну сѣтвори прѣити Х҃сѣ Б҃гѣ нашъ прѣзвѣбною мл҃стїю в наше вѣрныхъ сѣсеніе. оле чѣколюбїа и бл҃гсти неизреченныа. не бо къ сонмъ равнмъ приснымъ сѣтвори прѣити оугодникѣ своему, но ко врагомъ и ѿстѣпникомъ, ѿ нихъ же речено выст: пожроша сны и дщери вѣсвмъ. но да вѣдѣетъ сѣ реченное: бл҃гдтїю есте сѣсени. идѣже оубо оумножитъ сѣ грѣхъ, тоу прѣзвѣбилоуѣ бл҃годать. идѣже жертвица вѣсвмъ быша, тоу стѣла цркви славятъ ѿца и сѣа и ст҃го дх҃а, еже прѣшествіемъ ст҃го Климента сотвори сѣа и оутверди сѣа.

Тѣмже и мы оубѣгающе невозбл҃годатна [sic!] славимъ и хвалимъ покланяемъ сѣа въ Троицѣ поемомъ вѣстѣвѣ, бл҃годаряще и того вѣрнаго раба, иже оумножи Г҃а своего талантъ не токмо в Римѣ, но и в Херсонѣ и в Русѣи, рекѣще к немъ: мѣниквмъ похвала, и стѣлемъ оудобреніе и недвижимое основаніе цркви Х҃стѣ, ей же врата адава не оудолкѣютъ, присный заступниче земли рускыа,

вѣиче преукрашенный славному и честному граду нашему и величїи митрополїи же мати градомъ; тобою рустїи князи хвалят ся, святители ликують, іерей веселят ся, мниси радуют ся, людїе добродушествуютъ, приходяще теплою вѣрою къ твоимъ христоноснымъ костемъ, святыню почръпающе и хваляще Бога, възвращают ся во свояси освящающа дома и храмы и тѣлеса своя кропленїемъ, и мажуща ся и пиуща, приѣмлють здравїе душамъ и тѣломъ твоими честными молитвами.

Тѣмже по истиннѣ всѣхъ градъ славнѣ[й], шїтя всечестное твое тѣло, и весело играетъ хвально воспѣвая. якоже бо небо другое на земли истинно показа ся владычня Матере церкви божественная, въ пейже по истиннѣ честное твое тѣло лежа як и солнце просвѣщаетъ вселенную. О апостоломъ сопрестольниче, ангеломъ равночестне!

Бѣси прогоними бывають и недужи отбѣгають, рати безъ успѣха възвращают ся, перетпцы проклинают ся, преславная же вѣра възрастаєтъ наипаче. тобою обилнѣ наполняюще ся благоденствуемъ, грѣховъ прощенїе тобою, угодниче Христовъ, надѣем ся получитьи о упованїи жизни вѣчна, юже буди намъ наслѣдовати, все пристрастїе отложацимъ, обоюду же добродѣтелями готовящим ся. Но якоже сохраниль есп отъ бѣссоль-

кѣнчє прекрасныи градъ ншемъ. славни тобою, сватчє бжїи, вѣрнїи кнзи наши хвалат са, стїли ликвють, іерки веселат са, мниси радуют са, людие двбродшествовють, приходяще к тевк правою вѣрою къ твоимъ мощемъ, стїною почерпающе и хвалашче бгга, возвращающе са ко своа си, шсващающе дома и храмы и телеса своа кропленїемъ, мажущє са.

аполомъ
сопрестольниче и англо
равночестне.

вѣси прогоними вывають,
недужи швѣгють, ратнїи безъ
оуспѣха козвращають са.

овилїа наполняюще са блгоденствемъ, грѣховъ прощенїе токою, оугодниче хбъ, надѣем са полдчити ш оупованїи жизни вѣчна. боудї же намъ вск оулдчити всю шложнше злобъ, и добродѣтелми готовашче са.

[Сїа оубо моли прдбне

чиіхъ звѣрій нападенія отроча въ мори, тако и любящая тя отъ невидимыхъ звѣрій нападенія въ мѣрѣ сохраняя, христоробивому же и вѣрному князю нашему полезная пспроси, да къ нынѣшнему добропробыванію вѣчныхъ блажныхъ сподобленіи будутъ. Тако прародителескъ добродѣтели обѣщникъ, церковь твою обновляя, якоже бо сего благороднаго благовѣрный праотець христоробивій сій, по истинѣ же мучениколюбецъ, со многими потщаніемъ, пребольшею вѣрою от-

туду бо дождѣ любезно и благочестно принесе твоя пречестныя мощи на освященіе и спасеніе себѣ же и всему роду своему, рекъ же п странѣ нашей, якожъ и вѣруемъ. Тако и тый апостольскій подобникъ Клименте, того изчадіе, гдѣ добро управлей, отсюду же со всеми на небесная обителища принеси, сіа убо, о преподобникъ, молимъ твоимъ ученикомъ обрѣсти ся. Нынѣ же убо да веселуется старѣшншествова въ князехъ, яко блаженъ есть во истину обладая скипетры твоими молбамъ, яко имѣя присно [сѣ] собою. Радуется старѣшншествова въ святителехъ, яко блаженъ есть прикасаа ся твоя святыни и люди верныя освящая. И да ликовствуютъ гражане старѣшншествоващаго въ градѣхъ града нашего, яко блаженъ суть твоимъ заскупленіемъ и яко суца вопны (шб. зам. въпну) с тобою. Да празднуеть свѣтло блаженный твой клиросъ, яко старѣй всего клироса твоимъ ходатайствомъ, яко п свойственѣ тебѣ служа. Да торжествуютъ краснѣ чтущи твою память вѣрою и любовію, яко вложенъ суть милостыню нищимъ, яко ти помиловани будутъ. Треблаженъ по истинѣ ты явил ся Клименте, иже за Троицу пострада, и тако научивъ створити; того ради Господомъ великъ наречет ся намъ недостойнымъ иже бо являемо любими своего блаженства богато даруя, отче честный, подоба своему владыцѣ Христу любовію приемля, яко убогія вдовица съ похвалою двѣ мѣдницы, хударазумныи и грѣшныи душа вѣрою припесеное я[ко]же дѣтшица собрахомъ, худѣ твою великую хвалу чтуще. Ты же свыше посѣщай насъ милостію, яко достигъ общанныхъ благъ, яже уготовалъ есть Богъ любящимъ его. По истинѣ блажен еси! того ради вся ны схрани тебе любяща, и отци бо суть чадолюбв, не гнушаютъ ся младенствующихъ при разумѣ и губнующи языкомъ, но паче любятъ и присвоятъ; того ради непотребныи языкъ-

намъ сконимъ равнѣ даровати спсеніе, яко имѣа дерзкоу кеніе ко кскѣ вѣдцѣ. да тобою, стѣи Клименте, направляемъ, наставаемъ. сегоубоу вѣгдтію швѣгтѣквша до послѣднѣго коздыханія, архіерію Хвѣ, по твоёмъ наоученію слави мѣца и сѣа и стѣго дхѣ, въ трѣхъ составѣхъ единого Бога. нераздѣлимою едїносѣцию трїцѣ мѣца и сѣа и стѣго дхѣ, нѣк и прѣно и к вѣкки вѣкѣамъ.

врагъ нынѣ понуженъ, благороднымъ богочетцомъ отъ многа мало написавъ, аще не по чину¹⁾, яко грубъ сый, но надѣя ся твоимъ честнымъ мольбамъ, архіерею честный Христовъ. и сподоби ны всегда съ всеми блазеуогожешими тамошнихъ добротъ бессытости присно насыщати ся. Мы же нынѣ единодушно, по твоего гласа ученію, славу п благодареніе возсылаемъ даровавшему тебѣ разумъ, богозванне, и вѣру соблюсти и теченіе свершити и отъ бѣдъ избавляти. нынѣ нмя буди благословено самого владыки, единопреблагаго Бога нашего, въ Отцѣ и въ святѣмъ Дусѣ²⁾ славимаго нынѣ и присно во вся безконечныя и непроходимыя вѣки невечерняго дни, въ вѣки вѣкомъ, аминь³⁾.

Вистарчить зирнути на оба тексти покладені паралельно, щоб пероконати ся, що маємо перед собою не два окремі твори, навіть не дві відмінні редакції одного твору, а один і той сам твір, один основний текст у двох формах — одній розширеній і другій укороченій. Текст Соболевського крім кінцевої досить шаблянової формули, взятої мною в гранчасті скобки, містить ся весь з виємкою кількох відмінних слів у тексті Оболенського. Тільки що текст Оболенського значно просторійший і то в двох напрямках: у місцях, що кореспондують з текстом Соб., він багатший на риторичні прикраси, та надто має просторе закінчене, якого не має Соб., і в середині одно речене більше — похвалу Київу.

Можна собі двояко толкувати сю різницю текстів і їх обопільні відносини: або текст Соб. старший, первісний і був пізнійше розширений, або навпаки, старший текст Об. був пізнійше вкорочений. На мою думку треба прийняти власне сю другу евентуальність, а то ось із яких причин. 1) Скороченя в тексті Соб. декуди мають зовсім механічний характер і псують текст, прим. у реченю: „Оле челоувѣколюбіе, благости неспечетна пучина“ текст Соб. викинув остатне слово і лишив невідповідну конструкцію „оле“ з genit., що надає викрикови відмінне, лихе значіне (Оле з nominat. = ессе, оле з genit. = нім. о weh, leider). Такий сам механічний характер має пропуск перед „обилія наполняюще ся“, де тільки Об. дає відповідне значіне зазначаючи перед тим, що мова про зріст „преславної віри“; про-

1) Надруковано хибно: погнуувъ.

2) Надруковано мб. хибно: Духѣ.

3) Київляницъ, книга третья, на 1850 годъ, издааная М. Максимовичемъ. Москва 1850, стор. 144—147.

пустивши сей passus текст Соб. у звязку з попереднім реченем дає такий змісл: вояки вертають без успіха і через се ми багатіємо. 2) Текст Соб. декуди заступає старі або рідко вживані слова, які зберегли ся в тексті Об. (хоч виданім із пізнійшої копії) новійшими та більш утертими. І так рідке слово „исътвеннымъ“ заступлено у Соб. звичайним „своим“, зам. старинного „жертвицы“ покладено „жертвища“; рідке слово „невъзблагодатиѣ“ = невдячність лишило ся незрозумілим для копіста Соб., який зробив з нього „не въз'блѣгодатна“, що не дає ніякого зміслу; старе „пристрастіе“ замінено банальнішою „злобою“. 3) Текст Соб. і в початку являєть ся вкороченим більше від Об., розпочинаючи оповідане з такого момента, з якого не починає ніяке відоме нам житіє, а власне з факту вигнання Климента; текст Об., як бачимо з початкового реченя, зачинав ся від Климентового папства; лекше допустити, що й тут текст Об. первісний, а Соб. пізнійше вкорочений, ніж навпаки. Та головне 4) одиноке місце, де текст Соб. ніби то самостійний супротив Об. — кінцева формула, зовсім шабльонова; те, що натомісь стоить у Об., містить у собі крім широкої риторики цілий ряд натяків на конкретні факти та обставини, а власне на обновлене храма, що було приводом до виголошеня слова, на те, що праотець теперішнього князя приніс Климентові моці до Києва, на верховодне становище князя, митрополита і самого Києва. Дивна би річ була, як би автор сего кінцевого уступа, такого багатого змістом і цвітами риторики, приточував усе те до чужого, готового вже тексту; натомісь легко зрозуміти, що переписувач тексту Соб., який укоротив свій взірєць на початку, спішив ся добігти до кінця і заступив закінчене свого взірця короткою і наскрізь шабльоновою формулою, не зацікавлений власне натяками на особи й події далекі вже від нього.

Як сказано, автор Слова величає свого сучасного князя за те, що „прародителескъ добродѣтели обѣщникъ, церковь твою обновляя“; виходить із того, що Слово було виголошене правдоподібно з нагоди празника обновленя Десятинної церкви. Коли і при яким князі, правнуці сьв. Володимира, могло мати місце се обновленє? Як відомо, Десятинна церква була зруйнована в р. 1240 в часі нападу Монголів на Київ; перед тим вона, як доказує Голубінський (Ист. р. церкви², т. I, ч. 2, стор. 95 і 101) погоріла в р. 1017 і була посвячена аж 1039 р. митрополитом Теопемптом; очевидно, що до сеї події не може належати наше Слово, бож один і другий факт став ся за Воло-

димирового сина Ярослава. Можливо, що се відновлене було аж після грабунку 1169 р. Зовсім вірною треба отже признати думку проф. Грушевського, що „Похвала (так він зве Слово Обол.) досить виразно натякає на часи упадку Київа, коли він жив дуже тривожним житєм, а сеніорат київського князя був лише порожнім титулом без реального змісту“ (Записки т. 49, ст. 3). Супроти сего вірний також догад проф. Грушевського, що князем, якого величає Слово, був Рюрик Ростиславич, що прийшов до Київа в р. 1194 і про якого каже літопись, що мав „любовь несытну о зданьихъ“ та про якого відомо, що побудував мур довкола Видобицького монастиря. В такім разі мали б ми хоч приблизну дату повстаня нашої пам'ятки — коло р. 1200.

Що пропущений Оболенським початок Слова відповідає у головному текстови Соболевського, значить, що й тут ми маємо діло з одним твором, а не з двома звязаними з собою спільним закінченням, на се текст Обол. дає нам також деякі вказівки. І так сам його титул заповідає „мученіє“ Климента; уступ у закінченю пропущеним у тексті Соб. „якоже сохранилъ еси отъ бѣссольныхъ звѣрій нападенія отроча въ мори“ (завважте оригінальну характеристику риб!) натякає на те, що в Слові було оповідане про хлопця захованого чудом у підводній гробниці Климентовій. а початкові слова наведені Оболенським: „Тако и сего церковнаго солнца, своего угодника“ і т. д. роблять ся вповні зрозумілими тільки в звязку з попереднім, у Об. пропущеним, а у Соб. захованим реченем: „Не постави (Бог) прекраснаго сѣнца на единомъ мѣстѣ, а ѡтвѣду съ высоты вселеннѣю просвѣщающій, но и въстокъ, и полѣднк и до запада преходити емѣ“.

Питанє про жерела, з яких автор нашого Слова черпав звістки про жите і чуда св. Климента, pomoже нам вияснити ще одну увагу, піднесену проф. Грушевським для потвердження тої думки, що текст Соб. старший від тексту Об. В своїй часто цитованій статейці в 49 т. Записок проф. Грушевський каже: „Кілька згадок „Чуда“ вказують на часи розмірно ранні. Тоді ще між Київом і Херсонесом існували живі зносини, люди навіть на прощу до Херсонесу ходили, як виходило б із слів про чудо при мощах св. Климента, що повторюєть ся „и до нынешняго дни“ — „и сему же убо сіце бываєму, се в нас благочестія любовници и гражане херсоньстїи слышавше на видѣніе чюдесе великаго сристаху ся“. Отже треба зазначити, що ті слова, то не слова руського проповідника, але взяті живцем із грецького жерела, із Псевдо-Єфремової повісти про чудо

з хлопцем, якої переклад поміщено у нас у розд. IX (стор. 168, 169); читаємо там між иншим: „від тоді аж до сьогодні що року за божою причиною dokonується се дивне і велике чудо“, і далі ще раз (ст. 169), що воно триває „від тоді аж до нині“; читаємо далі, що „коли се стало ся, всі між нами боголюбні селяни й міщани з Корсуня почувши се поспішили, щоб побачити чудо“ — як бачимо, майже дословно переняте руським письменником у текст Слова. Розуміть ся, що ті слова не можуть служити до усталення часу написання руського твору, ані не можуть бути доказом на те, що колись із київської Руси люди ходили на прощу в Корсунь, а тим менше, що Слово було зложено ще в ту пору, коли в Корсуні діяли ся оті чуда.

З огляду на те, що переважна частина тексту Соболевського крім цитованого висше закінченя — майже дословний, лиш декуди покорочений переклад грецького твору — Псевдо-Єфремового оповіданя, я не буду зупиняти ся також над дальшою думкою, порушеною проф. Грушевським — про внутрішнє свояцтво сего Слова з Іларіоновим Словом о законі і благодати. Нема сумніву, те, що в нашім Слові оригінальне, руське, отже власне закінчене, виявляє деяке духове споріднене з иншими виплодами староруського краснорічя. Та вже сама дата написаня Слова (себто прототипа обох відомих нам текстів), значно пізнійша від Іларіона, велить ставити порівнанє на иньшій ґрунті, ніж його поставив проф. Грушевський і в усякім разі здержати ся з міркуваннями про „київську риторську школу XI в.“

Що культ св. Климента розходив ся з Київа на далекі периферії старої Руси, на се маємо доказ у тім, що новгородський єпископ Ніфонт, сам родовитий Українець із близької околиці Київа і бувший печерський монах (ум. 1156 р.), будує в Ладозі муровану церкву на імя св. Климента (Голубинський, Ист. р. церкви², т. I, ч. 2, стор. 317). Певна річ, деревляних церкв на імя сього святаго мусіло в старій Русі бути не мало, і ми можемо догадувати ся, що при таких церквах залюбки оповідано народови про жите та чуда того святаго. От і не диво, що спомини з тих легенд війшли в той відділ великоруської усної словесности, що стоїть на межі між книжним письменством і свобідною народною творчістю, в тзв. духовні вірші, виспівувані „каліками перехожими“, мандрованими лірниками. Спеціально треба тут згадати віршу звісну і голосну в російській науці, тзв. Голубину книгу. В тій вірші,

зложеній з ріжнородних апокріфічних елементів, підіймаєть ся між иншим питанє :

Которое море всёмъ морямъ мать?

На се питанє премудрий цар Давид Євсєвич дає відповідь :

Окіянъ море всёмъ морямъ мать :
 Обошло тоє море околѣ всей земли.
 Какъ изъ славнаго Окіянъ моря
 Выставала церковъ соборная
 Преподобному святу Климанту, —
 И потому тоє море морямъ всиѣмъ мать¹⁾.

В иншім варіанті читаємо :

Почемужь Окіянъ море всёмъ морямъ мати ?
 Обкинуло то море вокругъ землю всю,
 Во немъ Окіянѣ во мори шумъ морской ;
 Съ подѣ восточной со сторонушки
 Выставала изъ моря церковъ соборная
 Со двѣнадцатю со престолами,
 Святу Клименту папы Римскому,
 Святу Петру Александрійскому, —
 Потомужь Окіянъ море всёмъ морямъ мати (ibid. 289).

Третій варіант пробує детально описати сю Климентову церкву :

По среди моря Океанскаго
 Выходила церковъ соборная,
 Соборная, богомольная
 Святого Климента попа Римскаго.
 На церкви главы мраморныя,
 На главахъ кресты золотые.
 Изъ той изъ церкви изъ соборной,
 Изъ соборной, изъ богомольной,
 Выходила Царица небесная,
 Изъ Океана моря она омывала ся,
 На соборѣ-церковѣ она Богу молила ся, —
 Отъ того Океанъ всёмъ морямъ мати. (ibid. 304—4 і 327).

Нарешті ще в однім варіанті при згадці про Климентову церкву на дні моря додаєть ся ;

Во той церкви вы соборной
 Стоитъ гробница на воздухахъ бѣлакаменная,
 Во той гробницѣ бѣлокаменной
 Припочиваютъ мощи папа Клима Римскыя.

¹⁾ П. Безсоновъ, Калѣки перехожіє, сборникъ стиховъ и исслѣдованіє. Томъ I, Москва 1861, стор. 295.

Сей образ, се вже очевидно дублет поміщеного в тій же вірші образу домовини Христа, що висить буцім то в повітрі в єрусалимськїм храмі.

Російський дослідник, що присвятив вірші про Голубину книгу спеціальну монографію¹⁾, проф. Мочульський, згадуючи про сей уступ вірші пригадує в загальних рисах легенду про св. Климента і додає зовсім без потреби свій здогад, „что въ стихѣ о Голубиной книгѣ сохранилось не только русское воспоминаніе, но и всеславянское; притомъ самая память о св. Климѣнтѣ, папѣ римскомъ, мужѣ слишкомъ древнихъ временъ, потому то и дорога для всѣхъ Славянъ, что она связана съ именемъ Кирилла, первопроевѣтителя Славянъ, открывшаго эти мощи и зажегшаго свѣтъ Христовой истины среди Славянъ“ (ор. cit. 124—125). Се фантазія. При найліпшій волі я не можу у всіх варіянтах Голубиної книги віднайти ані сліду згадки про Константина, бож образ про Климентову церкву серед моря та її чудесну появу зовсім не вяжуть ся з легендами про Константина, де, як відомо, мощі Климента відкопують ся на острові, а радше вяжуть ся з грецькою легендою про Климентове мучеництво та з корсунською легендою про чудо з хлопцем. Так само культ Климента в старій Русі не мав ніякого звязку з іменами славянських первочителів і йшов безпосередно з Корсуня, де віднайдене Климентових мощів, як я пробував доказати в попереднім розділі, зовсім не вязало ся з іменем Константина. Коли порівняємо відповідні уступи грецьких легенд з тим, що з них увійшло в російську віршу, то побачимо, що ті образи дуже бліді і шаблонні, а надто як ремінісценції чисто книжного походження, не дають нам ніякої підстави до твердження про розширене і непереривний тривок культу Климента в північній Русі від XI—XII в. аж до часу зложеня вірші про Голубину книгу.

Тимчасом на Україні, спеціально в Києві, вже з початком XII в. починаєть ся інтересний процес вигасаня культу св. Климента під впливом иншого, переможного культу, занесеного до нас сям разом уже не з Корсуня, а з Константинополя і скріпленого в остатній чверти XI в. незвичайним фактом, що на Русі викликав не малу сензацію. Маю тут на думці культ

¹⁾ В. Мочульський, Историко-литературный анализъ стиха о Голубиной книгѣ. Варшава, 1887, стор. 126—127.

св. Миколи чудотворця Мирликійського, що вже від XI в. починає витіснити старший у нас культ Климента, скріпляється наслідком доконаного 1087 р. викраденя його мощий із Мири в Лікії Італіянами з Барі в південній Італії. На пам'ятку того факту на Русі майже зараз по його доконаню був установлений на день 9 мая празник перенесеня мощий св. Миколи (Голубинській, Ист. р. церк.² т. I, ч. 2, ст. 398), і культ св. Миколи починає ширити ся по Русі. З грецького перекладається богатий засіб легенд про сего святого, а швидко жива побожність у руській суспільности плодить і свіжі, свої питомі легенди, яких героєм являється св. Микола. В Софійськїм соборі в Києві являється чудотворна ікона св. Миколи прозваного Мокрим і до неї наважує традиція оповідане про чудо, що мало стати ся між р. 1090—1100. Один Київлянин, що дуже чтив пам'ять св. Бориса і Гліба, а також св. Миколу, подав ся був на празник св. Бориса і Гліба до Вишгорода з жінкою і дитиною-одинаком поклонити ся їх мощам. Із празника вертали Дніпром, та ось мати сидячи в човні і держачи сина на руках задрімала і дитина впала в воду. Плач і розпука батька, нарікане на св. Миколу. Та в ночі св. Микола винав дитину з води і поклав у св. Софії перед своєю іконою; в ранці знайдено дитину — мокру, але живу, і ікону св. Миколи також мокру¹⁾.

Для кожного, хто привик мати діло з середньовіковими легендами, при читаню сього оповіданя нема сумніву, що се не що, як слаба і декуди наївна копія відомого нам уже чуда св. Климента з хлопцем на дні моря. Там і тут побожна пара, притягнена побожністю на богоміле, бере з собою дитину, яку тратить через власний недогляд; там і тут риторичні докори святому дуже подібними словами; там і тут святий чудесно ратує дитину, а по якимось часі батько й мати против усякого сподіваня віднаходять її живу. Правда, в корсунській легенді ситуація вияснюється льоїчнійше, а тут вона натягнена; там родичі гублять дитину в натовпі, серед зворушеня в часі відвідин підводного храма; тут вони задля сього мусять плисти з поворотом

¹⁾ Текст сього оповіданя в старих збірках чудес св. Миколи, по старим рукописам виданий архимандритом Леопідом у Памятникахъ древней русской письменности, изд. Общ. любителей др. р. письм., а також у книзі Житіє и чудеса святителя и чудотворца Николая по рукописи Макаревскихъ Четыхъ Миней. Москва 1901, стор. 108—112.

із Вишгорода Дніпром і мати, втомлена дорогою, мусить задрімати держачи дитину в руці; там свв. Климент береже дитину весь рік у своїй гробниці, тут даєть ся до пізнання, що сама чудотворна ікона з церкви свв. Софії пішла нічю до Дніпра і виловила з води дитину, яка тимчасом залишила ся живою. Нехай і так, що всяке чудо треба вважати абсурдом з погляду льоїчного думаня; та все таки поетична фікція, на якій полягають усякі такі оповіданя, має також свою льоїку або грішить її недостатчею. З сього погляду чудо свв. Миколи з дитиною втопленою в Дніпрі мусимо вважати дуже блідою і невдатною копією Климентового чуда з хлопцем у морі. Та проте для свого часу воно мало значіне: привязувало запозичену легенду до певного місця і до певної ікони і помагало ширити культ популярного святаго. Чи не можна надто бачити в ньому прояви деякого, зрештою легко-зрозумілого антагонізму між клиром нової метрополії Софії і старої, здеградованої Десятинної церкви, антагонізму, що своєю чергою міг причинити ся до витиснення культу Климента на користь нового популярного патрона руської землі?

[Конець буде].

Ще до „Чуда св. Климента папи римського.“

В повищій статі др. Іван Франко зробив честь моїй статейці про староруські похвальні слова св. Клименту (котрі я для відріжнення називав одно Чудом, друге Похвалою), піддавши докладному розбору мої гадки про відносини сих двох слів. Перейшовши з усякою увагою, якою наказувало мині поважання до автора, його цінні гадки, я прийшов до переконання, що його аргументація, звернена на мою гадку про залежність Похвали від Слова, висловлену в згаданій статейці, не збиває властиво сеї гадки, і на поперте її можна б де що ще сказати. Се я й уважаю своїм обовязком зробити в додатку до розвідки дра Франка.

Насамперед одначе зазначу, що про вповні певне усталення відносини обох слів не може бути, розумієть ся, і мови, поки ми не маємо повного тексту „Похвали“, а тільки другу його половину, а і „Чудо“ маючи, здаєть ся, також без первісного початку. Те що тепер можемо сказати про відносини обох слів, буде мати характер гіпотетичних тимчасових спостережень.

Др. Франко насамперед не годить ся бачити в сих двох похвальних словах два твори, а тільки оден — „не два окремі твори, навіть не дві відмінні редакції одного твору, а оден і той сам твір, один основний текст у двох формах — одній розширеній і другій укороченій“ (с. 274). Та як видно із сих слів, се властиво буде ріжниця в термінології — що називати осібним твором, редакцією і т. д. Коли маємо одну проповідь, другим проповідником змінену, приправлену иньшим кінцем, иньшим початком, то можемо уважати се до волі чи за другу проповідь, чи за другу версію проповіді. В старій руській літературі

в таких разях таку змінену проповідь уважано твором її нового редактора (див. нпр. слово о казнях божіих), і коли уважати перерібною ширшу похвалу (як думаю я), то без натягання можна признати її новим утвором — особною проповіддю, зваживши, що новий проповідник більше дав у ній свого, ніж узяв готового (навіть в тій частині, яку маємо, запозиченого маємо менше як від себе ним доданого — більшу вставку в середині, велике нове закінчення, а мабуть і вступ був иньший). Але, повторюю, се буде різниця в термінольотії, в головнім будемо мати те саме — роботу двох проповідників, двох рук.

Др. Франко одначе не годить ся уважати ширшу Похвалу розширенням Чуда, а противно уважає Чудо покороченим витягом з Похвали. На доказ він вказує на механічний характер покорочень і попсованне тексту в Чуді, на заміну давніших виразів новішими, вкінці (нолишаючи його гадки про вступ, бо про нього трудно судити, не маючи цілого тексту) — вказує на шаблонність закінчення в Чуді.

Я одначе не зовсім годив ся б із сими доводами. Покалічення через механічні покорочення я б не бачив. І так „оле“ однаково уживаєть ся і з genet. і з vocativ., нпр. див. в Словарі Срезневського (sub voce): „оле добрыхъ твоихъ подвиговъ“, „оле чюда, како се бысть изъ древа суха“. Текст „обилія на-полняюще ся благоденствуемъ“ недорічности в собі не містить, і поруч „увільнення від ворожих нападів“ дає зовсім добре значіння, як вичисленне „временних благ“ поруч духовних, які спадають на вірних молитвами Климента. Вираз Похвали можна уважати влучнішим, але то иньша річ. Так само і між словами, які наводить др. Франко (исътвенный — свой, пристрастіе — злоба) є властиво різниця не в більшій або меншій старинности, а більшій або меншій риторичности. „Невозблагодатна“ мабуть треба уважати lapsus calami приписувача, чи може й складача, а так само мабуть і „жертвици“ зам. „жертвица“, бо слово „жертвица“ зрештою незвістне. Маючи пізніші копії (і то по одній лише) на таких дрібних відмінах трудно опирати ся; я міг би противставити деякі хибні або попсовані вирази з Похвали (нпр. „уступникомъ“ зам. „отступникомъ“), але з того годі зробити якийсь вивід.

Той факт, що „Чудо“ має досить банальне закінчення, замість далеко зручніших і оригінальніших фраз „Похвали“, я уважав би борше доводом против залежности Чуда від Похвали. Не легко собі представити, щоб редактор Чуда, погоро-

чуючи Похвалу, не взяв готового закінчення з нього — нпр. від слів: „Треблаженъ по истинѣ“..., або: „Ты же свыше по-сѣщай...“, або „Мы же нынѣ единодушно...“, а наважив ся видумати своє власне — й таке безбарвне.

Взагалі не легко собі представити такого пізнійшого редактора, щоб з таким холодним завзятем вичеркував нераз дуже влучні й гарні вирази Похвали, ніби умисно стараючи ся зробити своє слово можливо блідійшим і біднійшим, а при тім умів так добре здержати конструкцію „Похвали“, так що вона в його редакції стає прозорійшою й простійшою. Природнійшим здається мені припущення, що противно — нізнійший автор похвали втикав різні риторичні прикраси в простійший текст „Чуда“. Зрешту одна з його вставок — похвала Київу, вповні очевидно розриває початковий хід гадок, який ми маємо в Чуді. Тому я все таки думав би, що правдоподібнійшим буде уважати текст Чуда старшим.

Можна б думати, що і Похвала і Чудо користали з третього похвалного слова Клименту. Прийшло ся б думати одначе в таким разі, що й те третє слово було вже руське — на се вказували б спільні алюзії до Руси. Такого нагромадження руських слів ліпше не робити без потреби, простійше поки що вважати Похвалу розширенням Чуда. Правда, є в них одна спільна деформація, яка вказувала б або на незручне упущення, або незручну вставку — се виклик: „апостолом сопрестольниче и ангелом равночестне“, і по нїм: „бѣси прогоними“, і т. д.; але ся спільна хиба сама по собі не змушує нас до припущення про користання з третього спільного слова.

Та коли навіть прийняти й таке спільне слово, то автор „Чуда“, пишучи свою проповідь, очевидно, не знав „Похвали“, бо трудно, аби не покористав з її гарних риторичних прикрас. А що „Похвала“ твір досить пізній, а „Чудо“, як би було писане по ній, мусіло бути ще значно пізнійшим, аби автор його не знав „Похвали“, а такого пізнього часу по Чуді не видно, — тож і в таким разі я уважав би „Чудо“ проповідкою старшою від „Похвали“.

М. Грушевський.

Огляд української лексикографії.

Написав Борис Грінченко.

I.

На поле лексикографії вийшли ми трохи пізно, бо аж 1596 року. Саме тоді „дідакаль“ Лаврентій Зизаній Тустановський видав у Вильні книгу: „Наука ку читаню, и розумѣню писма словенского: ту тыж о святой Тройци, и о възчловеченіи Господни“. В сій „Науці“, на сторонах 1—34 другої пагінації видруковано: „Лексис Сирѣчь Реченія Вькратцѣ събранны. И из словенскаго языка, на простый Рускій Діалектъ Истолкованы Л. З.“¹⁾

Автор сього словарика, рідом з Вильна, живши який час на Волини, знав ся з князями Острозькими, потім був учителем і проповідником у галицькому Ярославі, а тоді вчителем у львівській брацькій школі, аж поки переїхав знов на Волинь і там

¹⁾ Описано сю книгу в Каратава: „Описание слав.-русскихъ книгъ“, I, 271—272. Сахаров передрукував „Лексис“ р. 1849 у другому томі своїх „Сказаній русскаго народа“ (стор. 121—134) і каже, ніби Л. Зизаній додав словарь сей до своєї граматки, виданої того ж, 1596, року (див. стр. XIX статі: „О составленіи русскихъ словарей“). Передрук зроблено недбало, напр. „Драчіе, есть хойна, которая въ винѣ сварена, злѣ чуетъ уха роны полны и очи уразовыи, т. е. раненый, albo ударенный“, а тим часом мусить бути так: „Драчіе, есть хойна, которая въ винѣ сварена, злѣ чуетъ уха роны полны и очи уразовыи, т. е. раненыи, albo удареныи“; иноді Сахаров скорочує пояснення і навіть дуже, див. напр. слово неясить. (Див. стр. 125 та 128 „Сказаній“, також стр. 183 „Исторіи литературы рускои“ О. Огоновського, ч. 1).

у м. Корці був проповідником і протоєреєм. Педагогічна діяльність Тустановського нахилила його й до роботи коло таких книжок, яких йому до його діла треба було. І ото ми бачимо, що р. 1596 він видає „Грамматіку словенску“ і згадану „Науку“.

У своїому невеличкому словарці автор виявляє щось більш як тисячу церковно-славянських слів словами тодішньої нашої книжньої мови, що була мішаниною з тих же церковно-славянських, польських та народніх українських слів, — всі ці елементи знаходимо і в поясненнях Л. Зизанія. Видимо автор пояснив тільки ті значіння церковно-славянських слів, які йому частійше в його вчительській роботі стрівали ся, — се видко й з того, що він часто дає переклад не першого, основного значіння слова, а иньшого, перенесеного, напр.: „Безмолвствую — въ затишу живу, безъ гомону. — Безмолвникъ, еремита, который не въ гуку и беззатръвоженя свѣта того, безблазнено безъ погрѣшенія живеть. — Подвигъ — ширмѣрство, битва, валка“ і т. и. Часом переклади такі далекі, що й зовсім недобрі, напр.: „Свитокъ — цидула“ і т. и. Але що не було ніякого иньшого словаря, то мусіли тодішні книголюбні люде задовольняти ся й з сієї праці аж до 1627 р., коли видав свою роботу другий з черги наш лексикограф¹⁾.

Се був Памва Беринда. Він народивсь у Молдавії, вчивсь у Львові, у брацькій школі ставропигійській, постригсь у ченці в Єрусалимі, і жив там кілька літ. Звідти його викликав львівський єпископ Гедеон Балабан, приручивши йому справляти книги й доглядати друкарні в Стратині й Крилосі. Жив він у Стратині в господі братанича Гедеонового „благочестивого пана Феодора Балабана“, і сей пан-книголюбець „понуди“, — каже Беринда в передмові до словаря, — „и меня, аще і проста, но туюжде ревность имуща, реченія и имена Славенская избирати“. Як умер (1625) пан Балабан, його друкарню купила кївська нечерська Лавра, і архимандрит Єлисей Плетенецький закликав Беринду зо Львова, де він тоді був також коло друкарської справи, до Кієва, — там він порядкував друкарнею, видаючи під своїм доглядом книги, часом з своїми передмовами²⁾.

¹⁾ Див. передмову П. Беринди, в якій він каже, що мусів скласти свій словарь, „аки не у сущу тогда лексикону, развѣ любомудра Курь Лаврентія Зизанія“.

²⁾ Напр. „Номоканон“ р. 1620 (Каратаев, N. 259).

У Києві він і вмер р. 1632, будши „протосвггеломъ Орону іерусалимского и архитипографомъ церкви росскія“¹⁾.

Робота коло текстів церковних книг дала Беринді, „аще и простому“, тобто — без наукової освіти, деяке знання в церковно-славянській мові. Мета його роботи цілком практична, а не наукова. Бачучи, що „широкій и великославный языкъ Славенскій... трудности... словъ до вырозумѣня темныхъ многи въ собѣ маєт“, Беринда хотів дати читачам славянських книг полегкість і склав „в поощреніе искусѣйшимъ и въ пользу спудеемъ“ свій словарь, видрукувавши його р. 1627 в Києві під назвищем: „Леѣіконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіе... Тщаніемъ, вѣдѣніемъ и иждивеніемъ, малѣйшаго въ Іеромонасѣхъ Памвы Беринды Протосвггела Орону Іероусалимскаго“.

Се велика книга в чвертку, словарь там займає 475 шпальт. „Славенскія“ слова Беринда поясняє тодішньою нашою книжною мовою. Мова ся у Беринди містить у собі слова церковно-славянські, польські і врешті величезну силу народнього українського матеріялу. Сей матеріял — то й найкоштовнійша річ у книзі київського архитипографа. До своєї роботи користував ся він з словарця Л. Зизанія, також з писань Максима Святогорця, Манойла Ритора та й иньших, часом рукописних, зазначаючи при деяких словах і джерела. Помітно деякий граматичний безлад, бо лексикограф у багатьох випадках у своїх поясненнях одбивав ся від граматичної форми поясненого слова, напр. тутно неракладено: грумъ, перунъ. Часом Беринда пробує робити етимольотичні екскурси, але його етимольотія дуже нещаслива: „Церковь названа есть от царя, ижъ царскимъ домомъ есть“, „Рука, ижъ рушается названа“ і т. и. Мабуть такі помилки або деякі недобрі пояснення слів викликали неприхильну критику на роботу працьовитого єромонаха, бо він у передмові жалієть ся, що „отъ могущихъ трудъ сей презираемъ“ і автор мав „много разорителей и хульниковъ“, „помощниковъ же и зидателей, яко же нѣгдѣ речесея, вельми мало“. Одначе словарь сей задовольняв видимо потребу в таких книгах і через те „яко есть потребный и позитечный многимъ“, мав і друге видання: р. 1653 ігумен Кутейнського монастиря Іоіль

¹⁾ Див.: Житецкій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія XVII в. (Києв. Старина, 1888, V, 186 і далі); Огоновскій, Исторія литературы рускои, I, 187 і далі; Сахаровъ, Сказанія, II, 7.

Турцевич „со всею о Христѣ братією“ надрукував його з своєю передмовою у монастирській друкарні¹⁾).

Третій відомий мені словарь — „Синонима славеноросская“, лишив ся за свого часу рукописом і вже аж р. 1888 його видав із своєю передмовою д. П. Житецький у „Кіевській Старині“. Рукопис знайдено в бібліотеці криво-печерської Лаври, в одній оправі з граматикою М. Смотрицького 1619 р. Він має в собі 185 карток, писаних одним письмом. Се не оброблена робота: альфавит не дуже додержано, покидано білі місця на нові додатки, пороблено додатки збоку, деякі слова без перекладу; видимо се брульйон, перша редакція роботи, що може колись пішла б і до друку, а може й так, що автор зробив її тільки про свою власну потребу. Хто склав „Синониму славеноросскую“ і коли — невідомо, але автор здасть ся на „Лексикон“ П. Беринди, і се показує, що він користував ся з його і таким робом склав свою працю не ранійше як 1627 р., а д. П. Житецький, „судя по употребленію букви у, а также и вмѣсто ѡ и по рѣшительному преобладанію и надъ ѡ“, гадає, що рукопис належить до другої половини XVII в.²⁾

В сьому словарі слова тодішньої книжньої мови виясняють ся церковно-славянськими словами. Лексичні способи невідомого автора не скрізь добрі: часом синоніми не відповідають одне одному граматичною формою слів (напр.: „забитися — изумленіє“); початковою формою дієслова автор бере першу особу часу теперішнього, але иноді ламає сей лад і виясняє слово не в сій початковій формі, а в иньшій (завай — вопій); до багатьох слів синоніми дібрано зовсім недобре: догаданіє — удобство, затвердѣлость — умиленіє; чимало вигаданих слів, яких не було в церковно-славянській мові: словоужасіє (гай, гай), преиметелство (высокость) і т. и.

Та не вважаючи на сі хиби, словарь — річ досить цікава з наукового погляду, яко материал до характеристики тодішньої книжньої української мови. Поступом було й те, що тут у першій лінії стояв уже не „широкий и великославный славенскій языкъ“, „на простый рускій діалектъ истолкованный“, а самий

1) І словарь Беринди передрукував Сахаров у тому ж другому томі своїх „Сказаній“ і також недбало, ще й повикидавши багато нотаток при словах, де показано у Беринди друковані й рукописні джерела.

2) Кіевская Старина, 1888, VIII, Приложение, 4.

цей „простий діалект“ зробив ся достойним, щоб його пояснити високою славянською церковною мовою¹⁾.

II.

На жаль на сьому й спинила ся поки лексикографічна робота, і в XVIII в. не добачимо вже ні одної такої праці, як згадані. Стало ся се з того, з чого й взагалі спинив ся дальший розвиток старої української книжньої мови, і відродження українського письменства стало можливим тільки вже на ґрунті цілком народньої мови. Перший значний вияв сього відродження — „Енеїда“ Котляревського дає нам зразок і першого українського словаря, але вже не книжньої, а живої народньої мови. До першого видання пародії Котляревського (1798) додано було на 23 стр.: „Собрание Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ“. Тут відповідними московськими словами коротко перекладено з тисячу українських слів.

Подібний до сього і „Краткій малороссійскій словарь“ у книжці: „Грамматика малороссійскаго нарѣчія“ Павловського (1818): він має в собі 1130 слів; але до його додано ще й пояснення деяких „фразъ, пословиць и приговорокъ“.

В обох сих випадках словарі української народньої мови не мають ще самостійного становища, — вони тільки додатки

¹⁾ Не розглядаю словаря, який р. 1722 видала друкарня Супрасльського монастиря: „Лѣѣиконъ сирѣчь Словѣсникъ Славѣнскій имѣющъ въ себѣ словеса пѣрвѣе славѣнскія, азбучныя, посѣмже польскія. Благопотрѣбный къ виразумѣнію словѣсъ славѣнскихъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ“, бо се словарь властиво церковно-славянської мови (знаю його з передруку, зробленого р. 1804 в друкарні Почаївського монастиря). Цікава одначе передмова (передрукована в передмові до „Приручного словаря славено-польскаго“, Лвигородъ, 1830), з якої видно, як мало тодішні попи знали церковно-славянську мову: „Съ неисчетноу болестію сердца, и язвою оутробы неудобъ исцѣлною: избрѣли, Искусителие или Екзаминаторове, поставляемыхъ въ Іерейство Людей, яко сотный Іерей, едва славенскій разумѣтъ языкъ, невѣдай что чтегъ въ Божественной Службѣ, съ погибелію своею и порученныхъ паствѣ его Душъ сіеже все искусно бысть текущаго году, и мнози отриновенны отъ рукоположенія на Іерейство...“ Др. Іванови Франкови, що подав мені до уваги сей словарь, вельми за те дякую.

до інших праць¹⁾; задля самостійного українського словаря ще не назбирало було матеріялу.

Дальша робота на полі української лексикографії і дає нам збірки такого матеріялу, а поруч з їми починають ся й проби словарів, які обхоплювали б по змозі всю мову. Тим і література, яку маємо далі розглянути, поділяеть ся на два відділи: а) матеріяли до словаря, б) проби словарів. Розгляньмо кожен відділ окремо.

Перша відома мені збірка матеріялів народньої мови — се „Слова и выражения Остерскаго уѣзда“, друкована рр. 1851, 1853 та 1854 в „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“, виданні хоч і урядовому, але такому, що в пятидесяті й шестидесяті роки XIX в. містило багато матеріялу що до української мови, етнографії та історії²⁾. Автор, додержуючи місцевої фонетики, позаписував народні слова, що здали ся йому цікавими, і дав їм альфаветичний лад; виясняючи слова по московському, автор дає багато прикладів з народніх пісень, оповідань і т. и. Робота вриваєть ся на літері О і видимо так і лишила ся без кінця³⁾.

¹⁾ Такі словарці-додатки були й потім. Я далі вже не буду на їх спиняти ся; тут завважу, що найбільший з їх — пояснення слів до кожної книги „Основи“ (1861—1862); менші словарці були при отсих книгах: „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсенъ“ Цертелева (1819).

„Думки и пѣсни“ А. Могилы (1839).

„Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“ Паулі (1840).

„Чорна рада“ Куліша (1817).

„Ужинок“ М. Г. [атпука] (1857).

„Повістки“ Марка Вовчка (1861).

„Poezje Platona Kosteckoho“ (Льв. 1862).

„Sioło“ (Льв., 1866, 1867: Słowniczek українсько-польський)

„Казки Андерсена“, перекл. М. Стариченка (1873).

„Чумацкія народныя пѣсни“ Рудченка (1874).

„Повісти“ О. Федьковича (Київ, 1876).

„В поті чола“ І. Франка (Льв., 1890) та ин.

Що до старої книжньої мови, то треба занотувати: „Обьясненіе невразумительныхъ словъ, встрѣчающихся въ лѣтописи Самовидца и въ приложеніяхъ къ ней“ — д. О. Левицького при київському виданні Самовидця 1878 р.

²⁾ Там містили свої роботи: М. Александрович, П. Єфименко, Л. Глібів, О. Кониський, П. Кузьменко, А. Лазаревський, С. Ніс, П. Огієвський-Охоцький, Ол. Тициньський, Ол. Шишацький-Иллич (сей був який час і редактором) та інші.

³⁾ Див. NN. 44, 48 та 51 р. 1851, NN. 6, 9, 27 та 34 р. 1853, N. 8 р. 1854 „Черниг. Губ. Вѣдомостей“.

Такі збірки, хоча здебільшого й менше значні, друкують ся й далі. Ото в тих же „Черниговскихъ Губ. Вѣдомостяхъ“ за р. 1859, у ч. 46 П. Єфименко надрукував маленький реєстрик: „Слова, вошедшія въ Малороссійскій языкъ изъ Нѣмецкаго“; в „Основі“ бачимо: „Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время“ М. Левченка (1861, I), „О дѣтскомъ языкѣ“ Л. Яценка (з словарцем, 1861, VIII), „Еще о дѣтскихъ словахъ“ І. Новицького (з словарцем, 1862, IX, 118), „Чабанскій словарь“ Я. Кухаренка (1862, V), слова з Бирючинського повіту (1862, VIII) і т. и.¹⁾ Далі, в першому томі „Записокъ юго-западнаго Отдѣла Р. Географическаго Общества“ надруковано: „Опытъ словаря народныхъ названій растений“ д. А. Роговича та „Списокъ растений“ д. Θ. Волкова (Хв. Вовка) — обидві речі — коштовний матеріал, що дає переклади мало не до тисячі латинських назвищ²⁾. Врешті в VII томі відомих „Трудовъ“ Чубинського (1877) зібрані за окремою програмою діалектологічні матеріали, на підставі яких д. К. Михальчук написав свою важну працю: „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины“.

Починаючи з 80-х років XIX в. чимало матеріалу дає „Кіевская Старина“ — між иньшим багато назвищ річей з народнього побуту (в усяких розвідках), номенклятура робочих волів д. Венгржиновського (1898, VII), словарці спеціальної мови лірників (д. Боржковського, 1889, IX) та шаповалів (д. Николайчика, 1890, IV)³⁾; тут також видруковано працю проф. М. Сумцова: „Культурныя переживанія“ (1889 — 1890), де є багато важних виясненень окремих слів; окремих же слів вияснення маємо і в чотирьох випусках праці проф. Ол. Потебні: „К исторіи звуков русскаго языка“ (Варшава, 1876, 1880, 1881, 1883).

Деякі діалектологічні матеріали роскидано в „Русскомъ филологическомъ Вѣстникѣ“: дд. Халанського з Харківщини та з Курщини (1862, VII), Желеховського — з Сідлеччини (1884,

¹⁾ Мені не довело ся бачити що то „Słowniczek prowincjonalizmów Podolskich“, виданий у Кракові р. 1870.

²⁾ Треба ще згадати „Ботаническій словарь“ Н. Анпенкова (нове вид. 1878): там серед назвищ з усяких мов є багато й українських назв.

³⁾ Словарь старчачої мови див. ще в II вип. „Трудовъ Черниговской архивной комисіи“ в розвідці д. П. Тиханова: „Черниговскіе старцы“.

XI), Ветухова — з Старобільщини, Білявського — з Глухова (1903, т. L) і т. и. Сі матеріяли, одначе, не скрізь добрі. Ось, напр., д. Білявський дає розвідочку: „Народный говоръ уѣзднаго гор. Глухова (черниг. губ.)“, додаючи при кінці до неї: „Словарный матеріаль. Нѣкоторыя характерныя для мѣстнаго нарѣчія слова и выраженія“ (чотири стор). „Характерныя для мѣстнаго нарѣчія“ слова й вислови се такі загально українські слова, як от: багатир, бублик, гроші, дитина, кавун, курка, листе, півень, пан і т. и. Ще ліпше з перекладами: „Пранци = зло“, „Очи = глаза (и въ един. ч. чаще употребляется око, чѣмъ глаза)“ і т. и. А от такий добрий переклад з незгіршими фонетичними дослідами: „хоробецъ = жеребець (твердый слогъ го, вѣроятно, отвѣчаетъ мягкому „же“, срв. „гоню“ и „жену“, „родить“ и „ждать“¹⁾).

Зовсім иньшу вартість мають дуже коштовні „Слова, записанныя въ... Екатеринославской губ.“, що позбирав Ів. Манджура, надруковані в його „Сказкахъ“ (Харьк., 1890); цінний також: „Опытъ толковаго словаря народной технической терминологіи по Полтавской губ.“ д. В. Василенка (Харьк., 1902)²⁾.

Збирано лексичні матеріяли і в Галичині. Найвидатніше місце мають тут роботи д. Ів. Верхратського, що видав чимало записів народніх слів взагалі і кілька словарців диялектів: „Початки до уложєня номенклатури и терминологіи природописної, народнєй“ (Львів, 1864—1879), „Знадоби до словаря южно-русского“ (Л., 1877); потім словарці при кожній з отсих його праць: „Говор Замішанців“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. III, 1894), „Про говор долівський“ (ib. XXXV—XXXVI, 1900), „Знадоби для пізнанія угорсько-руських говорів“ (ib. тт. XXX, 1899 та XLV, 1902), „Про говор галицьких Лемків“ (Л., 1902). Хиби сих важних праць (кажу тільки про словарці): пояснення часом не досить зрозумілі і ніде нема наголосів.

Дрібніші збірки слів роскидані по багатьох галицьких виданнях: М. Новицького (кал. „Львовянинъ“ на р. 1861), И. Магури (Вечерниці, 1862, NN. 36, 40—42; Галичанинъ, 1863, стр. 242—258), І. Верхратського (Вечерниці, 1853, NN. 11, 12), А. Кобринського (Вечерниці, 1863, N. 4), И. Огоновського (Правда, 1879, N. 1—2), Миколаевича (Зоря, 1893, N. 24),

¹⁾ Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1803, т. L, стр. 319. Дивно, як така дурниця могла знайти місце в поважному науковому видаші.

²⁾ Рецензії див.: Киевская Старина, 1903, I, 25—28; II, 118—120.

О. Макарушки (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, V, 1895); спеціальні словарчі старчачої мови в розвідці К. Викторина: „Дідівська (жебрацька) мова“ (Зоря, 1886, 237) та проф. К. Студинського: „Лірники“ (Зоря, 1894, ч. 14 й далі). Врешті треба зазначити велику і важну працю д. В. Шухевича: „Гуцульщина“ (1899—1904): хоча тут і нема словаря¹⁾, але зібрано дуже багатий лексичний матеріал, надто що до технічних термінів.

Що до мови угорських Українців треба занотувати: „Мадярські слова у руській мові“ д. Л. Чопея (в мадярському фільольогічному виданні: „Nyelvtudományi Közlemények“, т. XVI, 1881).

Поруч із сими збірками слів живої народної мови подано і матеріали до словаря мови старої книжної й письменної. Матеріали ці трапляють ся як частини інших словарів, як ось: „Словарь древняго актового языка сѣверо-западнаго края и Царства Польскаго“ І. Горбачевського (Вильно, 1874; серед слів латинських та польських чимало слів і з „древняго западно-русскаго актового языка“), „Алфавитный указатель старинныхъ словъ, извлеченныхъ изъ актовъ, относящихся къ исторіи западной Россіи“ І. Носовича, „Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ“ І. Срезневського, три величезні томи (Спб., 1893—1903) та ин.; потім треба зазначити: „Справочный словарь юридическихъ терминовъ древняго актового языка юго-западной Россіи“ І. Новицького (київські „Университетскія извѣстія“ 1871, VIII, 1872, III) та маленький „Словарь малорусской старины“ В. Ломиковського, складений ще р. 1808, але виданий тільки р. 1894 (додатком до „Кіевской Старини“, з передмовою О. Лазаревського), в йому пояснено слова, належні до звичаїв, військового й цивільного устрою, одержі і т. и.

На межі між матеріалами до словаря і словарями всієї мови стоять проби спеціальних словарів наукових або технічних термінів. Складаючи їх, уживано й суто-народні слова й вислови, але взято також і багато слів таких, що поскладали поодинокі письменники і що вже вживають ся більше-менше в літературній мові, а також ще й таких, що повігадували самі автори тих словарів. Дрібні проби такої роботи маємо ще

¹⁾ А про те автор обіцяв гуцульський словарець до останньої, п'ятої частини своєї праці, та її ще нема.

в „Основи“: „Замѣтки о русинской терминологіи“ М. Левченка (1861, VII, 183) та „По поводу замѣтки г. Левченка“ П. Єфименка (1862, VIII, 45) — в обох дано по збірці наукових та інших термінів — і народніх, і новоскладених.

В Галичині такі проби робив згаданий уже й попереду д. Верхратський, — див. 3 та 5 випуски його „Початків“ (1869, X, 1872), а також „Списъ важнѣйшихъ выразѣвъ зъ руской ботаничної терминологіѣ и номенклатуры зъ оглядомъ на шкѣльну науку въ высшихъ клясахъ гімназій“ (Льв., 1892). Ухови, незвиклому до галицької терминології здаеть ся, що напр. ботанична терминологія д. Верхратського не задовольняє першому вимаганню від усякої терминології: щоб вона була легка і до зрозуміння (бо тільки тоді вона добре називатиме речі) і до вимови (бо тільки тоді вона зразу прищепить ся до мови і не буде її псувати). Ми бачимо в його такі, напр., слова: складистость (8), улистнене (8), передлистнене (9), відворотносерцеватий (10), задвійнопилчастий (10), щитоватощипний (10), прибуваючо-пірнатотятий (11), оцвітина підзавязочна (14), пелюстки о насаді мішковатім (15), середостовпе (17), роздільноспружність (18), воротність доколиста (19), земнопряність (19), виплощатость (19), переображене вспятне (20) і т. и. Всі такі слова або незрозумілі без перекладу, або тяжкі і чудні до вимови, надто, як згадати, що над такими річами мусять морочити собі голову бідолашні діти

Року 1849 австрійський уряд скликав комісію, щоб скласти славянську юридичну терминологію; українська секція цієї комісії (Я. Головацький, Г. Шашкевич, Ю. Вислобоцький) р. 1851 видала: „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs... Deutsch-ruthenische Separatausgabe“. (Wien, XIII+294). Згодом терминологія ся пристарілась, і р. 1893 „Наукове Тов ім. Шевченка“ видало: „Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних“, що склав д. К. Левицький. У сьому томі маємо на 528 стор. алфавітичний реєстр німецьких термінів, і д. Левицький перекладає їх або народніми словами, або штучними, чи й позиченими; про се він каже в передмові так:

„Засади, якими руководив ся укладник сего словаря були: вихіснане пригідних жерел язикових з памятників давного права руского, творів нових нашого руского письменства, а особливо праць Вп. проф. О. Партицкого (Словарь нѣмецко-руський, Льв., 1867), бл. п. Е. Желеховского (Малоруско-німецкий Словарь,

Льв. 1886) і Вп. Ласлова Чопея (Русько-мадярський словар, У Будапештѣ 1883), як також використанє природного багатства рускої мови, яка жиє в устах нашого народу. Притім укладник сего словаря не залишив звернути своєї уваги на вислови правничі других народів славянських, а то: Поляків, Россиян і Чехів. З першої рускої термінольоїї правничої з року 1851 задержав укладник всі тоті вислови рускі, котрі відповідають теперішньому розвоєви рускої мови, натомієць пропустив всі вислови: несхожі з духом рускої мови, неясні або незрозумілі⁴. (Передн. слово, IV).

Та хоч і був автор такій обережний, — найдемо в його словарі дуже багато чудернацьких штучних слів і висловів, що так і тхнуть несмачним галицьким „язичием“, як от: поглочене кар (стр. 6), позиція до потручення (7), позов о узнанє служебности (8), переступленє обжалованя (15) користне наміщенє майна (16), приличний прием супругів (anständige Begegnung der Egegatten, (20), розв'язуюче усліве (28), усліве відволікаюче (29), приказ пересмотреня (Durchsuchungsbefehl, 95), вправляти в загорієсть (fanatisiren, 145), досточиненє (Genugthuung, 175), вміняємість (215), невідсадимість (215), торжественне обняте (Inauguration, 215), добромніє (302) і багато інших.

Ще велика хиба оцих згаданих праць д. Верхратського та д. Левицького та, що автори, на жаль, не зазначають що в їх є цілком народнього, а що штучного; багато слів поскладали самі автори словарів, а багатьом народнім словам надали иньше значіннє (див. передмову д. Верхратського до III-го випуску його „Початків“). Через се все термінольоїчні проби обох авторів мають занадто особистий характер і не дають змоги користувати ся з їх задля загального словаря української мови.

Нарешті треба згадати термінольоїчні праці д. Володимира Левицького: „Материяли до математичної термінольоїї“ (у Збірнику математично-природописно-лікарської секції Наукового Тов. ім. Шевченка“, т. VIII, вип. II), „Материяли до фізичної термінольоїї“ (див. тамже, т. III, вип. II, т. VIII, вип. II і в „Записках Наук. Тов. ім. Ш., т. XI) і „Начерк термінольоїї хемічної“ (тойже „Збірник“, т. IX).

III.

Погляньмо тепер на проби словарів, що хотіли обняти не якийсь один одділ мови, а всю мову цілком.

Першою пробою був тут „Словарь малорусскаго нарѣчія“ О. Афанасьєва-Чужбинського. Ол. Афанасьєв-Чужбинський (1817—1875), вихованець гімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніжені, звісний московський беллетрист, зазірнув на хвилину й до українського письменства, видавши симпатичну збірку віршів: „Що було на серці“ (1855), з якої видко було, що автор добре знає мову. Словарь його почало видавати „II-е Отдѣленіе Академіи Наукъ“ у Петербурзі. Між словами тут тільки трохи старих слів, а то все з живої народньої мови; поясняють ся вони по московському, взагалі добре; часом є приклади — здебільшого такі, що автор їх сам поскладав, але іноді бувають і уривки з пісень; джерел ніде не зазначено, — мабуть величезну більшість слів автор узяв просто з голови; вживаючи звичайної в українському письменстві фонетики, Чужбинський зазначає ще як вимовляють слова у Чернигівщині, а часом і в Харківщині, — що до останньої, то часто хибно. На жаль робота спинилась на літері **З**¹⁾.

Р. 1861-го Микола Закревський видав у Москві „Словарь малороссійскихъ ідіомовъ“. Закревський (1805—1871), Киянин, учив ся в Харківському університеті, потім був учителем російської мови в регельській гімназії. Рр. 1860—1861-го він видав у трьох книгах збірку „Старосвѣтскій Бандуриста“: перша книга — повибрані з усяких видань народні пісні, друга — приказки, третя — згаданий словарь. Погляд автора на своє власне діло і на всю тодішню українську літературу видко з оцих слів уступної статі в першій книзі:

„Нарѣчіе Малороссійское или Украинское не можетъ удовлетворять потребностямъ теперешнихъ понятій и нынѣшняго образования. Не употребляемое въ кругу людей просвѣщенныхъ, оно никогда не возвысится до степени языка обработаннаго, облагороженнаго классическою литературою. Нарѣчіе Малороссійское отличается игрою ума; но, будучи отпечаткомъ ума простолюдиновъ, твердо для ушей изысканныхъ, часто безцеремонно

¹⁾ Словарь передруковано в IX томі „Собранія сочиненій А. С. Афанасьєва-Чужбинскаго“, Слб. 1892.

и есть достояніе только низшаго сословія людей. На немъ ничего не было писано ученаго, да нѣтъ и надобности... Малороссіяне никогда не имѣли притязанія на особую литературу, какъ это слово понимаютъ образованныя націи. Цѣль сочиненій на этомъ нарѣчїи есть забава, невинное увеселеніе, прїятное препровожденіе времени, и для многихъ Малороссіянъ, разсѣянныхъ по огромному Русскому Царству, есть сладостное воспоминаніе обычаевъ, поговорокъ, простодушныхъ остротъ своихъ земляковъ и возобновленіе прїятныхъ впечатлѣній собственной молодости, проведенной на родинѣ¹⁾).

Таким „Малороссіаниномъ“ був у своєму Ревелі й Закревський, і його словарь був задля його тільки „возобновленіємъ прїятныхъ впечатлѣній собственной молодости“. Треба одначе сказати, що — як на такі відносини — автор всеж чимало попрацював коло свого діла: він користувався з деяких книг старого письменства (Беринда, Самовидець, Величко, Ханенко, Маркович і т. и.), з творів авторів ХІХ в. та й з етнографічних збірок, — усього в його показано 62 джерела. З їх він вибрав одначе тільки 11127 слів, пояснюючи, що „въ составъ словаря вошли только тѣ украинскія (малороссійскія) слова, кои отличны отъ русскихъ и составляютъ идиомы“. (Введеніе, 253). Звісно, що з показаних джерел можна було б набрати їх значно більше. Передмова до словаря говорить про початок української мови, про діалекти і т. и., але видимо автор не знаєть ся на науковому фільольотичному методі. Не вважаючи на се, в словарі бачимо початки доброго погляду на роботу: до своїх пояснень московською мовою Закревський дає багато прикладів, часто зазначаючи автора, але без назвища цитованої книги; показує иноді підхожі слова польські чи німецькі. На жаль автор від 1829 року жив поза межами рідного краю, багато дечого позабував, і через те в словарі чимало слів пояснено недобре, на пр.: „Бакша — гряда на огородѣ, негодная трава. Бузько — аистъ, журавль, цапля. Валка — приваль, отдыхъ“ і т. и. Позаводжено слова, яких нема: з слова шпаруна зроблено „шпарунъ — подпорка“, з слова накритка — „накрытокъ — проступокъ“ і т. и. Є нечупарні слова виробу автора „Ужинка з рідного поля“: явза, явзач, уседійма і т. и. Сі всі помилки, а також і погляди Закревського на українське письменство і взагалі його недотепні розп'яту-

1) Старосвѣтскій Бандуриста, кн. I, бік I—II.

вання в душі російського офіційного патріотизму і викликали ту гостру критику, якою зустрів словарь у „Основи“ д. Єфименко ¹⁾).

В першій книзі „Основи“ з р. 1861-го (стор. 333) надрукував П. Куліш звістку: „Объ изданіи украинскаго словаря“. В ній автор оповіщає, що з лютого тогож року має почати друком словарь, просить прислати йому матеріали і подає реєстр своїх товаришів у роботі: Г. Барвінок, В. Білозерський, М. Костомаров, О. Маркович, М. Мизко, М. Номис, А. Пестржецький, Т. Шевченко, М. Щербак та інші.

Але вже в другій книзі „Основи“ тогож року надруковано оцей Кулішів лист:

„Прочитавъ въ 9 №. Кіевскаго Телеграфа письмо г. Шейковскаго о приготовляемомъ имъ для печати Южнорусскомъ Словарѣ, содержащемъ въ себѣ 35.000 словъ, я приостановился съ печатаніемъ Словаря, о которомъ было объявлено въ 1-й книжкѣ Основы. Можетъ быть, Словарь г. Шейковскаго сдѣлаеть мой трудъ излишнимъ; если же этого не случится, то, безъ сомнѣнія, онъ будетъ важнымъ для меня вспоможеніемъ при окончательной обработкѣ моего Словаря. Въ всякомъ случаѣ, отъ души радуюсь предпріятію г. Шейковскаго и дружески привѣтствую его на новомъ для насъ обоихъ поприщѣ. П. Кулишъ“. (Стр. 262).

Д. Шейковський, тоді студент київського університету, уже відомий був публиці двома шкільними книжками („Домашня наука“ 1860, „Вищі початки“ 1861) і двома випусками початкої етнографічної праці: „Быть подолянъ“ (1860). Незабаром (1861) видав він у Києві і перший випуск словаря: „Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ К. Шейковскаго. Въ чотырехъ томахъ. Томъ первый: А—З. Выпускъ первый: А—Б“. У передмові автор, виявивши деякі свої погляди на те, як треба складати словарь, кінчає так:

„Знаю, что г. Кулишъ съ К^о. напустится на мой словарь, придумаетъ много недостатковъ, выщеть много промаховъ и пр. и пр. Но я напередъ говорю, что не считаю г. Кулиша компетентнымъ судьбою въ этомъ дѣлѣ: онъ мало знаетъ южнорусскій языкъ, чтобы не сказать болше“ (Стр. X).

¹⁾ Основа, 1862, X, 27. Див. ще рецензію Ол. Гатцука: Основа, 1862, V, 52.

Після цього автор знов таки не покидає Куліша: він передруковує отой його щироприхильний до йогож, до д. Шейковського, лист з 2-ої книги „Основи“ і каже: „Г. Кулишъ по какой то хитрости или трусости (не знаю какъ назвать это) приостановилъ свой трудъ“ і т. и. Куліш муляє д. Шейковському і в реєстрі джерел, де він гудить його нераз, зве його Тредьяковским і т. и. „Основи“ рекомендує автор „основательнѣ изучить южнорусскій языкъ“, робить уваги й иншим авторам, з яких користував ся. Але не вважаючи ні на сю претенціозність, ні на заголовок, де обіцяно було чотири томи, д. Шейковський тільки й видав сей перший випуск, що містив у собі 1087 слів.

Великі хиби сієї-проби видимі¹⁾. Починають ся вони зараз же з нововигаданого правопису, безперечно гіршого, ніж той, який тоді був загально вживаний. Вияснення часом занадто короткі або й зовсім недобрі, напр.: „Богослов — семинаристь, бусел — цапля“; а иноді знов вияснення страшенно ростягаєть ся без ніякої потреби, напр. при слові борш дано докладну куховарську науку, як сю страву варити. Даючи приклади автор часто не цитує потрібне місце, а наводить цілком увесь твір: казку, вірші Руданського, то що; напр. при слові Андйбер наводить усю думу про сю особу, даючи на це девять шпальт словаря; а тим часом самих прикладів мало. Автор хотів побільшити свій словарь, додавши до його українські прізвища, але зробив се зовсім не систематично, насмикавши випадкові прізвища та назвища дрібних сіл, хуторів і т. и. — бувши дрібнісінькою частиною того материялу, який справді істнує, всі сі прізвища й назвища, нічого не даючи, тільки захарашували словарь.

Можна було сподівати ся, що після сієї невдатної спроби д. Шейковського, Куліш з товаришами заходять ся коло свого словаря, але видимо вони його залишили.

Після сього впала, р. 1863-го, відома заборона на українське письменство, — вона на десять років за малим не зовсім спинила український літературний рух. Від сей час словарна робота могла з'явити ся тільки в Галичині, і там і справді надруковано початок словаря М. Петрушевича та словарь Партицького. Перша праця має на окладинці заголовок: „М. Петру-

¹⁾ Здебільшою їх тоді ж показала критика: „Основа“ 1862, III, 57; V, 52; VII, 68.

шевича словарь рускій. Издалъ Ѳ. Бѣлоусъ. Выпускъ первый“, а на заголовній картці заголовок уже иньшій: „Корнесловіе руского языка основаное на историческомъ тлѣ церковно-кирилійского, древного языка, съ толкомъ греческимъ, латинскимъ и нѣмецкимъ, во пользу языко-испытателямъ и учащейся молодежи. Составленъ трудомъ Михаила Петрушевича. Издалъ Ѳеодоръ Бѣлоусъ въ Коломыи 1865 года“. З „увѣдомленія“ від видавця на окладинці ми довідуємо ся, що „коли сѣдоглавий Несторъ писателевъ галицко-рускихъ, Отець Михайлъ Петрушевичъ, рѣшился плодъ своихъ 20 лѣтнихъ изслѣдованій лексикографическихъ печатію оголосити, многочисленный народъ рускій незначительный указуе удѣль. Уже бо рѣкъ минае, якъ „Слово“ многократно ко предплатѣ звывало, вже и кромѣшными картинами въ 2000 екс. розбѣсланими всю Русь ко предплатѣ звывано: но ко удивленію и съ жалемъ сказати мусимо, що за рѣкъ едва 50 предплатителей зголосилось“. Не дивно після сього, що словарь спинив ся на першому випуску (від А, кінчаючи словом Видко — на 74 сторѣнах). Та він і не міг зацікавити ширше коло людей: як видко й з заголовку, автор хотів дати словарь не народньої мови, а тієї штучної книжньої мішанини, у якій „на историческомъ тлѣ церковно-кирилійского, древного языка“ тільки трапляють ся иноді народні слова, а за те чимало є слів, яких немає ні в якій мові, як от: безошибочный, безпрокій, величество, вельможедержавіе і т. и.

Після сього у Львові, р. 1867-го видруковано: „Нѣмецко-русский словарь черезъ О. Партицкого, учителя руского языка и литературы. Deutsch-Ruthenisches Handwörterbuch...“ У сьому двотомовому виданню словарь займає 807 стор., кожна на дві шпальти.

Як повстав словарь, про те читаємо в „Передньому слові“: „Було то р. 1862, коли питомцѣ руського сѣменища у Львовѣ приступили за понукою и пѣдъ доглядомъ високородного п. совѣтника Юл. Лавровского до виробленя словаря. Спѣльна и видержала праця молодихъ робѣтниківъ довела наконецъ до вижиданоѣ цѣли; словарь въ протягу одного року вироблено въ засновѣ ажъ до послѣдноѣ букви. Такъ заснований словарь дѣставъ ся (р. 1863) въ моѣ руки, и перероблений, доповнений и довершений складаю я ёго въ руки ласкавихъ землякѣвъ. Весь скарбъ україньськоѣ бесѣди, о скѣлько минѣ книжки и словарь україньскій дозволили, втягнувъ я въ сей словарь; крѣмъ того збиравъ я слова народній въ нашихъ горахъ и на Буко-

винїть и переписувавъ ся зъ людьми свѣдущими руського язика; наконець получавъ я и рѣзницѣ збѣрки народнихъ слѣвъ, мѣжь котрими вѣдзначали ся найбѣльше словарцѣ пп. Магури и Карпинського и пятитомовий рукописний словарь О́тця Скоморовського, улажений по двадцять-лѣтнихъ трудахъ". (Пер. сл. IV).

Докладнїше своїх джерел Партицький не подає і нїде не зазначає, де яке слово він узяв. У передньому слові, щоб довести самостійність української мови, Партицький „переходить“ „въ короткости граматику (звуко- и видословіе) трохъ славянскихъ языкѣвъ: руського, російського и польського“ (стор. V—XVI). У словарі пояснюють ся німецькі слова коротко по українському, але переважно словами з тодішньої літературної мови Галичан, — через те в словарі дуже багато чудернацьких штучних слів та висловів з так званого „язичия“, з додатком слів московських або новотворів мабуть самого Партицького напр. Griff — возмлене, Mannssucht — парубочність, Zweigespräch — дворовговоръ, Schinder — возьмитель, Angemessen — благоподобний, Aufrechthaltung — наблюдане цілости, Authentisch — достовірний, непѣдложний, Blumist — любовникъ цвѣтѣвъ, Bursch — мальчикъ, Entlarvung — здоймлене машкари, Undenklichkeit — незапам'ятність, Unempfänglichkeit — непереймливність, Weiberhass — ненависть бабъ і т. и. У словарі чимало полонизмів та москализмів, а народня мова має там другорядне місце. Наголосів не зазначено.

Р. 1873-го видана в Одесі: „Словниця української (або Югової-Руської) мови, праця Фортуната Піскунова¹⁾. Ся книжка, в якій словарь займає тільки 138 двохшпальтових сторін буйного друку, починаєть ся недотепною передмовою, чужою всякій науковости; далі йде український альфавет, а в йому літери поставлено на латинський взір (а, б, ц, ч, д...), а за сим уже й сам словарь. Складаєть ся словарь з випадково відклясь

¹⁾ Ф. Піскунов був, здаєть ся, актор на українські ролі в ті часи, як іще в українського театру не було, а иноді тільки виставляли який водевіль, або що. Окріче „Словниця“ він видав альманах „Чайка“ (1876) — з друкованого материялу та з своїх недотепних віршів, а далі з своїми українськими передмовами: „Простака“ Гоголя (1878) „Кобзаря“ Артемовського-Гулака (1877), „Пирятинську ластівку“ Гребінки (1878), „Збірник творів“ Кухаренка (1880); врешті — збірочку материялів до біографії Шевченка: „Шевченко, его жизнь и сочиненія“ (К. 1879) — все передруки. Хоч і як неприхильно мушу озвати ся про його словарь, та всеж треба правду сказати, що як упала р. 1876-го заборона на

насмиканих слів, з додатком силн слів роботи самого Піскунова або когось іншого, а також із невідомо нащо позиченими словами з інших мов; джерел ніде ніяких не зазначено. Пояснює Піскунов (московською мовою) погано, а до всього того в книжці раз-у-раз друварські помилки. Та хоч і яка недоладня плутанина була ся „Словниця“, — вона не тільки випродалась, але мала й друге, 1882, виданне з голосним заголовком: „Словарь живого народнаго, письменнаго и актываго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской Имперіи“. У передмові говорить ся, що словарь уже побільшено до 15 тисячів слів і подають ся всякі джерела; але критика (д. Шейковського в „Русскомъ филологич. Вѣстникѣ“, 1884) довела, що додатки Піскунов робив просто списуючи їх з словаря Закревського і мабуть не користуючи ся з позначених у передмові джерел.

Зовсім иньше мушу сказати про „Опытъ русско-украинскаго словаря“ М. Левченка (Київ, 1874). Михайло Левченко знаний нам уже з лексикографічних нотаток у „Основі“; він надрукував ще кілька статіток етнографічного змісту в „Основі“ та в „Кіевській Старині“; помер, здасть ся, в дев'яності роки. Працю свою він зробив не претендуючи на науковість; у словарі тільки 188 двох-шпальтових сторін; але видко, що складав його знавець української мови і дав материял великої вартости. Джерелами були: власна збірка слів, записаних од народу; такіж народні слова, що постачив А. К. Павлов (теж добрий знавець народньої мови); далі: словарь Закревського, „Труды“ Чубинського, твори Котляревського, Левицького-Нечуя, літописи Величка й Самовидця та ин. Хоч автор тільки инколи показує при слові друковане джерело (та й то коротко тільки зазначаючи прызвище автора) і нема змоги завсїгди знати, звідки слово взято, всеж із кожного пояснення видко, що автор добре знає мову, а слова бере до словаря дуже совістно, і через те словарь

українське слово, то на Україні російській кілька років Піскунов був за малим не єдиий, що видавав українські книжки. Книжки ті редактовано кепсько, багато в їх друкарських помилок, та всеж тільки по їх і можна було тоді попрочитувати твори тих письменників, бо всі старі видання так повипродувались, що вже й по бібліотеках не дуже можна було їх вишукати. Навіть і недотепний словарь його раз-у-раз ставав людям до вжитку; що він (словарь) міг робити й чимало шкоди, то правда; але се вже не Піскунов за те винен (він дав, що міг), а ті, хто не подбав тоді про ліпший, хоч би й невеликий, українсько-московський словар.

викликає до себе велику віру, не вважаючи навіть на те, що Левченко взяв кілька слів із „Словниці“ Піскунова (всі ті слова він зазначив).

Упадає в око одна прикмета цього словаря, де московські слова виясняють ся українськими. Автор зробив його про потребу земляків з російської України, але вони знають московську мову і через те їм не треба було українських перекладів, щоб зрозуміти ту невеличку дічбу московських слів, яка є в Левченковій роботі; словарь цей мав бути підручником до науки не московської, а української мови: знаючи московську мову, можна було знаходити як треба висловляти ся по українському. З цього погляду вадою словаря Левченкового треба вважати не те, що він до московських слів дав українські приклади замісто московських, а те, що сих прикладів було надто мало.

Та хоч і який взагалі малий був словарь Левченка, він довго був єдиним добрим підручником до науки української лексики, і справедливо каже проф. А. Кримський, що він „відслужив велику службу Українцям“¹⁾.

Додержуючи хронологію, говоритиму зараз про словарь, що з'явив ся незалежно від попередніх словарів (окрім, однак, праці Партицького) і надто — в такому закутку нашої землі, що досі пробував без ніякого майже впливу від українського письменства. Се „Русько-мадярський словарь. Написавъ Ласловъ Чопей“ (Будапешт, 1883). З початку передмови ми довідуємо ся, що „мадярска корольска академия наукъ на конкурзѣ, оголошенѣмъ на русько-мадярський словарь, присудила сѣбѣ работѣ премию фекейшгазія“²⁾. Далі автор подає підстави своєї роботи :

„Колимъ бо почавъ словарь писати, державъ емъ ся трьохъ пунктѣвъ : 1) змагавъ емъ ся кѣлько лемъ можъ, много руськихъ слѣвъ збрати ; 2) брати слова изъ церьковного язика, котрѣ щоденное уживаня мають, и 3) збрати и дакѣлько російскихъ слѣвъ“.

Згодом автор залишив третій пункт і словарь склав на основі двох перших. Джерелами були : „Народныя пѣсни галиц-

¹⁾ Зоря, 1896, стр. 358.

²⁾ Цитати дають зразки мови й правопису; завважу, що тут ð=ð̄ =і, ѣ=ї. Подаю трохи ширшу відомість про цей словарь, бо мало маємо звісток про літературно-науковий рух серед угорських Українців.

кой и угорской Руси“ Головацького, „Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen“ Миклошича, граматики М. Лучкая та М. Осадци, „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ О. Огоновського, словарь Партицького, „Малоруськіє Народні преданія и рассказы“ Драгоманова, „книги ведія народнихъ шкѣль м. к. министромъ религии и просвѣты, изданѣ“, місцевий катехизис, власні авторові записи народніх слів, а „слова церковно-славянського языка черпавъ... [автор] изъ обрядовыхъ книгъ, што майчасто хоснують ся; сякѣ суть: Евангеліе, Апостоль, и Псалтиря“.

Після сих пояснень у передмові є розділ:

„Руський языкъ є самостоятельный, и не може ся держати нарѣчиемъ російского“. Сю тезу автор доводить власними міркуваннями і багатьма цитатами і зданнями на наукові праці усяких авторів. Він покликують ся на Мікльосича, А. Шляйхера, Малиновского, М. Костомарова, Ад. Богорича, П. Лавровського, В. Даля, О. Пипина, М. Максимовича, О. Потебню, П. Житецького¹).

Дальші розділи передмови: „Руський языкъ загално и русины Мадярскої краини“, „Власности руського языка позираючи на старославянский и російский“, „Руськое видословие“. Цікавий кінець передмови:

„У малярскої краинѣ — правду повѣсти — не пишуть поруськи. Ом. Огоновский за книжный языкъ, уживаемый у насъ, алемъ що мовить: „Вожды малярскихъ русинѣвъ хоснують во писаню мудерно зложеної языкъ, котрый они тогожнимъ тримають зъ російскимъ“ (Studien: 10 стр.). До 1881 рока писали ся и шкѣльнѣ книги тымъ мудрено-зложеномъ языкомъ. Поруськи писати начавъ составитель сеї книги во 1881. роцѣ и змагавъ ся такъ писати, обы ученики для народнихъ шкѣль зготовенѣ книги порозумѣти могли. Сесь словарь лемъ продовжѣня пережихъ трудѣвъ, и мае задачивъ полегшити нашымъ руснакамъ научити ся помалярски.“

„Руський народъ любить свою вѣру, но любить и Мадярску краину и малярѣвъ, и дуже ся радує тому, кедь и його сыны знають помалярски.“

„Бодай бы сеся книга зъ успѣвомъ помогала досягнути русинамъ сею, черезъ нихъ такъ жадану цѣль!“ (стр. XLIV, XLV).

¹) З українських письменників подає він оці прізвища: Котляревський, Квітка, М. Вовчок, Куліш, Шевченко, Ом. Огоновський, М. Осадця, О. Партицький, Устиянович, Лучкай, Духнович.

Самий словарь займає 440 стр. малого формату (32^о) друкованих петігом у дві шпальти. „Слова руськѣ“ коротко пояснюють ся по малярському, прикладів нема, джерел при словах не зазначено. Є слова цілком книжні, взяті видимо з того „мудрено зложеного языка“, про який каже автор у передмові; багато слів малярських, що вживають ся серед малярських Українців (асталошъ, багария, бадогошъ, байускена, бараччачъ, баршонъ, бачѣ, баюсы, безегъ, бечелѣшъ і т. и.)¹⁾.

Року 1884 та 1886 видав д. Шейковський у Москві два випуски свого нового словаря: „Опыт южно-русского словаря. Труд К. В. Шейковского. Том V. Т.—Ю.“. У передмові автор каже: „28-лѣтній труд мой по составленію словаря был уничтожен 1 мая 1878 г. во время пожара в Мензелинскѣ. Нынѣ предлагаемый выпуск есть только воспроизведение части прежняго труда по сохранившимся воспоминаніям“. Що автор видає словарь, починаючи з літери Т, то про се він каже: „При этом скачкѣ я руководствовался тѣм соображеніем, что этою частью словаря я занимался в болѣе позднее время, и слѣдовательно больше могло удержаться у меня в памяти данных“ (стр. III). Показані обставини не могли, звісно, не вплинути на вартість праці д. Шейковського. Хоч у реєстрі джерел подає автор 71 число, все ж величезна більшість слів лишилась не датована, а багато слів похідних видимо поскладав автор сам. У першій своїй пробі р. 1861 д. Шейковський грішив занадто великими прикладами, тут — навпаки: через згадані обставини приклади ледве стрічають ся денедє. Автор і тут узяв до словаря людські призвища і назвища найдрібніших місцевостей, і се тільки захарашує словарь, надто, що добір був тут цілком випадковий. Все ж, одначе, словарь сей стоїть з наукового погляду незрівняно вище за першу пробу д. Шейковського, і шіг би бути користний, коли б не спинив ся на слові хлївець.

З р. 1882 почав виходити випусками і р. 1886 з'явив ся у Львові двома великими томами (1117 стор. великої вісімки, в дві шпальти): „Малорусско-німецкий словарь. Уложил Евгений Желеховский“ (на другому томі: „Уложили Евгений Желехов-

¹⁾ З передмови д. Чопея довідуємо ся, що „докѣ ся переговори вели за выпечатаня словаря (д. Чопея), у Малярскѣвѣ крапнѣ почавъ ся еденъ „русско-малярскій“ словарь появляти випусками почасными“. Сього словаря я не бачив, але з дальших слів передмови можна зрозуміти, ніби се словарь російсько-малярський.

ський і Софрон Недільський“). Се був перший великий і доведений до краю український словарь.

Евген Желеховський (1844—1885), учитель класичної філologii та української літератури в гімназії в Перемишлі та в Станиславові, громадський діяч і письменник, автор статей переважно педагогічного й етнографічного змісту в „Правді“, „Шкільній часописі“, „Письмі“, „Просьвіті“ й ин.¹⁾, почав працювати коло словаря ще замолоду. Він встиг видати сам I-й том; другий почав друкувати і до всього його зібрав уже матеріял, але не цілком обробив. Перед смертю передав він др. С. Недільському матеріял, просячи доробити словарь.

З короткої передмови д. Недільського ми довідуємо ся, що він почасти доповнив той матеріял. До передмови додано реєстр з 92 осіб, що прислали лексичний матеріял, — серед них є призвища декотрих відомих українських письменників. У реєстрі джерел (132 числа) маємо: твори більшости визначних авторів XIX в. (до 1885 р.); кільки українських видань за деякі роки („Основа“, „Кієвская Старина“, „Зоря Галицка“, „Вечерниці“, „Галичанин“, „Правда“, „Сьвіт“); фольклорні та етнографічні збірки Вацлава з Одеська, Гальки, Головацького, Драгоманова, Єфименка, Кольберга, Куліша, Лукашевича, Метлинського, Номиса, Паулі, Рудченка, Чубинського та ин.; словарі Закревського, Левченка, Піскунова, Шейковського; граматики: Лучкая (1830), М. Осадці, І. Левицького (1834, 1850), Вагилевича (1845), Лозинського (1846), П. Дячана (1865), Гр. Шашкевича (1865), „Studien“ О. Огоновського, „Vergl. Grammatik“ Мікльосіча, „К исторіи звуков' русскаго языка“ Потєбні та ин. Але реєстр сей, як поясняє передмова, неповний, бо д. Недільський не міг, на підставі паперів Желеховського, скласти „повного спису скорочень“. Опріч книжного матеріялу згадані 92 особи постачили ще слова й вислови, записані від народу.

Критики джерел нема. Через те до словаря потрапили всякі слова, які зострівали автори його в українських книгах: багато москалізмів (ахинея, вдохновенє, долгоденствіє, довжний, лучистий, мятеж, непостижимий, неомнящий, община і т. и.), часом польонізми, чимало незручних і недотепних неологізмів — таких, що їх мабуть тільки ті і вживали, які їх поскладали (ба-

¹⁾ Див.: „Зоря“, 1885, ч. 4, стр. 48 — „Зоря“, 1892, ч. 14, стр. 277. — „Кієвская Старина“, 1885, III, 594. — Пыпинъ, „Исторія русской этнографіи“, III, Этнографія малорусская, 414.

гатолічний, багатоострів, непотерплине, дутельний). Через те цілком можна згодити ся з словами д. П. Житецького, що каже про сей словарь: „Это простой перечень малорусскихъ словъ, составленный безъ всякой критики источниковъ“¹⁾. При деяких словах часом зазначено джерело, але взагалі слова не датовані; фразеологія вбога, прикладів нема. Українські слова коротко перекладають ся по німецькому, здебільшого добре; помилки стривають ся переважно що до слів з російської України, — вони невідомі були авторам із живої мови; через те тут чимало й хибних наголосів.

Та все ж, не вважаючи на ті вади, словарь Желеховського був, як на свій час, коштовним здобутком української лексикографії, бо тут уперше зведено до альфавету та пояснено велику скількість слів, і досі нема ні одного друкованого словаря, що переважив би в сьому словарь Желеховського; треба ще завважити, що й досі сей словарь є єдиним, який може пособити європейському читачеві знайомити ся з українською мовою й письменством. У Галичині й на Буковині словарь Желеховського кинув свій слід ще в одній річі. Узяв Желеховський той фонетичний правопис, що вперше впорядкував Куліш (1856, у „Запискахъ о Южной Руси“), а потім поліпшили пізніші українські письменники, та й навернув його трохи (на шкоду фонетичности й на користь галицькій вимові) до галицьких завичок, і після того правопис сей, з малими відмінами, вживаєть ся в Галичині й на Буковині в письменстві й по школах низших та вищих²⁾.

Року 1893, додатком до тодішнього двотижневника „Зоря“, почав у Львові виходити, а р. 1898 додрукував ся чотиротомовий „Словарь російсько-український. Зібрали й впорядкували М. Уманець і А. Спілка“, тобто д. Михайло Комарь (Комаров) з товариством. Історію словаря розказано і псевдоніми виявлено почасті в передмовах до самої праці, а потім у статі проф. А. Кримського: „Михайло Комар“ („Зоря“, 1896, стр. 358).

¹⁾ Житецькій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII в. (Кіевская Старина, 1788, V, 176).

²⁾ Щоб повніший був огляд, згадаю ще, що р. 1888 в книзі А. Старчевского „La Russie polyglotte“ (Петербург) серед діялогів мовами усяких російських народів є й українсько-французький словарець, а при йому Phrases les plus usitées“; а р. 1889 в II т. інформаційної книжки А. Старчевского „Наши сосѣди“ (Петербург) між словарцями західних славян є й „русинскій“.

Працюючи для великого київського словаря (деякі відомости про його див. далі) українсько-російського, д. Комарь та ще дехто з його товаришів намислили скласти й словарь російсько-український. Вони „почали переписувати на карточки слова в зворотному порядку, себто на кожній карточці спочатку ставили російське слово, а потім переклад, чи пояснення по українськи“¹⁾, не додаючи ні прикладів, ні дат. До сього додано було слова з словаря Левченка, а потім повибирано слова й з усяких иньших джерел; були матеріяли, записані й просто з народніх уст. До словаря додано кілька реєстрів джерел, — там бачимо: кілька книг старого нашого письменства (літописи Величка й Самовидця, статут Великого князівства Литовського та ин.); багато книг і брошур усяких авторів ХІХ в, всі найголовніші видання фольклорних матеріялів, до того часу видані, врешті словарі: Афанасьєва-Чужбинського, ботанічний Анненкова, словарь ХVІІ в., що видав д. П. Житецький, словарі Желехівського, Шейковського; для російської частини взято спершу новий „Словарь русскаго языка, составленный П-мъ Отдѣленіемъ И. Академіи Наукъ“ (Спб, з р. 1891), а далі, як того словаря не стало, — старе видання академічного словаря рр. 1867—1869. Слова російського словаря поперекладавано українськими, але з виїмками, про які передмова каже так: „Найбільше ми тримали ся такого порядку: а) Слова чужоземні, які однаково вживають ся як у мові російській, так і в українській, одрізняючись хиба тільки вимовою, властивою нашої мові, ми, зберігаючи місце, зовсім випускали, а в збірку нашу заводили тільки такі чужоземні слова, для котрих в нашої народній чи письменній мові знаходили звісні нам відповідні українські слова. б) Задля того ж самого випускали й такі слова, котрі, властиві обом мовам, мають однакове значінне і навіть пишуть ся однаково, окрім хиба тих случаїв, коли яке слово в нашої мові вимовляеть ся зовсім инакше (напр. має иньший наголос і т. д.) або коли при якому слові наведені особливі речення“ (Передмова до I-го тому, VI).

У передмові до словаря сказано, що він має на меті поособити Українцям читати твори російського письменства; та ближче придивившись до самого словаря, побачимо, що мета його та самісінька, що й словаря Левченкового: дати підручник тим, хто знає російську мову, а української або не знає, або

1) Передмова до I-го тому.

знає кепсько, то б то: допомогти нашій помоскаленій інтелігенції вивчити свою мову. Се видно й з того, що в словарі зовсім нема прикладів з російської мови (так мусіло б бути, як би поясняла ся російська мова) і навпаки — багато українських прикладів.

Хиби словаря здебільшого вже показала критика.

Перша: викинуто, як бачили ми, з російської частини слова чужоземні й спільні обом мовам. „Таких спільних слів, — каже рецензент „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“, — не багато в обох мовах, і вони б узяли не більш, як аркуш або два зайвого друку на цілий словарь, що при рамках... праці і способу друкування майже не мало б жадного значіння, недогода ж такого способу виявляєть ся в тому, що стають можливі непорозуміння... Не знайшовши в словарі У. і С., наприклад, таких слів, як: августовскій, авторитетъ, аккуратность, алмазь, астрологъ, банщица, безвоздушный, вмѣняемый, восторженный, выдыханіе, каменотесъ, камка і т. и., можна б припустити, що такі слова у нас однакові з російськими, а в дійсности — ні“, а надто, що впорядники „самі не додержали своєї обіцянки, і ми раз-по-раз подибуємо обом мовам спільні слова, напр. вода, горох, арфа, дуб, бук, дупло, граблі і т. и.“

Далі рецензія завважає, „що до певности перекладу російських слів..., ся сторона словаря, до того найважнійша, не заспокоює навіть не великих вимог“ і наводить чимало прикладів недобрих або непевних перекладів; нема також часто перекладу російської фразеології, а дещо з неї перекладено і неповно, і недоладно; перекладаючи російські слова, „впорядчики жужмом перемішали однозначні і подібозначні слова, не зазначивши однакового або одмінного їх характеру“; „далі ми не добачаємо критичних відносин до того матеріялу, що у них мав ся: поруч ми подибуємо і українські неологізми, і суто народні слова, і перекручені російські слова (з міського жаргону), яким зовсім не місце в словарі такого роду“ (напр. Адвокатъ — повірений, ходак, ходатарь, старатель. Абонементъ — підписка. Банщикъ — банщик і т. и.)¹⁾.

До сього треба додати, що автори словаря ніде не датують ні слів, ні прикладів до їх, занотовуючи тільки автора або й ще загальнійше, напр.: Н. К. — народня казка, та й то не скрізь; що до самих пояснень, то синтакса в їх дуже змосковщена.

¹⁾ Див. „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, VIII, 1895, 55.

Але і з сими хибами все ж словарь д. Уманця й Спілки дає багатий лексичний матеріал з силою прикладів, що показують як уживають ся слова, і коли поводити ся з їм досить критично, то він може чимало допомагати всім, хто вчить ся української мови, знаючи російську; Галичанам та Буковинцям словарь цей може допомогти розуміти російську мову.

За малим не одночасно з словарем д. Уманця з'явив ся (1896—1899) у Києві двотомовий „Русско-малоросійський словарь“ д. Е. Тимченка¹). У короткій передмові показано яким способом складено словарь: „Въ мою задачу, — каже д. Тимченко, — не входило дать полный русско-малорусскій словарь, почему въ предлагаемомъ словарѣ помѣщены только слова общепотребительнаго русскаго литературнаго языка, подробности-же научной терминологіи, выраженія областныя и архаическія опущены; предложенныя поясненія малорусскими синонимами нѣкоторыхъ русскихъ словъ, по недостатку бывшаго въ моемъ распоряженіи малорусскаго лексическаго матеріала, не всегда исчерпываютъ всѣ ихъ значенія по-малорусски; по той-же причинѣ и русская фразеологія съ малорусскими поясненіями также далека отъ желаемой полноты... При поясненіи русскихъ словъ малорусскими синонимами я отдавалъ преимущество общенародному малорусскому лексическому матеріалу, избѣгая, по возможности, малоизвѣстныхъ провинціализмовъ, при чемъ не счелъ себя въ правѣ выбросить нѣсколькихъ, можетъ быть, рискованныхъ неологизмовъ, но пока имѣющихъ право гражданства въ малорусской литературѣ и не замѣненныхъ иными, болѣе удачными выраженіями;... при нѣкоторыхъ менѣе извѣстныхъ малорусскихъ словахъ и выраженіяхъ, поясняющихъ русскія, приведена ссылка на источники“.

Реєстр джерел має 38 друкованих книг і рукопис М. Левченка з словами, записаних від народу з Радомисльського повіту в Київщині. Прикладів при словарі ні російських, ні українських нема.

Головні хиби словаря: а) бідність матеріалу; напр. з українських авторів нема Квітки, Гулака-Артемовського, Макаровського, Котляревського, Гребінки, Руданського, Левицького, Мирного і всіх новіших; з Чубинського нема дуже важного VII-го

¹) Д. Тимченко видав ще попередю книжечку на 19 сторін, що містила в собі перший випуск „Русско-українскаго словаря“ на літери А—Б (Київ, 1892). У повному словарі сі літери перероблено.

тому; місцевих словарів нема ні одного, нема словаря Левченка, нового Шейковського і т. и.; б) самовольно повикидано з російського альфавету не тільки подробиці наукової термінології, слова місцеві й архаїчні, але й загально вживані слова літературної російської мови (напр. нема: водохранилище, древонасажденіє, зарубєжьє, завтра і т. и.); в) переклади окремих слів часто недобрі (напр.: водруженіє — зведення), фразеологія досить бідна; г) багато недоладних неологізмів, невідомо звідки взятих, напр.: воздухоплаватель — літач, маловременность — недовгочасність, малосочность — мала сочистість, обличитель — виявляч, относительность — поглядність, разборчивость — читальність і багато інших; д) при українських словах майже не показано джерел; тим часом є в словарі багато слів може й автентичних, але мало відомих, і нічим не можна довести, що автор зробив добрий переклад.

Попереду я вже згадував про замір Куліша скласти український словарь. Замір сей так і не здійснив ся, а матеріал, що Куліш зібрав, згодом перевезено до Харкова, а р. 1864 й до Київа. У Київі гурт українських учених і літератів заходив ся збільшувати цей матеріал новими виписками з книг і лаштувати словарь. Робота ся тягла ся кінчаючи роком 1895-м, а тоді при XII книзі місячника „Кіевская Старина“ оповіщено було: „Получивъ разрѣшеніє напечатать составленный подъ редакціей В. Науменка и Е. Тимченка „Малороссійскій словарь“, который въ полномъ видѣ займетъ болѣе 100 печатныхъ листовъ въ 2 столбца, редакція „Кіевской Старины“ разчитываетъ въ теченіє 1896 г. выпустить въ свѣтъ I-й томъ этого словаря объемомъ до 25 печат. листовъ. Этотъ томъ составитъ бесплатное приложеніє для подписчиковъ журнала „Кіевская Старина“ въ 1896 г.“ (Окрема оповістка). При XII же книзі місячника 1896 р. оповіщено було знов, що „редакція „Кіевской Старины“ разчитываетъ въ теченіє 1897 г. выпустить въ свѣтъ II-й томъ этого словаря объемомъ до 20 печ. листовъ. Этотъ томъ составитъ бесплатное приложеніє для подписчиковъ журнала К. С. въ 1897 г. Что-же касается перваго тома, то редакція, по независящимъ отъ нея обстоятельствамъ, разошлетъ его подписчикамъ 1896 г. въ первой половинѣ будущаго 1897 г.“ (Окрема оповістка). На жаль, з обох томів видано було тільки 48 сторін на літери А та Б, кінчаючи словом Борозка.

Оі три початкові аркуші вийшли без передмови й реєстру джерел; але з самого словаря видно, що джерелами були деякі

твори українських письменників, друковані до 1870 р. (Котляревський, Квітка, Шевченко, Куліш, М. Вовчок та ин.), збірки етнографічних матеріалів, словарь Шейковського і записи з народніх уст. Правопис ужито російський офіціальний (з ы, ъ) і відповідно до його уложено й альфавет. Не маючи передмови, важко сказаги які слова брали ся до словаря, а які ні; можна тільки занотувати, що самих слів у надрукованій частині менше, ніж у відповідній частині словаря Желеховського, напр. у Желеховського А має до 400 слів, а Київський словарь 219. Українські слова перекладають ся російською мовою, часом подасть ся й фразеологія; прикладів уживання чимало, хоча все ж більша частина значінь без прикладів і не зазначено звідки такі слова взято. Частина прикладів також без джерел, а при другій частині нотуєть ся автор без назвища творів і без цифрових дат.

З поводу сього пункту дозволю собі сказати кільки загальних уваг, — вони в сьому огляді будуть, мені здаєть ся, ще й тим до речі, що всі українські словарі, які я знаю і тут зазначив, також нехтують такі дати. Тим часом задля цілком наукового словаря — неминуча потреба датувати кожне слово точним документальним зданнем. Така система, задовольняючи вимоги наукового скептицизму, дає змогу завсїгди перевірити, чи добрий переклад і чи добре наведено цитати; той, хто користуєть ся з словаря, вдавши ся до перводжерел, може глибше й ширше збагнути значіння слова і способи як його вживати; зібраний таким робом і перевірений матеріал лишаєть ся назавжди міцною підвалиною для наукового словаря, хоч би сама праця, в якій той матеріал згуртовано, була й мала, неповна¹⁾.

¹⁾ Як легко, не додержуючи сього способу, помиляти ся, видно й на кнївському словарі. Напр. при слові Баба, знач. 1-ше, є приклад: „Як ляяти старих бабів“ і зазначено коротко, що се з М. Вовчка, тим часом приклад сей узято з поеми С. Александрова „Вовкулака“ („Южный русский сборник“ А. Метлинського, 87); при слові Бенкетарь приклад: „Пани поробились домонтарями, бенкетарями“ і зазначено, що це з Квітки, тим часом це з Кулішевої книжки: „Г. Квітка (Основа-пенко) и ёго повісті“ (Слб., 1858), див. стр. X; така сама помилка й при слові Благодать: зазначено приклад з Квітки, а він з тієї ж Кулішевої книжки (стр. XXII); при слові Блудяжка приклад: „Коси різали блудяжкам“ і зазначено, що се з Максимовича, тим часом се цитата з „Наталі“ Макаровського („Южн. русский сборник“ Метлинського, 35). Так саме можна знайти помилки і в самих цитатах, напр.: при слові Бадилля: „Чорт і баба викопали картоплю, і чортові зосталось саме бадилля“; сю цитату ніби взято з „Сказок“ Рудченка,

Врешті мені лишається згадати ще про один словарь. Р. 1904 в Чернівцях (Буковина) видано „Руско-німецький словар“ д. Омеляна Поповича. Самого словаря в йому 318 стр. по дві шпальти. Тут дається короткий німецький переклад тим українським словам, які автор взяв до своєї праці; ні прикладів, ні фразеології нема; у словарі зазначено „nicht bloss die Bedeutung, sondern auch die Deklination und Konjugation der in dasselbe aufgenommenen Wörter“ (див. передмову). Джерел не показано. Видимо словарь цей — шкільний підручник.

Шкільний підручник і „Руска правопись зі словарцем“ (Львів, 1904); мета словарця (на стр. 26—152) зазначити як треба писати слова; часто дається й польський переклад¹⁾.

Така, в головних рисах, історія розвитку української лексикографії до нашого часу. Історія ся дозволяє нам сказати, що

тим часом там стоїть у казці про чорта й бабу так: „Ото вони вкопали картоплю, а йому оставили саме бадилля“ (I, 52); при слові Байдара цитата з Шевченка:

Посунули по синій хвилі,

Поміж кригою, в Сир-Дар'ю..

а треба: „поміж кугою“ (рослина така), див. „Кобзарь“ (Київ, 1899, 346) або „Поезії Т. Ш.“ (вид. „Просвіти“, 1902, стр. 47); при слові Богила цитата з Шевченка: „І твій барвінок хрещатий“, а треба: „І твій барвіночок“ (Коба., 277, Поез. 91) і т. и. Щевна річ, що як би кожен приклад мав цифрову дату, то й самих помилок таких було б менше, і знайти та поправити їх було б легше; тепер же се можливо хіба випадком.

Не розглядаю детальніше київського словаря, бо більше його й не було. Увесь матеріял, який був задля його, пішов, у купі з иншим матеріялом, до „Словаря українського язика“, який, наприкінці р. 1904 подано до російської Академії Наук.

¹⁾ Чимало словарців знайдемо по всяких галицьких шкільних підручниках, напр.: „Руска читанка для шкіл виділових (Льв., 1904), на стр. 398—419 українські слова пояснюються по українському, часом і польському; „Вправи латинські“ для I і II кл. (Штайнера і Шайдлера, переклад Р. Цеглицького, Льв. 1901, 1902) та для III та IV кл. (Прухницького, перекл. І. Огоновського, Льв., 1897, 1898) українські слова пояснюються по латинському або навпаки; також словарці при „Грецьких вправах“ (Вінковського і Таборського, перекл. Г. Цеглицького, Львів, 1899) та ин. Окремо виданий „Словар до Гомерової Одиссеї і Іліади, владив Іляріон Огоновський“ (Льв., 1900, 433 двошпальтових стр., 8^о), де грецькі слова вясняють ся по українському. Див ще маленький „Церковний словарець“ В. Чернецького, де слова славянські, взяті з церковних книг, пояснюються „русскою“ мовою, тобто мішаниною мов української, московської й польської (Накладом Ставропиг. Інститута, Льв., 1889, стр. 51, 32^о).

у нас назбирано чимало лексичного материялу, було чимало початків словаря і в кільки словарів і підручників більше або менше добрих ; але науково обробленого словаря, що обхопив би хоча б той лексичний материял, який постачали нам етнографічні збірки та твори ліпших наших письменників, все ж у нас досі нема. Ще й надто : мені здасть ся, що в нас і до сього часу не виробилось доброго методу ні що до записування лексичного материялу від народу, ні що до складання самого словаря. Через що я так думаю — видко, мені здасть ся, з тих поодиноких уваг, які мені доводило ся тут робити з приводу тієї, чи иньшої праці. Та инакше воно й бути не могло : на Україні російській і до сього часу заборонено українське слово і нема такої інституції, яка могла й хотіла б працювати задля сього діла, поодинокі ж особи не виявили досі такої енергії, яка поборола б сю перешкоду ; на Україні ж австрійський хоч і в добра наукова інституція і працює вона дуже інтенсивно, та мабуть одними руками всього не вхопиш, а надто, як се така велика праця.

Дождатимемо її від нових часів...

1905. I. 24.

У Києві.

З літературної спадщини Василя Ільницького.

Подав Іван Созанський.

Після смерти Василя Ільницького (ур. 22/IV 1823, пом. 15/IV 1895 р.), колишнього директора академ. гімназії у Львові, дісталися його папери до бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка. Ціла збірка, зложена з кількадесяти аркушів паперу, не вчисляючи тут спорої скількості поодиноких листків, заховала доволі гарно. Поруч більше або менше цінних урядових паперів, записок, матеріялів і т. и., містить вона в собі поважну частину оригінальних праць Ільницького, почавши від його записок з університетських часів, а кінчаючи тим, правда незугарними віршами, які складав покійний в останніх літах свого життя¹⁾.

Сї замітки читав я на „Літературних вправах“ Вп. проф. дра К. Студинського, якому складаю на сім місці щире подяку за подане мені жерел та вказівок що до самої праці.

¹⁾ Папери по пок. Ільницькім передав бібліотеці о. Ол. Стефанович, який ї владив до них каталоґ. Рукописну спадщину В. Ільницького ділимо на отсі групи:

I. З літературних праць Ільницького.

A. Записки до національного життя галицьких Русинів:

- 1) Собор учених Русинів 19—26 жовтня 1848.
- 2) Проект орґану „Матицѣ“.
- 3) Рѣкъ 1848.
- 4) Завязане Ради рускои въ Станиславовѣ. Буча польска.
- 5) Зѣѣздъ ученихъ въ Львовѣ.
- 6) Способы, якими Поляки Галицкѣй намагають ся розслабити орґанизмъ народный Русинѣвъ.

Із сеї рукописної спадщини вибираємо що найцікавіший матеріал, який в неоднім напрямі кидає нам нове світло на культурний рух галицьких Русинів від р. 1848 почавши.

Заки приступимо до характеристики сього матеріялу, а спеціально споминів Ільницького, мусимо замітити, що не свобідні вони від анахронізмів, перекручень прізвищ і т. п. недокладностей, які ми, в міру потреби, в примітках справляємо, а які повстали тому, бо деякі спомини Ільницького писані кількадесять літ після подій, коли в пам'яті автора затерло ся не одно вражінє, чи там подробиця. Не вважаючи на се одначе, сей матеріал не стратив на вартости.

Записки Ільницького служать наглядним свідощтвом, що автор слїдив за кождим проявом народньої роботи, сам брав в нїй активну участь, а станувши раз твердо на народнім ґрунті, зістав на нїм щирим робітником до останньої хвилі свого життя. Він не дав ся потягнути у сю безодню „обединительного“ на-

Б. Автобіографія Ільницького, від дитнячих літ аж до р. 1845. Опис подорожий автора. Усе майже друкване. Пр. пор. „Русалка“ 1866, „Слово“ 1864, „Читанка“ Партицького 1871, і в ин.

В. Белетристичні твори :

а) поезії, здебільшого друквані в „Читанках“ автора. Крім ориґінальних, 3 переклади з Міцкевича і один Ленартовича. Вартість останніх майже ніяка.

б) повісти і дрібніші оповіданя :

1) Рогніда Горислава (дат. нап. 1/XI 1860), друк. у Львові, 1860.

2) Романъ Дуля. Подорожъ послубна, друк. в „Зорі“ 1881, ч. 11—14.

3) Князь Романъ Данило и его жена Гертруда, друк. в „Зорі“ 1883.

4) Настася, драма (маш. не цілий), друк. у Львові, 1872.

Г. Наукові твори :

1) Мысли надъ образованіємъ малорусского языка.

2) Славянска философія за Лѣбелътом.

3) Die ruthenische Sprache in ihrer Stellung zu anderen Mundarten. (Рук. мабуть з часів універ.).

4) Стародавній Звенигородъ (мануск. неповний), друк. у Львові, 1861.

II. Miscellanea.

1) Кореспонденція.

2) Нотатки і урядові письма. Деякі цікаві для історії нашого шкільництва.

III. Матеріяли до шкільних книжок.

IV. Принагідні промови і церковні проповіді.

V. Німецькі вироби.

пряму, в яку вже в п'ядесятих роках ХІХ в. попали що найкращі сили Галицької Русі, але зівстав вірним сином того народу, з посеред якого вийшов.

З записок Ільницького друкуємо оті:

I) Рікь 1848.

II) Завязане Рады рускои въ Станиславовѣ.

III) Собор учених Русинов в 2 редакціях.

IV) Виклад про славянську філософію.

V) Проект ортану „Матиці“.

VI) Мысли надь образованіемь малорусского языка.

VII. Листи, числом 8.

В першій записці згадує Ільницький про своє висвячене, завважає, що першу проповідь виголосив по польськи, наводить розмову з якимсь мешканцем Львова, з якої довідуємо ся про вражінє, яке викликало наданє конституції серед людности міста, підносить нетактовне поведєнє тодішнього польського ортану зглядом Русинів, оповідає про недостачу ширшого образования у співтоваришів, про почин організації поміж руським народом та конспіторську куренду, що звивала Русинів до закладаня „Рад“.

На зазив Головної Ради Руської, щоб „...вставати съ долгого сну... двинути ся разомъ, чтобы піднести народність нашу и забезпечити данї намъ свободы“¹⁾, завязала ся також Руська Рада в Станіславові. Її головним ініціатором був Григорій Шашкевич, парох з Угринова²⁾.

Опис сьвята заснованя сего товариства маємо в записках нашого автора і споминах Шанковського³⁾. Вже з гори зазначимо, що спомини сього останнього далеко докладнійші, а іноді вірнійші ніж записки Ільницького, хоч загалом беручи, спомини обох авторів є майже тотожні⁴⁾.

Найцікавішим епізодом, що лучив ся в часі сьвята в Станіславові, був виступ Антона Могильницького. Про його ролю, яку він там відіграв, згадують і Шанковський і Ільницький.

1) Пр. пор. Зоря Галицка, 1848, ч. 1.

2) Статя дра Франка в Житю і Слові з р. 1897, с. 119—20.

3) Воспоминанія изъ недавной бывальщины Амр. Шанковского. Родимый Листокъ, Чернівці 1880, с. 72.

4) Шанковський прим. нічого не згадує про сцену зі „шварц-гельбером“ Жулавським. Не вірним мабуть у нього і се, ніби військо стояло чисто для „паради“. Ільницький навпаки зазначає, що мало воно хоронити Русинів супроти напастей польських шовіністів.

З записок останнього довідуємо ся ось що. Після богослуження удали ся зібрані до винаймленої хати, щоби перевести вибір виділу Руської Ради. ... „Ажь тутъ наразъ входить до салѣ кблѣкохъ контушевыхъ Полякбвъ (поблизькихъ либонь помѣщикбвъ). На мовницю вдеръ ся на самый передъ пок. Антонъ Могильницькій и перекабаченый Поляками, взявъ краснорѣчивыми словами промовляти за згодою съ Поляками“. Перший Шашкевич перервав йому бесѣду, через що контушові счинили бучу; кридошанин Шанковський візвав селян, які по своєму зробили лад з Поляками. Так оповідає Ільницький. Натомість зі споминів Шанковського та вісток поданих про ту подію в тодішніх польських часописах виходить, що доперва після отворення зборів проф. Прокопціцом, виступив Могильницькій, якого промови з початку всі з симпатією слухали. І доперва, коли він почав промовляти за згодою з Поляками, підносити їх заслуги для Русинів, підняв ся в салі крик, а Могильницькій, стягнений за одіж таки близьким своїм сусѣдом о. П. Ц., парохом з Вікторова, вийшов зі салі¹⁾.

Так отже зі споминів Шанковського і записок нашого автора виходить, що Могильницькій вилутав ся в досить нечесну справу та мовби з намови Поляків, виступив умисно з похвалами останніх, щоб розбити збори, а тим самим не допустити до заснованя товариства.

Ільницькій, говорячи про причину, задля якої Могильницькій виступив з похвалами Поляків, каже загально, що його „перекабатили“ Поляки.

Сей висказ „перекабаченый“, яким наш автор надѣлив автора „Скиту“, опирає ся на тій версії, яка кружила між руською інтелігенцією Станіславщини, а яка найшла місце і в споминах Шанковського. Зрештою, колиб навіть сей епітет мав за собою який-такій реальний підклад, то чомуж не повторив його, а далі ближше не здефініював наш автор біографови Могильниць-

¹⁾ „Dziennik narodowy“. Lwów 1848, ч. 61, донісь зі Станіслава в днѣ 31 мая; дальше „Gazeta lwowska“ 1848, ч. 87, с. 600, статья: „Rzecz domowa“. Матеріяли про сьвято в Станіславі та бучу, яка там счинилась, повитягав з тодішних польських часописей др. Франко і надрукував в статі: „Знадобы до житєнєя А. Могильницкого“. Зоря, 1885, с. 264. Шанковський оп. cit. с. 72—3. Під початковими буквами П. Ц., поданими Шанковським, треба розуміти о. Петра Целевича, тодішнього пароха в Вікторові. Пор. Schematismus universi venerabilis Cleri archid. metr. gr.-cath. Leop. pro anno 1848, с. 87.

кого, проф. Лучаківському, який і питав Ільницького про сю вельми цікаву подію¹⁾. Се б була одна причина, задля якої не можна привязувати більшої ваги до висказу Ільницького. По друге, колиб навіть Могильницький справді допустив ся нечесного вчинку, ідучи на руку Полякам, то чейже не був би прошений, три місяці після свого виступу в Станіславові, на з'їзд „учених“ до Львова²⁾. Се булиб наші гадки не без правдивого підкладу, які опрокидують так висказ Ільницького як і Шанковського про нечесний вчинок Могильницького.

Але ми маємо документальне свідoctво, на яким опираючись, мусимо рішучо ствердити, що виступ Могильницького на завязаню Руської Ради в Станіславові не походив з нечесної ініціативи, та що се прямо була калюмнія, коли загално говорено, що він дав себе за якесь моральне, чи навіть матеріальне винагородженє перетягнути на сторону Поляків. Наше пересвідченє опираємо на листі самого Могильницького, писаним кілька день по тій афері, до сучасника Якова Головацького³⁾.

Не в порівнаню цінніші записки Ільницького про собор „учених“ Русинів ві Львові 1848 р.

Докладний опис нарад з'їзду „учених“ маємо у Головацького: „Историческій очеркъ основанія Галицко-Руской Матицѣ“, однак записки Василя Ільницького, який рівнож брав участь на з'їзді; значно його доповнюють. З'їзд „учених“ Русинів найшов у нашого автора подвійну обрібку. Перша походить таки з р. 1848, друга написана трийцять кілька літ пізнійше.

На перших трох засіданях „учених“, з незвісних нам близше причин Ільницького не було. Брав він участь в нарадах „учених“ доперва на четвертім загальнім засіданю. В першій записці про „собор“ подає Ільницький коротенький реєстр бесідників, висловлює коротенькі, але ядерні вражіння, які викликали їх промови, зупиняє ся довше над особою одного з бе-

1) Пор. Анто́нь Любичь Могильницькій: его житє, его значѣне. Нап. Константинъ Лучаковскій. Справозданє дир. акад. гімназві. Львів 1887, с. 35.

2) На з'їзді не міг Могильницький явити ся з причини холери в його парохії. Пор. Головацкій, Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицѣ и справозданьє первого собору ученыхъ русскихъ и любителей народного просвѣщенія, с. СХІ.

3) Пр. пор. Лист Антона Могильницького до Як. Головацького в „Додатку“ до нашої праці, ч. 1.

сїдників, Яблонського та його промовою, про яку Головацький не згадав ані слівцем¹⁾, бо так особа Яблонського, як і його промова не були по нутру деяким Русинам.

Далеко ширше обробив Ільницький сю саму тему, себто собор „учених“, в другій своїй записці, спорудженій трийцять кілька лїт пізнійше чим перша.

Ся записка Ільницького, про яку говорити-мемо, значно розширена епізодами, що лучили ся автори за цілий час його перебуваня у Львові. Автор оповідає деталічно, де зібрали ся учасники з'їзду, подає коротенький зміст бесїди Левицького, Устияновича та Яблонського²⁾, висловлює вражінє, яке мав з їх промов, підносить одушевлене, з яким прийато бесїду Яблонського, зазначає невдоволенє крилошан, яким не по нутру були слова Яблонського, та подає дуже цікаві вістки про бенкет, який закінчив „собор учених“.

Не забув також згадати Ільницький про свій виступ на секції філософїчній, про який рівнож, з невідомих причин, Головацький ані словом не згадав. Ільницький вважає себе

1) Ось як оправдує Головацький поминене промови Яблонського: „Бесїда Г. Генрика Яблонського не була до протоколу дїяствій сїзда отдана“, пор. Очеркъ, ор. cit. с. СХІХ, примітка.

2) Сего бесїдника не називає Ільницький, бо його назвиско „про-забувъ“, але в опису зверхньої постави та змісту його промови, який годить ся з тим, що поданий в 1 зап., виходить, що був се ніхто иньший тільки Яблонський. Про того „вольного українця“, як зове Яблонського Ільницький, знаємо, що се був Поляк, емігрант в Росїї. У Львові, де після еміграції оселив ся, став він співробітником „Dnewnyk-a guskoń-o“, органу ренегатів-Русинів та польських шляхтичів, які в супереч шляхотним вмаганям Руської Ради, старали ся притягнути руський нарід на свою сторону, а коли се їм не вдало ся, тоді доносами чорнили руських патріотів та на кождім кроці киринили Русинам, наміряючи між иньшим розбити „собор учених“. В тій то часописї поміщував Генрик Яблонський свої патріотичні поезїї під крипт. Г. Я. прим, поезія: „Muczenykom wolnosti z r. 1847“, або „Думка въ степахъ“ (пр. пор. Dnewnyk guskij 1848, Cz. 4 i 7). Крім тих віршів друкував Яблонський особно иньші, прим.: „Piśń o Wyzniewskim“, видана під псевд. 1848 р. Естрайхер вважає автором хибно Льва Яблонського, хоч зложив сей вірш Генрик Яблонський. Пр. пор.: Библиографія Ів. Левицького, т. I, с. 40. Після унадку „Dnewnyka“ виїхав Яблонський на Угорщину, а потім з тамошніми революціонерами до Туреччини. Там став він перекладчиком при французькій квартирі, відбув східну кампанію, а в кінци дістав місце франц. конзуля в Занзібарі, де й помер. Пр. пор. Шанковського ор. cit. с. 55—56.

значно більшим знавцем філософії від провідника секції Гарасимовича, про якого говорять:

„Вонъ неборачиско не знавъ ббльше нїчого сказати, якъ те, що учивъ ся въ школѣ, и що зъ книжокъ проф. Гануша выписавъ“. Яко pendant до опису „собору учених“, подає Ільницький чотиростих, який написав Мохови, прихильникови фонетики на дверях комнати, де ночував, один із його противників, наводить й відповідь Моха¹⁾ та оповідає дуже цікаву, хоч таємничу стрічу з якимсь диваком Домчевським. Ми зазначимо від себе, що хоч Ільницький чванив ся знанем філософії, хоч намагав ся бути філософом, таки ним не був, одначе його реферат про словянську філософію за Лібельтом, абстрагуючи від його вартости, таки в своїм часі був у нас чимсь особливим і тому печатаємо його.

До програми орґану Матиці, поданої нами дальше, нотуємо від себе отсі помічена.

Справу часописі Матиці підняв був Микола Устиянович в письмі до Головної Руської Ради, в яким домагав ся скликаня собору „учених“ до Львова²⁾. Але неважаючи на щирі інтенції самого ініціатора та загальних рішень з'їзду „учених“, в тій справі нічого не зроблено. Вправді на загальних зборах сього „общества просвѣщенія народного“, як Матиця спершу звалась, які відбули ся 1 (13) марта 1850 р. „ухвалено, — як пише тодішний руський орґан, — старати ся о изданіє часописи Матици, и уложенієм програму, и той обвѣстити, чи бы не було достаточныхъ предплатителей“³⁾, але само діло виданя орґану таки на тій ухвалі зборів покінчило ся. На ново піднято се питанє в р. 1853. Тодішний виділ Матиці звернув ся до визначнійших людей з візванем, щоб виповіди свої гадки, як має виглядати будуча часопись товариства⁴⁾. І як раз поданий по-

1) Сей чотиростих, що наводить Ільницький як відповідь Моха, був лишень малим фрагментом „епопеї“, яку зродила у нас негода в справі¹ уживаня деяких букв пр. ъ, ы, въ, лъ і т. д. Повнійші тексти подає І. Левицький в статі: „О Галицко-Русскомъ языцѣ“, в від. „Вѣстнику“ 1851, с. 255 і 256.

2) Головацький *op. cit.* с. XVIII.

3) Пр. пор. Зоря Галицка з р. 1850, ч. 29, точка V.

4) Пор. проєкт Ільницького і лист о. Соневицького, писаний до Якова Головацького д. 4/III 1853 р. Збірник філол. секц. Наук. тов. ім. Шевченка т. VIII, с. 46—7. Дальше до тої самої справи належить справозданє виділу Матиці на загальних зборах 29/VI 1853 р., де читаємо:

ниже текст містить в собі відповідь Ільницького що до зверхнього і внутрішнього вигляду часописі. Не станемо розводити ся широко над сим проектом, який вислав Ільницький до виділу Матиці в справі її орґану, скажемо коротко, що автор велить мати на оці народню мову, а що дотичить змісту, поміщувати в ній річи інтересні та загально зрозумілі.

Не малу літературну вартість має остання стаття Ільницького п. з.: „Мысли о образованію малорусского языка“. Вона має для нас двояку вартість, бо по перше подана в ній коротенька вправді, але вірна характеристика нашого літературного прямованя в 40-вих і дальших роках мин. ст., а по друге — виказана в ній, як слід, нестійність змагань деяких наших письменників, що намагали ся ввести до літератури не мову свого народа, але чужу, по їх гадці „образовану“, якої уживає висша верства великоруської суспільности.

Принуку до нанисаня сеї статі дала Ільницькому відповідь Устияновича Плятонови Костецькому на його „напасти“ супроти Дідицького. Щоб належно зрозуміти відповідь, яку дає наш автор оборонцеви Дідицького, не зашкодить ближше приглянути ся тій полеміці.

Плятон Костецький накинув ся на Дідицького, як на такого, що перший посьмів вже від р. 1848 вводити московщину на галицький ґрунт, що він, ще недавний сподвижник ідеї незалежности польського народа, поважив ся запрезентувати Галичанам „Слово о полку Ігоря“, сю найкращу і правдиву руську памятку, в мові урядово-московській. Дідицький — по словам Костецького — переробивши повість англійського письменника Гольдшміда, подав її в руки руської публіки в чисто російській мові як твір питомий, оснований на житю галицького попа. Під сею повістю треба розуміти „Отець Ігнатій“. Найсвіжішим доказом іравітованя Дідицького на північ, по гадці Костецького, був свіжо виданий ним альбум (в честь Яхимовича), який видавець заповів спершу під заголовком: Зоря Галицка на рік 1860, а коли вже мав в руках матеріал 54 авторів, тоді „*folgując swojej żyłe moskiewskiej*“, назвав

На общемъ засѣданію было ухвалено (роз. на зборах 1850 р.), щобъ Матица выдавала часопись. Якъ вѣдомо Вашимъ Всечестностямъ сдѣлали мы возваніе до нѣкоторыхъ мужей, дабы намъ изъявили въ томъ предметѣ свое мнѣніе. Принадало бы послѣ тѣхъ дописей дальшее дѣланіе пердприняти. Пр. пор. Зоря Галицкая з р. 1853, с. 218.

книжку чисто по російськи: Зоря Галицькая на год 1860. Дідицький — на гадку Костецького — веде Русинів простим шляхом до Калуги та Москви. Але змаганя його і „tatarwy moskiewskiej“ даремні, бо коли такий Лозинський, довгі часи безпощадно гноблений подібними Дідицькому, або такий Устиянович, котрого статі, як антимосковські, не находили місця в „Вѣстнику“, коли ті два письменники серед невідрадних житевих обставин надіслали до альбума свої твори, то се служить найвимовнішим знаком, що Русь вже прочуналась з московських ударів, та надія, що розвине широко свій прапор мимо горячійшої московської пропаганди¹⁾.

На сім місци зупинімо ся та скажемо кілька слів про Миколу Устияновича та його діяльність від того часу, як виступив він на літературнім полі аж до тої пори, коли спроневірившись власним ідеям кинув каменем на свою роботу.

Устиянович, як відомо, був одним із перших, в яких груди сильно запалав огонь любови до свого народа та його мови, огонь, що мав своє жерело в звісній „трійці“. Повний ентузіазму для тих ідей, що живив в серцю Маркіянів кружок, один із перших дає він почин до заснованя товариства „Головної рускої ради“, яку боронить опісля від нападств „Руского Собору“, скликає собор „учених“ до Львова 1848 р., стає його душею, — словом в р. 1848 Устиянович був одним із перших, що взяли до національної і просвітної організації народа. В патріотичній своїй бесіді, яку виголосив він на згаданім з'їзді, висловив ся він ось як про народню мову: „Найдорожшимъ маеткомъ народа есть языкъ его, ђнь есть душею, ђнь есть ядромъ его жизни. Тыкаешя бесѣды, тыкаешя его жизни, хваташь му за сердце и сполняешь убійство не одного чоловіка, але мліонѡвъ“, або в продовженю, „Залишивши бееѣду нашую учинимо съвятюкрадство народного престола Руси... ..Хтожь бо въ Славянъщинѣ не знае той мовы святой Руси, ...хто не знае барвы, цвѣту и вони той лѣторосли золотобережной Украины“²⁾.

І діяльність Устияновича йшла якийсь час в парі з його словами. Найкращим доказом того були його поезії, друковані в „Зорі Галицькій“ в роках 1848—50, яку видавано в мові хоч неодно-

¹⁾ пр. зр. Przegląd powszechny z r. 1861 N. 97, 99 i 101 статья Платона Костецького „Recenzya Zorji Galickiej“.

²⁾ Головацький ор. cit. стр. 8—9.

цільний, але за се чисто народній. В народній мові редагував Устиянович в р. 1848 і якийсь час 1849 „Галичо-Рускій Вѣстникъ“ (хоч незаперечна і ту мала закраска російської мови) та друкував там свої поезії і повісти. Після перенесеня сеї часописі до Відня, повертає Устиянович на свою парохію, де не покидає пера. В „Зорі“ з р. 1852 докінчує він свою повість: „Страстный Четверть“, але вже в дальших двох річниках сеї часописі не стрічаємо ся ані разу з його творами. І якаж могла бути причина його мовчання?

Вже від р. 1850, від коли редактором „Зорі“ став Гушалевиц, можна добачити, незамітні зрештою, тенденції деяких людей, головнож таки самого редактора, ввести до часописи мову російську замість своєї народної. Найліпшим доказом того служать анонімні дописи, поміщені в часописі не без охоти та симпатії редактора, а які дали почин до першого роздору¹⁾.

Коли Гушалевиц уступив з редакції „Зорі“, а його місце заняв Дідицький, що до мови часописі не зайшла жадна зміна. Новий редактор видавав „Зорю“ (1853 і з почат. 1854) в мові мертвій, а Сев. Шеховиц, що обняв редакцію в середині 1854 намагав ся видавати часопись в мові великоруській. Таким робом ясною стане нам причина, яка не дозволяла Устияновичу печатати свої твори в „Зорі“ в р. 1853 і 1854. Тому друкував він їх в „Отечественн-ім Сборник-у“, додатку до віденського „Вѣстника“, який після уступлення свідомого панруса Ів. Головацького²⁾ в тім часі, коли „Зоря“ що до мови сходилла на манівці, виходив в мові чистій народній під редакцією Вислобоцького.

З поміж віршів, які поміщував Устиянович в „Отечественн-ім Сборнику“, найзамітніший один підписаний повним іменем поета Генеца сеї поезії така.

В 50-их роках м. ст. відзивали ся у нас, иноді публично в часописах, наріканя на недостачу людей відданих праці коло

¹⁾ Нпр. пор. допись в Кошиць уміщ. в 48 ч. „Зорі“ з р. 1851 і такогож характеру другу з Пряшева, надрук. в 50 ч. „Зорі“ з р. 1852. Відповідь на останню написав Григ. Шашкевич та післяв до „Вѣстника“. Завдяки одначе Ів. Головацькому, якому не подобалось се „дурачество“, не надруковано її. Пор. Збірник секц. філ. Наук. Тов. ім. Шевч. т. VIII стр. 25—7. Лист Ів. Голов. до Якова з дня 1/IX 1852 р.

²⁾ Уратовали „Вѣстникъ“ від змосковщення головно Ковальський та Шашкевич, завдяки яким Головацький уступив з редакції. Пор. що йно наведене жерело.

народа; підношено також закиди против патріотів з р. 1848, які не давали про себе жадної чутки¹⁾.

Такі докори в часті звернені були і до Устияновича, який в стиху: „Отвѣтъ mnogимъ“, пояснює причину, задля якої ревнїйших патріотів огорнула неохота до праці народньої. Подамо кілька цитатів з сього стиха.

„И вы спросите насъ, чому замовкли мы?

Про що утихла пѣснь святои яры?

.....

... Чи не видите вы,

Якъ коплятъ-еквашио грѣбѣ, роздають братьямъ свѣщи,

Съ іереями чужихъ музъ заводятъ похоронъ,

.....

Въ якъ сѣре платьѣ строятъ святу невѣсту,

Галича красну матъ, провадять въ рѣднїй храмъ

Прискорбну якъ Марїа, якъ Марїа чисту

До широкои колоды, на жертву ідоламъ?

.....

Глумлять ся ей въ лице, соромлять родиму красу,

Въ святыни мирныхъ сердець, творять лихїй роздоръ

Вреднїй „владикамъ симъ“, словѣщїй „скотопасу“? ²⁾

З наворотом подибуємо Устияновича в „Зорі“ 1855 р. Вже з кінцем р. 1854 часопись виходила в народній мові, після того, як Ставропігія усунула Шеховича, а вїзвала на редактора Савчинського. Останній, прибравши собі до помочи талановитого Костецького, Згарського та Климковича, заповів, що часопись вбере ся в одѣжу, яка їй до лица, вияснив причини, задля яких „Зоря“ не могла належито розвивати ся, бо деякі люди „обезъчелили ся, болотомъ обкидати писательбѣвъ“, дорогих руському сердцю та висловив надїю, що не треба буде „абы Зори краснїй написъ могильнїй положити“ — на що заносило ся, але з огляду на се, що деякі з письменників зголосили свою участь в часописи, можна сподїватись, що „Зоря“ зїстане на галицькїм ґрунтї, а не нїде поза Збруч, куди пхали її попереднї редактори³⁾.

¹⁾ Прим. Допись изъ Жолкѣвского. Зоря Галицкая 1854 ч. 3.

²⁾ Отечественный Сборникъ. 1854 стр. 11. В тїм додатку друкував Устиянович свої твори під псевдонїмом: „Дротарь“, „Наушъ“, або криптон. „ъ“, „Н. изъ Н.“, Н. У. Загад, мабуть, не знав про се, тому деякі, думаючи, що поет притих, робили і йому закиди, що він замовк.

³⁾ Пор. Зоря Галицкая, 1854 р. ч. 50 і 1855 р. ч. 3.

В „Зорі“ 1855 р. надруковав Устиянович кілька поезій, але вже в дальшій річнику не находимо ані одного його твору. Дописував тільки до „Отеч. Сборн.“ до р. 1858. Взагалі в рр. 1856—9 можна зазримити у Устияновича що раз меншу літературну діяльність, ба і в його поглядах наступає страшна зміна. Опинивши ся в незавидних відносинах матеріяльних, а не визначаючись стійністю характеру, щоб зарадити лихови, не нарушаючи своєї чести, перекидає ся Устиянович раз на сторону Поляків, то знов на бік москвофілів¹⁾. Попирає змаганя Голуховського ввести у нас лат. азбуку, пишучи в тім напрямі статтю до „Вѣстника“²⁾, іде до Голуховського і Лянцкоронського з прошенем парохії в Роздолі, а щоб в останнім ділі не спинали йому сьвятоюрці, зближає ся до москвофілів, почім явно зазначає свій перехід на їх сторону в р. 1861³⁾.

Саме в тім році надруковав Устиянович в „Слові“⁴⁾ відповідь Пл. Костецькому, на його рецензію „Зорі Галицької“, а виступив так отверто і в таким світлі представив цілу справу, що навіть сьвідомому москвофілови, Гушалевицу ся відповідь не подобалась⁵⁾. Бажаючи очистити Дідицького „з болота“ каже Устиянович, що не повість Гольшміда, але він сам подав Дідицькому основу до повісти: „Отець Игнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки“⁶⁾; що не Дідицький промостив дорогу російській мові до Галичини, але хто инший. Далі оповідає одну подію, яка стала ся на засіданю „Матиці“ 1849 р. Члени засіданя мали рішити, якою мовою має „Матиця“ видавати свої твори. Більшість учасників заявила ся за тою мовою, якою говорять 15 мільоновий наш народ. Тоді виступив Петрушевич та „доказав достаточними доводами“, що мова літературна в Росії не мова народа, але чисто „образований“ літературний языкъ,

1) Ви. сов. Вахнянину і дру Студпиському говорив недавно померший син Миколи, Корнило Устиянович, що батько його побрав раз „пособіє“ в висоті 300 зр. чи рублів. Як жилось Устияновичу на парохії в Славську свідчить його лист до Козановича. Пор. „Додаток“ ч. 2.

2) Пор. Збірник філол. секції Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. VIII, стр. 440—42, лист Дідицького до Як. Головацького з р. 1859.

3) Тамже стр. 479—80, лист Ів. Головацького до Якова, писаний 19/XII 1859.

4) Нѣсколько словъ въ отвѣтъ на статью Г. П. Костецкого: *Recenzya Zorji Galickiej*, Слово, 1861, ч. 4—7.

5) Збірник ор. сіт. стр. 502—4, лист Гушалевица до Я. Головацького, писаний 7/XI 1861.

6) Ся повість була друков. в „Зорі Галицькій“ 1853, ч. 1—22.

ріжний від російського народного, що неосвічений Русин не в силі зрозуміти мови Москаля, як і неосвічений Москаль не зрозуміє своєї письменної мови, а тільки родом Русин зможе зрозуміти без граматики сю освічену мову. Доказав далі, що Петро Великий ужив руської мови, як спільного звена для всіх народів своєї імперії, що Москва засиляється творами писателів з над Дніпра та Буга вже від давна, але се причинає ся до очищення мови з болгаризмів і русизмів. Коли б навіть і галицькі Русини прийняли мову народню як літературну, то таки ся мова колись зійде ся з тою „образованою“ російською. Після таких язикових елюкубрацій Петрушевича, більшість учасників засідання рішила, прийняти народню мову для творів популярних, сю же „образовану“ примінити до творів „высшой науки“. І від тоді частина письменників пише по народньому, друга знова по „образованому“.

Ба і сам автор відповіді з початку писав по народньому, але коли прочитав кілька поезій Пушкіна та повість: „Старый домъ“, коли редагуючи „Вѣстникъ“ мусів часто на лад народних кувати нові слова, а опісля показали йому їх в словарі російським Шмідта, прийшов до пересвідчення, що Петрушевич не минулся съ правдою“, та що мова російських писателів розвинула ся з мови „Малой Руси“, а що до своєї особи каже: „Такъ ишоль я уже тогда, ...вмѣсто до нашего Кіева, до московской Калуги“.

На кінець скажемо кілька слів про кореспонденцію Ільницького. Всіх листів, яких тексти подаємо, є 8, з того 4 самого автора, один якогось, ближше нам незвісного кривняка, чи дуже доброго знайомого Ільницького, иньші три писані людьми, які в своїм часі відгравали значну ролю в літературнім нашім житю. З тих останніх на особлившу увагу заслугує лист Ігнатія Онишкевича, бо подає нам вірну характеристику умової праці буковинських Русинів кінця 70-тих років, та генезу часописі „Родимый Листокъ“.

І. Записки¹⁾.

Львівъ дня 20 мая ...

Не одно бачимо на власній очи, чого другі не достерегли и пѣгде не записали; не одного досвѣдчаємо, чого другі досвѣдчити не могли; не одно дѣлаємъ, чого свѣтъ не бачить та й не знає: а претцѣнь може оно бути для потомкѣвъ цѣкавымъ, тай жите наше народне ровсвѣтляючимъ.

Рѣкъ 1848.

Саме въ констытуцію я свѣтивъ ся на священника. Тогда интеллигенція наша не говорила инакше, якъ лише по польскій, а у св. Юра моя перша пробна проповѣдь була, — по повелѣнію начальства, — польска.

Передъ пріятемъ священническо[го] посвященія, кандидаты отбываютъ реколекціи при строгій клявзурѣ... Отже мы вѣчоіосѣнко не знали, що ся въ свѣтѣ дѣяло... Одного дня, була то недѣля, — вышли мы по обѣдѣ на зелену траву, на морѣгъ, що ся спадисто на захѣдъ розстелювавъ; (нынка сплантовано сю спадистѣсть, и устроено огородъ капитульный), щобы троха побалакати, закуриги люльку и ѳдохнути свѣжимъ веснянымъ воздухомъ... До ушей нашихъ доходили крики незвычайній изъ мѣста, — але мы на се мало що зважали. Ажъ наразъ приѳгає нашъ колега — содругъ, юриста задиханый, п мовить (по польскій): Ажъ що-жъ то, чи вы не знаете, що ся въ мѣстѣ дѣе?... та чи не чувствуете того револу, тыхъ галасливыхъ крикѣвъ, що ажъ сюда долѣтають? Мѣсто тѣшитъ ся, мѣсто въ захватѣ: тажъ маємъ констытуцію!.. А отъ Вамъ на доказъ „бѣла кокарда“, що у мѣстѣ роздають. На тѣ слова мои колеги теологи занѣшли; много зъ нихъ бачу и не знали, що то констытуція. Я-же, питомецъ вѣденского конвикту, где чоловікъ дечого бѣльше лизувъ, а исторію такой ѳдъ дошки до дошки перебивъ, — пытаю прибулого юристу: „Скажѣтъ менѣ, чи констытуцію дали зъ высше, т. е. самъ цѣсарь, — чи може нарѣдъ зрѣбивъ револуцію, та домагає ся констытуціѣ?“

Пришелець: „Нѣ! констытуцію прислали зъ Вѣдня, и оголосили урядово“.

На тѣ слова всѣ пресбитеры, не зважаючи на клявзуру, розбѣгли ся; и ѳтъ теперъ уже не було клявзуры нѣяком.

Одно[го] разу сидѣли мы (пресбитеры) при обѣдѣ, — тай я кажу: „Чи видѣли вы перше число „Газеты народной“, котре саме нынѣ вышло на свѣтъ божій? — — Та чи читали вы тото поздоровлене на

¹⁾ „Рѣкъ 1848“, „Завязане Рады рускои въ Станиславѣ“ і „Буча польска“ писані авторомъ у вісімдесятих роках м. ст.

чолѣ его: *bracia Polacy, bracia Żydzi!* — лишь Русинѣвъ тамъ не було!... Чи знаєте вы, яку то має велику донеслѣсть? Поляки нѣ узнають насъ Русинѣвъ, яко окремый нарѣдъ, не узнають рускои народности!... „Менѣ ся видить, що тота наша констытуція не довго устоить ся!“

Мои товаришѣ не мно[го] зъ того розумѣли; отже я имъ взявъ толкувати, що Русины мали передъ вѣками свою самостоятельну отчину, що мали своихъ князѣвъ, свою свободу, свѣй рай! Що мы тутъ въ Львовѣ стоимо на нашѣй нитомѣй руской земли, а що Поляки суть тутка пришельцями, котрѣ розпаношили ся въ нашѣмъ добру, — выперши насъ зъ него, а теперъ наветь насъ и за окремый парѣдъ узнати не хотять“. Мои товаришѣ, разявивши ротъ, прилѣжно слухали рѣчей, котрыхъ зовсѣмъ а зовсѣмъ незнали.

Моя приповѣдъ борзо осушила ся... Русины старшѣ, негодуючи дуже, що настала нова Польша, котра не узнає Русинѣвъ, взяли допрошувати Епископа Отца Яхимовича, котрого якось инстинктомъ узнали яко моральну голову и представителя справъ рускихъ и народности рускои, — щобы онъ покликавъ Русинѣвъ Галицкихъ на народне вѣче, и щобы ся ставъ нашимъ провѣдникомъ... Въ короткѣмъ часѣ выйшла консысторска куренда, зываюча Русинѣвъ, щобы ся ѡддѣлили ѡдъ „Радъ“ польскихъ, а завязували для себе окремѣшый „Рады рускѣ“... Зъ радами рускими держало зъ разу въ тайнѣ а потѣмъ явно такожъ и правительство...

Завязанє Рады рускои въ Станиславѣвъ.

Коло Станиславова въ Подпечарахъ живъ въ той часѣ мѣй отецъ Стефанъ Ильницкѣй. Бувъ вѣлъ тамъ приходникомъ, — деканомъ и почетнымъ крилошаниномъ и тѣшивъ ся загальною и широко розпростороною почестью. До него зайшло запрошенє вѣдъ Рады шварцгельберскои, чисто реакційнои, зложенои зъ гдеякихъ рускихъ священникѣвъ и урядникѣвъ, на котрои чолѣ станувъ тогданный Станиславѣвскѣй судовый презесъ Жулавскѣй. Покойный отецъ мѣй, котрому жертвовано предсѣдательство, отказавъ ся вѣдъ участи, заявляючи прилюдно, що зъ жадною реакційною радою не хоче мати нѣякого дѣла! Въ короткѣмъ часѣ завязала ся Рада чисто руска, народна, до котрои складу вѣйшли рускѣ священники, мѣщане и хлопы. И тота запросила Отца на предсѣдателя, и отецъ не отказавъ ся... Торжественно обходило ся отворенє сего нар[о]дного праздника въ Станиславѣвъ. На пляцу передъ тогданнымъ судовымъ будынкомъ (костеломъ по-тринитарскимъ) и шпиталемъ войсковымъ остроено оltарь, при котрѣмъ покойный Отець въ товариствѣ двоухъ другихъ священниковъ спѣвали службу божу. День

бувъ прехорошій; було то въ мѣсяцю маю передъ вознесеніємъ. Безчисленна толпа руского народа залягала обширній пляць п прибочній улицѣ; хоругви церковній и народній (золотый левъ на синѣмъ поли), сторчали горѣ зъ помѣжъ збранаго люду; гомѣнь розлягавъ ся въ округи. Чувство выше, народне, не знане Русиновъ, вѣдь вѣковъ порабощенному, засіяло, мовъ той гѣсть зъ небесъ, въ руской упилой груди, — и принесло хвилю радости и щастя не очертаемого словами...

Чистымъ, высокимъ звѣякимъ голосомъ, мимо зрѣлыхъ лѣтъ своихъ, заголосивъ покойный батько: Благословенно царство, — а потѣмъ Христосъ воскресе!... Здавало ся, що въ тыхъ словахъ вѣщовало ся воскресене руского народа до жита пѣз моральной смерти.. Добѣрний хоръ спѣваковъ пѣдносивъ торжественно богослужене.. По евангелію выйшовъ о. Шашкевичъ (тогдашній приходникъ зъ Угринова, потѣмъ Совѣтникъ министеріальный а па послѣ архипресбитеръ капитулы въ Перемышлѣ) на високо устроєну амбону (мовницю) и выголосивъ яснымъ звучнымъ словомъ хорошу патриотичну проповѣдь, котра каждого Русина, присутного сему торжеству, до живого зрушила... Не забуду нѣколи сєи пригоды, случайно приключившой ся, а котра захватъ, вже п такъ великій, ще дуще пѣднесла... Коли Шашкевичъ мѣжъ иншими, сказавъ тоті слова: „и Левъ рускій, на тоті крпвды, потрясає зъ пегодоваємъ золоту гриву свою!“ саме тогда повѣявъ легкій вѣтрець и розстеливъ передъ очима зрѣтелѣвъ руску хоруговъ, охляплю и звисѣлу, — и заблнсь въ цѣлѣй своей красотѣ золотый левъ па нѣй вѣдь лучей сонця... Нарѣдь, якъ бы па який знакъ, загомѣвъ однимъ голосомъ удивленія, а жовняры, поставлені въ лавахъ за народомъ, будьтобы для увеличеня торжества, а то радше для охороны супроти розъяренныхъ Поляковъ, — дали салву...

Пѣдъ часъ торжества попереберали ся були деякі рускі академикі въ рускій стрѣй народный: красно вышиваі сѣраки, синѣ широкі штаны въ выкоченыхъ холявыхъ, красні поясы ремѣнній або зъ червонной заполочи, чорні капелюхи съ косыцями павяными, — и увыхали ся охочо помежи нарѣдь, толкуючи пѣз значене констытуцій, значене торжества народного и. т. п. Стало ся тогда, що реакціонисты — шварцгелъберы, — пѣдъ проводомъ Жулавского, пороздавал[...] а радше поприпинали сельскимъ газдамъ черно-жовтій кокарды. Академики, побачивши те, позамѣнювали тоті кокарды на сино-жовтій, мовячи: „фе, кинь тото, — бо то кокарда нѣмецка; якъ хто єи у тебе побачить, буде думати, що ты Нѣмецъ, та заговорить до тебе по нѣмецкї; — а ты що тогда; роздзавишь губу, та станешъ смѣхомъ... Ось припини собѣ кокарду сино-жовту, руску, таку саму, якъ онъ видишь нашій хоругви сино-жовтї“... Хлопы радо снхъ слѣвъ слухали, черно-жовтї кокарды

вдчѣпляли п пѡдъ поги кидали, а сино-жовтї до боку собѣ причѣпляли и мовбы нини пишали ся. До пѡвѣ години на цѣлѡмъ широкѡмъ пляцѣ пе побачивъ есь анѣ однои черно-жовтоп кокарды.

Буца польска.

Нанове Поляки дуже гнѣвали ся, що Русины, котрї прибули на се народне торжество и зъ близька и зъ далека съ хоругвами, образами, свѣщами, патерицями, — поючи набожнїй пѣсни, — посвѣляли выступити яко самостѡйный нарѡдъ, не зважаючи на нихъ, котрї лишь про одну Польшу знали въ нашѡмъ Галицкѡмъ краю, и лишь однихъ Полякѡвъ... Поперебивавши ся нѣбото по польскїй, якъ где хто мѡгъ, — однїй въ чамары, другїй въ капоты, а деякїй навіть въ контушѣ, — штаны зацхавши за холявы, перевѣсивши на бакеръ рогативку, и причинивши яку таку панталашину до боку, — набундючивши ся, и взяли ся по мѣстѣ сюда туда швиндати. Но дарма; на нихъ нѣхто и уваги не хотѣвъ звернути, а они сами почули по сторонѣ Русинѡвъ такъ велику перевагу, що годѣ було на яку бурду наразити ся. Однакожь дума польска не позволяла мимо того, щобъ бодай не затрѡбовати якои такои ворохобнї...

По набоженьствѣ удали ся священники п цѣла интелїгенція руска до салѣ въ жидѡвскѡй камяницї Френкля на галицкѡй улицї, — коли за тымъ часомъ сельскїй газды облягали доломъ пляцъ цѣлый и прибочнїй вулицѣ, доокола сказанѡй камяницѣ. Тутъ мала ся уконституовати Рада руска Станиславѡвска... Ажь тут наразъ входять до салѣ кѡлькохъ контушовыхъ полякѡвъ (поблизькихъ либонь помѣщикѡвъ). На мовницю вдеръ ся на самый передъ покойный Антонъ Могильницкїй (авторъ скиту Манявского), и перекабаченый Поляками, взявъ краснорѣчивыми словами промовляти за згодою съ Поляками. Першїй Шашкевичь спротивъ (!) ся ему, и нерервавъ ему дальшїй токъ бесѣды; на се взяли Поляки досадно кричати; на тоє зновъ крилошанинъ Шанковскїй, (черно-жовто-рускїй загорѣлецъ), крикнувъ черезъ вѡкно: „Хлопы сюда, до насъ!... Наставъ великїй розрухъ: хлопы взяли ся до камяницѣ тиснути, розъаренїй, лютїй съ крикомъ: „кажѣть, кого бити!“ Одному полякови вымкнули пѡвѣ борода и булибѣ его убил, якъ бы не жандармы; два поляки въ контушахъ зо страху влѣзло въ грубу... Хтось розпустивъ пусту поголоску: що Поляки замѣряють пустити черезъ пѡдпалене порохомъ камяницю зъ дымомъ. Наставъ крикъ, гомѡнъ, а у деякихъ, що були стисненїй въ отсѣй сали въ тѣсный клубокъ, такой страхъ, обава о житє... Я, затиснувши ся у фрамугу вѡкна и заложивши руки на груди, не бачивъ емъ жадного виходу, еслибы хлопы були розпочали бити полякѡвъ и жидѡвъ, на що здавало ся, що ся заносить.

Мене опановала яка то резигнація п рѣвнодушнѣсть; зъ зимною кровю глядѣвъ емъ на грозящї дѣѣ, що мали наступити. Въ сѣмъ замѣшаню О. Шашкевичъ бувъ правдивимъ ангеломъ Хранителемъ. Ёго проповѣдь приспособила була ему честь и безваглядне довѣрїе у народа, — котрый товнячись, кликавъ вѣдъ часу до часу: „най ся намъ покаже, най до насъ промовить ангелъ нашъ!“ Тогди проявлявъ ся Шашкевичъ въ вѣкиѣ, говоривъ: щобы народъ успокоивъ ся, щобы не вѣривъ бурливимъ словамъ, — що не має нѣякого небеспеченьства, — и народъ успокоивъ ся.

Въ кѣлька днѣвъ по сѣмъ торжествѣ загадали панове Поляки выправити котячу музику Жулавскому, зненавидженому за-для своего реакціонерства и ненависти польщины и польскихъ манифестацій¹⁾. Сего ради зѣйшло ся передъ ёго помешканемъ множество людей, змѣшаныхъ зъ всѣхъ верствъ сослѣбности. Були тамъ такї, що розпаленї польскимъ патріотизмомъ, ишли туда, щобы сповнити патріотичне дѣло, але були и такї, що зъ цѣлковости ишли за верескливою толпою, щобы побачити комедїю. Банду крикачѣвъ провадивъ ученикъ гимназ. Гошовскїй. Тымъ часомъ Жулавскїй довѣдавши ся напередъ о тѣй предстоящѣй ему котячѣй музыцѣ, выхлопотавъ собѣ у коменды войскової цѣлый отрядъ жовнярь (кажуть, що була ихъ цѣла компанїя), скрывъ ихъ у себе на полвѣрїю и въ корытари, и дожидавъ способной хвилѣ. Коли толпа крикунѣвъ и другихъ приближила ажъ до самыхъ дверей и взяла кричати, свистати и галасоваты, — наразъ отвирають ся дверѣ вѣдъ Жулавского помешканя, и зъ вѣттамъ валить ся товпа пьяного жовнярства, и нападае кольбами и багнетами на безоборонныхъ людей. Декого ранено кольбою, декого штихомъ; кажуть (я сего не бачивъ), що невѣстамъ ковки обривано, фустки та мантылѣ здирано и т. д. Найбѣльше але зѣ всѣхъ дѣстало ся проводирови Гошовскому; бо ударъ сильный кольбою въ груди поваливъ го объ землю; кровь бухнула ему ротомъ,

¹⁾ Подїя описана в сїм кінцевім уступі відбула ся не „кѣлька днѣвъ по торжествѣ“, як пише Гльницькїй, але, як виходить зі споминів Шанковського (ор. сїт. стр. 56 і дальші) та поданої нами понизше записки Остермана, три дні передъ завязанемъ Руської Ради в Станїславові. Про „котячу музику“, яку справила банда крикунѣвъ з Гошовскимъ на чолі „чорно-жовтому“ Жулавському, оповідае Остерманъ ось такъ: Ein zu jener Zeit beliebt gewordene Katzenmusik, kam in Stanislawów blos am 27 April 1848 zur Ausführung. Beehrt wurden mit solcher Kreiskommissär Schwabe, und Kammeral-Rath Żulawski. An letzterem Orte wurden durch bereit gehaltenes Militär, beiläufig 10 Uhr Abends, Musikanten und Zuhöreranhang hart hergenommen, wobei Stephan Hossowski ums Leben kam“. Пор. Бібл. Наук. Тов. ім. Шев., рук. ч. 19 п. з.: „Остерман, Хронїка“ Ч. I стр. 402.

п въ кѣлькахъ хвиляхъ застигъ ѡня мертвыи на мѣсци. Товпа котячихъ музыкантѣвъ розбѣгла ся справдѣ заразы, ражена несподѣванымъ нападомъ пьяного жовнярства, але убѣйство Гошовского выкликало въ сердцахъ всѣхъ якій то сумъ, яке то неописано прикре чувство, — котре потѣмъ перейшло, именно у польской народности въ велике обурене и кликане о пѣмсту... Жулавскій выйѣсь ся зъ Стапиславова тои самои днини; Гошовскому-же споруджено въ одной чорнымъ сукномъ обытѣй комнатѣ посмертне ложе. Черезъ три дни лежавъ вѣнъ на тѣмъ ложѣ, выставлений на публичный поглядъ, — зъ обнаженою грудю, на котрѣй синѣла ся, закипѣла кровю, смертна его рана. Множество людей, зъ близька и здалека, прибувало сюда, до мощей Гошовского, питаючи въ грудехъ Богъ вѣсть якій чувства и якій замысла; и я бачивъ се сумне и переражаюче зрѣлице на свои питоменный очи. Потѣмъ одправлено дуже торжественно сему мученикови за волю, якъ ся поляки выражали, похороны, на котрыхъ було кѣльканайцять тысячей людей, прибувшихъ зъ близшихъ и дальшихъ сторѣнъ.

Мудрый читателю! тотѣ подѣѣ най будутъ для тебе предметомъ глубокого застановленя; и чи було бы ся се все стати могло, если бы Поляки заразы вѣдъ разу по оголошеню констытуциі не були нехтували Русинѣвъ, — но если на супротивъ були ихъ узнали за рѣвно-управленыхъ братѣвъ, идучи зъ ними рука въ руку, и корыстаючи зъ правъ и свобѣдъ констытуциі!?

Кто въ мирѣ и любви умѣеть жить съ собою
Тотъ радость и любовь во всѣхъ странахъ найдетъ.

Карамзинъ.

а) Соборъ ученыхъ Русинѣвъ 19—26 Жовтня 1848.

Не будемъ при распчатію дѣланія Собору — що мощно жалую — бо наши Русини (Мох и Устиянович дуже красно мовили) — не бул-емъ также на 2 радахъ, в котогихъ духъ чистый рускій свое житіе демократичне красно объявил — не бул-емъ также на 1-ихъ обрадахъ тогожъ Собору, де Петрисевич и Головацкій красновъ ученностейъ слыхателей восхищали — що еще бѣльше жалую — але бул-емъ на законченію того Собранія — и духъ мой возрадовался и сердце мое проливалось ся чувствами.

Куземскій говорилъ ясно, россудно не безъ чувства. Левѣцкій силно словами и голосомъ о першѣмъ завязку литиратури руской, о ей перепонахъ и законьчилъ подяковъ ей воскресителямъ также дяковалъ еденственному Меценасови литературу руской еп. Снегурекскому. Мохъ трискавалъ искрами гумористики лехко играючи зъ глубокими помислами. Гишалевицъ поетъ

ввлѣтав високо по над хмари як сокол, як орел надъ русков землицев. Устянович забрав слухателям душу и сердце, не дозволив одотхнути, а цвѣтущими дорогами спровадив их в глубини сердца людзаго; — ест то дух красній, сталовій, еластичній, сверкающій блиском неподвижной звѣзды (Fixstern) — Яблоньскій молодой українец має красу ума и чувства вольнаго українца — знає народного духа и народне сердце, знає цвѣти руского ума (дѣлив появленія рускаго духа, образующи-ся в обстояніях історических а) в пѣснях ельегических — думках, в) в пснях веселих (коломиїках), г) преловія.

Красна наша надѣя — слобы великой приязни з Ляхами не даль свою душу руску ивести. — бо денекуда вѣтрец ляскій через его слова повѣває. Довѣньскій мовив делѣкатно, чувствительно и красно — навет руским женщинам дякував, же ся трудили, же мужам натхненія дали — а соборови красу — а закичив — бувайте здорови. Потом пошлисмо на обѣд — в вечер на дивадо.

Тоасти: Куземскій най жїе наша надѣя — питомцѣ Сем:

Борусѣк: най жїют тїи, що з людом по братерски живут — Вислобоцкій: най жїе руска демокрація. (Котїеча музика). Забавка в кавярни. Оригнали Русини. Домкович — Павенцкій — Вислобоцкій — Левіцкій — Мох — Головацкій — Устянович — Петрушевич — Лозинскій — Озаркевич — Козловскій.

Ляхо-друзы — псуют ся духом польской демокрації и польской литературы.

Устяновича, Борисѣкіевича и Моха носили.

16 Листопада 1848.

б) Звѣздъ ученыхъ въ Львовѣ.

Хочь ледви що высвященный на духовника, хочь нѣчимъ доси не заявивъ я свои учености анѣ литераткою дѣяльности, однакъ мене запросила Рада руска на звѣздъ ученыхъ

Не бувъ я на се зовсѣмъ приготованій, и правду сказавши, я учивъ ся писати по руски вже по укѣнченю теологїи въ Вѣднї. Однакъ радо принявъ я сї запросоны, изъ якимъ то патріотичнымъ одушевленемъ послѣшивъ я до Львова. Въ делѣжансѣ познакомивъ ся я зъ однимъ Полякомъ, с. п. бывшимъ професоромъ гимназ. въ Бережанахъ. Мы стали добріи знакомїи, балакали по приятельски; я его честувавъ печеною куркою, виномъ и хлѣбомъ, котрїи менѣ дали були зъ дома на дорогу, — а вѣнъ радо участвовавъ въ моїи гостинїи. Мы говорили откровенно: вѣнъ менѣ розказувавъ свои поглядцы политичнїи, а я ему свои. Мы ся справдѣ не годили не въ одномъ, — однакъ се не мѣшало нашон гар-

моніи, — такъ, що я ему предложивъ, абы мы заѣхали до одной станціи въ Львовѣ, — що и зробили (до Ковальки). Въ обѣдній годинѣ зѣйшли ся мы до реставраціи на обѣдъ, — на рынку въ тогдашнѣй камѣниці латиньского архієпископа. По лѣвѣмъ боцѣ вѣду входу въ ѣдальнѣй сали застали мы при довгѣмъ столѣ звъ вѣсьмохъ до десятѣхъ „Гвардистѣвъ“ въ польскихъ мундурахъ. Понеже були ще мѣсяца порожнѣй, то и мы до нихъ присѣли ся. По якѣй то хвили мовчаня мѣй товаришь делижансовый встает, обертает ся до молодыхъ гвардистѣвъ, вскавуе на мене, тай каже: „Przedstawiam Panom zaciętego Rusina!“ На се я, перервавши ѣдло: „Niespodziewałem się, że Pan taki głupi!“ — и взявъ дальше кѣнчити обѣдъ. Настала хвилья тяжкого, довшого мовчаня; нѣхто и не ворохнувъ ся. Я, пообѣдавши выгѣдно, обтеръ уста серветою, розплативъ ся, вставъ, поклонивъ ся Гвардистамъ, не глянувши на товариша нѣ зазоромъ, — вѣдѣйшовъ. Всѣ гвардисти менѣ чемно вѣдклонились, — а Гловацкѣй (такъ звавъ ся мѣй товаришь), зѣставъ въ дурняхъ. Розуміе ся, щомъ ся заравъ вынѣсь звъ вѣдѣльной станціи.

Въ означенѣмъ дни одправлено торжественне богослуженіе, по чѣмъ всѣ запрошенѣй члены зѣйшли ся въ сали Музея Сѣменища руского, котра була удекорована. Въ глубини салѣ вносивъ ся тронъ Ёго Величества Цѣсаря нашего вѣнцемъ умазний; боками висѣлы портреты деякихъ князѣвъ рускихъ. Саля була удекорована хоругвами сино-жовтими и такимижъ кокардами; не добачивъ емъ анѣ одной черно-жовтой. Саля була биткомъ наповнена, — майже самими священниками; рѣдко побачивъ есь руску свѣтску интеллигенцію. По дорогахъ стояли жовняры въ рядахъ пѣдъ Гверами. Легко здогадати ся причины и политичного значеня „зѣяду рускихъ ученыхъ и завязаня Рады руской“, котра мала служити за орудіе реакціи для правительства супроти прямованя революціонного Полякѣвъ. Однакъ средство се послужило безъ сомнѣву до розбудженя жита народного и до наданя смѣливости для угнетеныхъ и смиренныхъ Русинѣвъ. На мовницю выступили нашѣ патриѣты. Найперше предсѣдатель руской Рады Борисикевичъ, въ чорнѣмъ фраку звъ чорною красною бородою. Для Русина, що передъ тымъ нѣколи не бачивъ чогось подѣбного, було то зрѣлище незвычайне. Потѣмъ священники Мохъ, Устѣяновичъ, Левицкѣй зѣ Шкла и др. Мовы дыхали свободою и патриѣтизмомъ. Крылошаны були присутнѣй, але держали ся мовчки и несмѣло. Разыло ихъ бачу не одно смѣле, свободне слово, звъ горячимъ патриѣтизмомъ выголошене. Найбѣльше впечатлѣне зробили на менѣ промовы Левицкого и Устѣяновича. Левицкѣй выкидавъ дерзкими словами прослѣдоване и гонене руской мовы и руского патриѣтизма самою рускою Консысторією. Прогонювано руску молодѣжь звъ сѣменища за руске слово, рускѣ книжки, рускѣй патриѣтизмъ. Польскою мовою

проповѣдало ся слово боже въ церквѣ, (авторъ самъ и его товаришѣ на преабѣтеріи мусѣли у св. Юра по польски проповѣдати), заперечувано патріотамъ рускимъ чина священнического, заперечувано имъ наданя прихода и т. п. Зовеѣмъ въ душѣ противомѣ говоривъ Устіяновичъ. Онъ говоривъ о згодѣ и любви братерской, — выголошуючи таке головне здане: въ груди кожного чоловіка, даже и ворога, почивае перла, божественной породы, надаючи єму достоинство, честь, и зближуючи другъ до друга, и т. д. Его бесѣда була найкрасша и найчистѣйша, плыла одъ сердца до сердца. озаряючи красне его лице якимъ то свѣтломъ благороднымъ. притягающимъ. На конецъ (семий зъ черги) выступивъ на мовницю красивый молодець зъ лицемъ бѣлымъ, румянымъ, — зъ чоломъ высокимъ. яснымъ, вдохновеный щиримъ, незвичайнымъ чувствомъ высшимъ: одѣтый въ синю шемровану чамарку Говоривъ вѣнъ зъ жаромъ, краснымъ украинскимъ языкомъ; — говоривъ вѣнъ о великости, великихъ здѣбностяхъ и великомъ политичномъ значеню малоруского народа въ будучности посередъ семіи славянскихъ племенъ. Выводы свои опиравъ на географичномъ положеню, на рускихъ народныхъ пѣсняхъ, думахъ, казкахъ, повѣрїяхъ, приповѣдкахъ, — въ чѣмъ малюе ся ясно гѣній руского народа, — на исторіи козаччины, борющою ся за волю и славу, — и заключавъ зъ того, що Русины мусять колисъ одограти въ славянскѣмъ мїрѣ свѣтлу и першу ролю, групуючи въ округъ себе славянскій родини. Рѣчь свою закончивъ словами:

„И якъ було зъ давень давна

Засїяє Русь преславна

Рускими дѣлами!

Свѣтъ голосить: честь народу!

Слава навшимъ за свободу!

Русь крикне: Богъ зъ нами“¹⁾

По сѣй бесѣдѣ одбили ся гучнї, рѣснї и довго треваючї рукоплесканя, яко доказъ щироого одгомону въ грудехъ слухачѣвъ его слѣвъ, его мыслей, его чувствъ Старїй сѣдоголовїй священники, окружаючї мене, били оживлено въ долонї. — лишь оденъ св. Юръ затревоживъ ся. Бачивъ емъ выразно, якъ поблѣдли. О. Малиновскїй одозвавъ ся тихцемъ до О. Жуковского: „А то що за оденъ?... не треба его було сюда пускати!“

Бувъ то Українецъ — поеть, котрого назвище прозабувъ емъ...

Потѣмъ пѣшли мы до рефектара на прилаженный обѣдъ. Передъ тымъ ще рѣано пѣзнавъ я въ Вѣденьскѣй кавярни Вислобоцкогo (Ва-

¹⁾ Се кінцевї слова вірша Генрика Яблоньского п. з. „Думка въ стѣнахъ“, надрук. в часописѣ Dnewnyk ruskij 1848 р., Cz. 7.

сяля Зборовського), котрий — въ сурдутинѣ вытертѣй, двузначного вида, граючи въ бйлярдѣ, пописовавъ ся своимъ нискимъ, незвычайнымъ басомъ, кличучи нимъ ѳдъ хвилѣ до хвилѣ безъ потреби: *marquer!*...

Зъ того-то хотѣвъ я tenerь скорыстати. Коли при пирѣ выжъ сказавѣмъ взяли тоасты кружляти, шениувъ я Вислобоцкому до уха: „ануте, выголосѣтъ тоастъ: най жіе демокрація руска!“ Вислобоцкій на те сказавъ: „Пождѣтъ троха, — най ся бѣльше загрѣють чуприны“. Може въ пѣвъ години, коли я вже думавъ, що Вислобоцкій прозабувъ на дану ѳбѣтницю, онъ, нановпивши виномъ спору шклянку, вылѣзае на стѣвъ и ревнувъ зъ цѣлой груди своимъ найшишимъ басомъ: „Най жіе демокрація руска!“ На се повставали всѣ въ окрyги стола, взяли ся цюлювати, обѣимати, — близько стоячи пѣднявши Вислобоцкого на руки, взяли его по сали носити, потѣмъ Устіяновича, Моха, Борисѣкевича и др. — коли тымъ часомъ всѣ присутній одушевленно спѣвали: многая, многая лѣта! безъ кѣнца.. Тутъ бачивъ емъ въ друге, якъ крылошане нашій, засѣдаючій чоло стола, поблѣдли.. Такій проявы цѣхують найкрасше и найвѣрнѣйше душевне успособлене.

Три дни тревали парады „зѣвѣду ученыхъ“. Подѣлено ся на секціи. Була секція исторіи, філологіи, наукъ природныхъ, математики и філософій. Загадано обговорити плянъ школьныхъ книжокъ русскихъ и розбратити працѣ, — до чого, розумѣе ся, не прійшло. Се дѣло призначила судьба, видко — але ажъ по многихъ лѣтахъ и переворотахъ, авторы сихъ слѣвъ.

Що ся въ другихъ секціяхъ дѣяло, не знаю. Мене инстинктъ потягнувъ до секції філософій, котрою я пѣдчасъ моихъ наукъ теологическихъ въ Вѣденскѣмъ конвиктѣ, зъ замилованемъ забавлявъ ся.

Однимъ одинокимъ репрезентантомъ науки філософій пѣдчасъ зѣвѣду русскихъ ученыхъ бувъ якій то Гарасимовичъ. Вѣднѣ неборачиско не знавъ бѣльше нѣчого сказати, якъ те, що учивъ ся въ школѣ, и що зъ книжокъ проф. Гануша выписавъ... Мене тронуло шось, и я просивъ о голосъ. Мавъ емъ при собѣ нотатки зъ Лѣбелята: „філософія и критика“, и вытягнувши ихъ зъ кишенѣ, по короткѣмъ переднѣмъ словѣ, вычитавъ я зъ нихъ характеристику такъ званои славянської філософій и всѣ тотій точкй, котрыми она рѣжнить ся такъ вѣдѣ германской якъ и вѣдѣ романской. Тогди була въ модѣ (въ Вѣдни розумѣе ся, бо въ Галичинѣ нѣкто філософій не управлявъ) тота славянська філософія; я еи перестудіовавъ любопытно, будучи питомцемъ вѣденского конвикту, имено пѣсля письма Трентовского. Присутній гостѣ слухали мого выкладу зъ роздзявленными ротами. На послѣ однакъ згодили ся на програмъ Гарасимовича, въ твердѣй бесѣдѣ уложеного, пѣсля котрого мали ся будущій книжки опрацѣвувати, котрыхъ, розумѣе ся, свѣтъ не бачивъ.

Найопытнѣйше вело ся дѣло руской лингвистики, где засѣдали литераты фахові а навѣть авторы граматикъ, якъ Головацкій, Ловинскій, Левицкій зô Шкла и др. Тутъ вывязала ся горяча борба о правопись; одві жадали твердои, зближенои до церковнои, бôльшôсть же перла на те, щобы правописи, не змѣняючи еи характеръ етимологичный, налати таку цѣху, котра бы достаточно марковала выговôръ живучои малоруской бесѣды. Постановлено употрибити над ô и ê дашки и т. п. Найдалше въ тôмъ напрямѣ ишовъ Рудольфъ Мохъ (авторъ „Мотыля“ и „Справы Кликотиньскои“). Вôнъ жадавъ въ причастникахъ ужити на кôнці въ мѣсто лъ и хотѣвъ выкинути зъ азбуки ы и ъ. Тому его супротивники выправили ему въ ночи (а много священникôвъ мало нôчлягъ въ сѣменищи), котячу музыку, а на дверѣхъ его станціѣ прилѣплено ему карточку съ стихами:

„Мохъ ть прогнавъ,
Вѣде принявъ
Люде не хтѣвъ
Чорта бы зѣвъ“.

На те Мохъ написавъ елегію:

„Горе нещастный,
Кривый фостаче,
Чорный на тебе круки спадають
Не достъ що люде на вѣде плаче,
А ту до того й іоры проганяють.“

Ну скôнчило ся ученыхъ рускихъ тридневне торжество. Мало оно тоті паслѣдства, що розбудило духа народногo, що постановило малоруску правопись и вытычило на будучнôсть дорогу до прямоваия литературногo, всказуючи цѣль малоруску, народню, — и що зановало „Матицю“, перше руске литературне товариство, котре мало вытычену задачу дальше розвивати. Але чижъ пôшли наші проводирѣ тою дорогою? Чи сповняла Матиця задачу свою? И где они насъ нынѣ (1882) завели?!

Замѣчу, що наші нарады въ Сѣменищи и въ „Радѣ рускôй“ у св. Юра вели ся пôдъ охороною вооруженогo войска, — коли тымъ часомъ въ мѣстѣ въ польскôмъ таборѣ революційно кипѣло, шумѣло и клекотѣло.

Однои дуже характеристичнои подѣѣ не могу не запремѣтити. Одногo дня, — послѣдногo нашихъ обрадѣ, выйшовъ я зъ засѣданя; було то вже добре зъ полудня. За мною въ слѣдъ пôдôйшовъ ктось, и встроивши свою руку по пôдъ мою притисъ еи до себе, и заголосивъ досадно: „Здорсвъ брате!“ — Коли я розгляну ся, бачу, що се бувъ величезный мужчина въ синыхъ козацкихъ штанахъ, въ такогoжъ цвѣту

кафтанѣ, въ козацкѣй шапцѣ съ червонымъ языкомъ и при палаши; — коли сива борода майже до пояса ему сягала. Дивный привѣтъ незнакомаго, дивне лице а ще дивнѣйшій стрѣй настроили мою душу такожь на дивну путу. Не знавъ я, чи страхати ся, чи здивляти ся, чи може смѣяти ся. Руки моєи годѣ було вѣдъ него выдерти, бо мене придержувавъ сильно, мовѣ клищами. Отжежь мусѣвъ повертати ся, куди вѣнъ мене провадивъ. Єще дивнѣйша була его бесѣда; бо зъ кѣлька разѣвъ казавъ до мене тотѣ слова: „Шкода тебе братчику! Ты єще молодѣнькій, — втѣкай зъ вѣтси, бо тутъ (въ Львовѣ) незабаромъ буде велика бѣда!“... Взавъ я на него зъ коса поглядати, — думуючи нишкомъ: „чи вѣнъ случайно не збожеволѣвъ!“ Тымъ часомъ завѣвъ вѣнъ мене на „Нову улицю“, втягнувъ майже спломѣцю до якихъ-ось сѣней, выймивъ ключъ до дверей, и впровадивъ до невеликои комнаты. Въ комнатѣ тѣй, зъ бруднымъ, запорошенымъ, кутами наутиною засноваными стѣнами, побачивъ я великій неладъ. На столѣ, па шафѣ, на комодѣ, на земли, стояло порозкиданыхъ много старыхъ книжокъ, нотъ музыкальныхъ и паперѣвъ. Надъ лѣжкомъ бруднымъ, старымъ и тандитнымъ, высѣла стрѣльба и шабля, а дальше гитара. Кѣлька крѣселъ старыхъ, тандитныхъ доповнювали умеблѣванє. Що мене найбѣльше здивовало и налякало по троха, хочъ я сєго по собѣ непоказовавъ, — що мѣй незнакомый газда, всунувши мене до своєи на вѣвъ мрачнои комнаты, выймивъ ключъ зъ дверей, а заперши ихъ, замкнувъ въ нѣй насъ обохъ зъ середины, спрятуючи его до величезнои кишенѣ. Отже я ставъ его вязнемъ... Тєперъ станувъ вѣнъ на серединѣ комнаты, выпростувавъ ся, передо мною, якъ струна, чимъ ставъ єще высшимъ, вытрѣщивъ на мене свои сивѣй страшнѣй очи, а перехиливши козацку шапку троха на лѣве ухо и выймивши довгу козацку шаблю изъ похвы, скрикнувъ до мене страшнымъ голосомъ: „Диви брате! (тутъ вказавъ на иржу, що була на шабли), се кровь ляцка зъ пѣдъ Зборова, а се шабля нашого Хмельниченька! Чи знаєшь яку я силу мати му, якъ схочу!... На мое одно слово встануть громады, якъ одєнь мужъ! Я имъ вкажу дворы, стада паньскѣ, стодолы й шпѣхлѣры, и скажу: „То все ваше!“ А въ однѣмъ дни пропаде Ляшня, и потече кровь струями, — не останєсь, лишъ попѣлъ и згарища!“ Я на правду погадавъ: „се божеволѣный!“ Страхъ взявъ мя що разъ бѣльше збирати, и я взявъ оглядатись, якъ бы то и куда бы то зъ вѣдси утечи... По тѣмъ небавкомъ змѣнивъ вѣнъ свѣй образъ, впхавъ шаблю до похвы, и зновъ взявъ до мене съ пѣвчутємъ говорити: „Втѣкай зѣ Львова. Небавкомъ буде тутъ огонь, стрѣльна заверуха, кровь буде плысти... Кто знає, кто выграє. Може бути, що моя голова повисне на шибиници...“ Тотѣ слова переразили мене до живого, и я не знавъ, що дальше съ собою почати; тымъ бѣльше,

що взяло ся вечерѣти, а въ комнатѣ, уже и такъ темрявої, ставало що разъ темнѣйше. Наразъ блиснула менѣ щаслива гадка въ головѣ. Мѣй вѣръ навѣ на стосы написанихъ нотъ; я взявъ одинъ такий зошитъ до-руки и сказавъ до того незнакомаго газды, отъ такъ пѣбы мимоходомъ: „Вы бачу музыкальній?...“

„А такъ“, вѣдповѣвъ вѣн менѣ заразъ.

„А на якѣмъ граете инструментѣ?“

„Отъ такъ на всѣхъ ся розумѣю... Задачею мою єсть теорія му-зыки. Послѣдними часами працювавъ я надъ методою, пѣбеля котрой мо-жна бы въ найкоротшѣмъ часѣ научити ся грати на фортепьянѣ; и удала-мы ся штука. Отъ кто переробить оденъ отсей зошитъ мои школы, зможе въ одинѣмъ мѣсяци грати...“

„Давайте сюда, кажу я, пѣбы увѣривши его словамъ, зъ уданою охотою; я буду старати ся Ваше славне дѣло помежи знакомыми роз-простѣронувати... Отъ теперъ иду, (гутъ глянувъ я на сигарокъ), до адвоката Рачиньского, и заразъ запрѣбуємо Вашу методу“.

Бородатый мѣй козакъ прозабувъ за кровь, за вогонь, за шибе-ницю, и за все, — ставъ якъ бы пинимъ чоловѣкомъ, вихавъ менѣ въ руки товстый звинтокъ свои музыкальной працѣ, розтворивъ дверѣ и по-пращавъ ся чемно, — мовбы иѣщо другого межи нами не було зайшло.

На другій день рано иду я декастеріальною улицею, и бачу: на вѣкнѣ одной камѣниці прилѣплений плякатъ зъ Вѣдня: „Месенгавзеръ вызиває нарѣлъ Вѣдєньскій до повстаня и крѣпкою боротьбы протѣвъ на-пасти Виндишгреца“... Въ мѣстѣ зачали люде купками ставати и щось межи собою шептати. Жовняры взяли ся волочити по мѣстѣ що разъ густѣйше; сердце огорнуло якесь незвычайне чувство, мовъ бы якій не-ясный страхъ або тревога. Я постановивъ сей часъ выѣхати изъ Льво-ва. О годинѣ 11-ѣй передъ полуднемъ вѣдходивъ скоровѣзъ почтовый до Пѣдгаецъ, куды менѣ треба було ѣхати. отже я постановивъ его упо-требити и удавъ ся на почту. Тутъ побачивъ я значну громаду людей, котра саме що прибувшій зъ Вѣдня делѣжансь окружала. Почты не-було зъ Вѣдня черезъ три дни. Саме тогдѣ бомбардувавъ Виндишгрецъ Вѣдєнь. Вѣтъ почтилюбовъ довѣдали мы ся, що кондукторъ привѣзъ дуже важий депеши зъ Вѣдня, съ котрыми удавъ ся впрость до На-мѣстника — однорала а заразомъ и комендерующаго Галичины. Депеши тоті мѣстили въ собѣ приказъ бомбардованя мѣста Львова, — якъ онѣ-ся дѣзнали ся. Я сѣвъ чимъ скорше на почтовый вѣзъ и помчавъ до Пѣдгаецъ а зъ вѣдтамъ до Завалова, до любой жѣнки и си родичей... Минувъ день, минувъ и другій, а на третій довѣдують ся Завалѣвцѣ, що въ Львовѣ вѣдбуває ся такожъ бомбардація...

Колибо я теперь порѣвнавъ слова козака бородатого съ тымъ, що ся теперь у Львовѣ дѣяло, менѣ не одно взяло розъяснювати ся. Кто знае, чи сей старій чудаць не бувъ втаєний въ тоті справы? Кто знае, чи вѣнъ не бувъ орудіємъ въ рукахъ старои бюрократиѣ до вѣдограня подѣбнои ролѣ якъ 1846 Шеля на мазурахъ? — если польска революція булабы верхъ взяла въ Галичинѣ? Чудаць той звавъ ся, якъ я ся по̀зиѣйше довѣдавъ, Домчевскій. Зъ чого вѣнъ живъ, не знаю; тоє лишъ знаю, що его правительство на горяче домагане ся польскои публичнои опиніи, було увязнило, але по короткѣмъ часѣ зновъ на волю пустило.

Розваж читателю, якій великій переворотъ въ опиніи нашого правительства перебувъ ся вѣдъ тогди ажъ до теперь (1882); яка велика настала рѣжниця межи значенсѣмъ слова: лояльнѣй и т. и. Где правда?...

II. Словянська філософія по Лібельту¹⁾.

О словенской философіи.

Понеже нам досы из шкѣл и з писм больше менше леше нѣмецка філософія знакома, (свѣдома, знаема) — яко на (щеб.и) щитѣ перед всѣма еншими стояща — а о так званої словенскої, до житія тепер прозябающей, мало хто що чул — намѣрил-ем кѣлька слѣв з Г. Libelta о ней розправляющего любонитним родимцамъ предложити — и пѣд суд ихъ поддати, що о ней мислити маем.

Пан Лѣбелтъ такъ мовит (в своихъ дѣлѣ „philozofia i krytyka“ т. I): Въ всѣхъ народахъ живе вѣра в безсмертность души и в Бога особоваго — в различныхъ формахъ и обрядахъ; — хтобы ся хтѣл о томъ переконати, (най загляне в глуб) най смотритъ що ся на днѣ остане яко истинна тихъ различныхъ формъ и обрядовъ, котори сутъ леше той истини появомъ — „яко огниво одвѣчне свѣта видимаго и невидимаго“. Вѣра для того якъ пан Лѣбелтъ каже, ест то огниво свѣта невидимаго и видимаго -- и ест в каждомъ народѣ, якъ в почувствіѣ каждого челоуѣка: — Дармо силитъ ся философъ сю (вѣру тую) в чисту розумову идеу змѣнити, — слушающій леше законѣв чистаго разума, — бо ся истиннѣ природной в грудахъ его живущой сиротивляе. И такъ нѣмецка філософія отрицаетъ ся (непризнаетъ ся) — бо чисто розумова, до тихъ правъ кадинальных [не узнае] — и яко така отрицати ся муситъ (признати ся не можетъ) — бо 1) разумъ естъ единовладнѣй всюду леше себе шукае, а в чѣмъ ся не найде, (то все закедие) тому естества не перечит. 2) (Тимъ самимъ) Для того

¹⁾ Ся статья Ільн. слїдує в зошитї після першої (з р. 1848) редак. собору „ученихъ“ та написана з кінцемъ 1848 р. На се наводить нас самъ рукописъ.

самого ест розум критичним, те все розбираючим — и нѣчому, кромѣ себе, естество не признаючий. — Розум ест чустим вѣстіем (знаніем) — чистим мишленіем. Творенія розуму сут леше — абстракта без сущест-венности (Realität) чисти мисли, уровнїя. — Тому то нѣмецка філосо-фія не ест правдива, же яко чисто розумова, вѣдкєдає од чєловѣческаго духа вѣ власти кромѣ розуму — β) утримує, же сущєство (istota) духа ест самїй розум; колы до сущєства духа належат также (кромѣ розуму) чувєства [из] воображенїя, и пр.: — так добре як и розум. — Тим са-мим дух чєловѣчєскїй не ест чистим мисленіем, як го Нѣмцѣ хочут по-нимати, — але особа.

II. Далѣй показує пан Лѣбелт, як нѣмецка фѣлософія до розбирания и тим самим до знегованя (перечєня) и розѣрваня найсвїатїйших правд чєловѣчество привєла, и так говорит. Протистантизм, що приняв кри-тику до свєго систему, так ся розкритиковал, же не леше догмата поѣд-кѣдал, але также історичнї факта; — навет Хтєс нежил на свѣтѣ, леше пѣд тим іменем ест мишь люду символѣчне изображена. Або в полѣтнцѣ що ся стало: Государство (каже он) яко животної организм со-стоит з народности, котора полним особенним житїем живе, и як особа понята бути повинна. Нѣмецка фѣлософія зрєбїла з неї чисту мишь, чистє изображенїє духа, которою мож лѣчнє або нєлѣчнє обрабляти, як кому ся подобає, або як тѣлко му сили старчит. Для того порозри-вано народи от сей пусти абстракта без крови и без житїя.

2) з вѣри. Вѣра повинна бути понята в полнѣ житїя свєго до найбѣйших интересѣв чєловѣчества належачая в (их) грудих живуца, нѣбы пламень небєснїй. Щож колы ю на чисту идеу змѣнєвши робили з н[є]в що хтѣли; — наказувано сю вѣру, де єй було потреба (яко средєствїя) а не дбале за ню, де єй не було потреба.

3) з просвѣщенїя. Просвѣщенїє ест то конєчний плод живуцаяго духа людєскаго — єсто цвѣт чєловѣчества — з особенностей нероздѣ-лиме случєное. Але премѣнено єго в чистє понятїє, покїєдано-ся ним; чиряз густѣ сита процѣджувано духа, цензурами обкладано мисли и пр. и пр. — такїи то сут слѣдєствїя чисто-розумової фїлософїи.

Характеристика Словєньскої фїлософїѣ.

Фїлософия нѣмецка, пришедши до совершеннаго розвїтїя свєго принципу з житїя устипити мусит, и мѣсце першеньства єншой одсту-пити. Правда, же фїлософія вѣобще, яко обявланїє духа бѣжяго (в сви-дѣнїю людєском) єдна леше ест, як єдна истинна але хтѣж не знає, же тая истинна через различнї стєпени в часѣ до большої совершенности розвивати ся и потребує до свєго розвїтїя средєств, матерїялов. Сред-ством розвїтїя одвѣчної истиннїи сут народи — а особлїве певнїй народ,

котрої стається п'їби то законодавцом в філософїи — бо в єго ум'ї найбільше розяр'їла (жар'їла) истинна — бо он прїйшов найбільше до єї в'їстїя (знанїя, св'їд'їнїя). Але уважте добре історїю а там увидите, же кождїй народ иншим способом своего духа обявляє; — же має свойствїя, разд'їляючіи го од иншого народа, так як не найдеш двох чоловік'їв з еднаковими характерами и темпераментами. Тому то, хоц вс'ї народы єдного духа що до сущєства маюч, не єднакового маюч що до появи, — п для того народний дух Н'їмця буде єншїй як Славянїна. А понеже філософїя єст появом духа божого (истиини одв'їчної) через духа (або в дус'ї) якогось народа, то п філософїя тая буде мати свойствїя того народного духа и розд'їляти ся од філософїї єншого народа, т. є: філософїя буде народна. Заперечити и тое также п'їхто не может, же народы певни в історїи до д'їланїя приходять, jako актори на сцен'ї, а одгравши свою ролю уступаюч м'їсце иншим народам. Сами лєше вегитуюч, або порван'ї зостаюч до д'їланїя конечно, або розпадаюч-ся. Они тогди исходят з театру св'їта, коли первостот своего народного духа совершенно розвили п вже внутрєнної сили до дальшого житїя не маюч — так як дерево, що зарод свой виживши, стар'їє и успає. — Н'їмц'ї свой первосток вижили, они поволї уступати будут з історїї и з філософїї. Але жїве сильнїй нар'їд, молодїй, що ся до житїя розбуджає, — а той єст славєнск'їй; — з ним наступит нова єпоха в історїї и в філософїї, — в словєнскої філософїї стане обща філософїя на вїжшом стєпени. Абы любопитцю догадатися якїя свойствїя філософїя словєнська мати будет треба му (избадати) познати первосток народного духа Словян'їв, котрий в філософїї розвинути ся маєт до сов'їстїя (св'їд'їнїя самого себе) до уместности. Той первосток, каже пан Л'їбелт, треба шукати у людю, бо там ще он єст непорочнїй, а тым первостком єст: „в'їра (почувствїє) д'їланїя св'їта невидимаго на св'їт видимїй“.

Свойства характеристични філософїї словєнскої будут як пан Л'їбелт розум'їє сл'їдуючіи:

1) первосток (источник) єї має прїймити за подставу союз св'їта невидимаго з видимим.

2) Тая філософїя має одкинути самовлад'їнїє разума — але нато м'їст jako жерело філософїї прїймити „безсредственне почувствїє (узнанїє, вид'їнїє) истиини.

3) має узнати духа jako образованную собственност (gestaltete scharf bezeichnete Individualität) — jako особу.

4) всякої дуал'їзм (роздвоєн'їє) межї духом и матерїов має знати. (!) Злоє уступаєт перед добрим — темнота перед св'їтлом. Челов'їчество (род людк'їй) п'їднесєнїй до чєсти и шасливости через тое, же красное, истиинное и доброд'їтельное вступит в жит'є и чистов идеов перестанєт

бути. Природа мертва поддасть ся духови людскому, оживѣт (ним) и усовершенствит ся (wird verendelt werden).

5) Бог ест дѣдичом всякого добра матеріального. Люди леше на якесь час того добра уживають; — але треба собѣ на нее заслужити добримы дѣлами.

7) (!) Всѣ в народѣ сут брата собѣ и рѣвнѣ, бо во всѣх тое самое существо — мисл божа живе — але хто ю болше в житіе введе, той старшій и честнѣйшій

8) Власть ест мисл божа уособенна (personifiziert), абы могла з себе (з существа) вийти в появ (в вещество) — бути дѣятельнов. Нарѣд ест тов мислев божов в плоти — для того при народу всякая власть — але нарѣд издае тую власть на одностки волев своев, абы тая власт тим лучше могла бути дѣятельна. Одностки власти сут чиновниками (дѣятел, исполнител) мѣвѣстрами мисли и волѣ божой, то ест волѣ народа. Найвисша одностка (н. пр. цар) — найвижшим чиновником. Власть справедлива для того не может бути инша леше: исполнателька мисли божой, т. е. воли народа. Понеже тая мисл божа в грудих каждого члена народа живе, тому мусит каждій власти послушнім бути; але розсерджене и забурене народа конечно наступае, сли власть не дѣлает по мисли божой.

9) Вѣра христіянська ест вѣров Словенсков, бо она ставляет свѣт видимій в безсредственным отношеніи з свѣтом невидимим.

10) Філософія має ся стати людюв, т. е. має з школи в нарѣд вѣйти, и розвивати в ним мисль божу до свѣдѣнія и до чину, — (не так як нѣмецка котора була лешень школьных и идеальных.

(IV) Далій приводит нѣкотрих філософѣв, которих болше менше з источника виж описаного виходящи; яко начинателѣ словенской філософії уважанѣ бути могут, або переход до неѣ становити. Тое найболше дивно и характеристично, що доводят, же за ядро души треба уважати єдност духа и матеріѣ в нерозрваном, нероздѣлимом случаѣ.

III. Програма оргѣну Матиці.

Высокодостойнѣйшій и Всепочтенѣйшій Предсѣдат.

Завозванію (Вашому) до уложенія програма до Часописи, Матицею издаваемой, которымъ В. Т. мене удостоити благоволили, спѣшусь по силахъ и мнѣнію моемъ соответствовати.

Въ введеномъ однокож най мнѣ буде слободно мысли роввинуты, которы мя до уложенія такового програма склонили. Пис'мо издаваемое Матицею має бути: „оргѣномъ, котрымъ душа галичо-русского народа, черезъ своихъ просвѣщенныхъ вступникѣвъ обявляється“. Обявленіе тое

мусить випливати зъ народного жерела, (чутства и мысли чого-народной), а видъ его языкъ мае бути такожь чисто-народный. Тымъ чиномъ тѣлко буде ся душа народа руского до чимъ разъ яснѣйшого роздвѣту розвивати, а кождый уснѣхъ просвѣщенныхъ будетъ крѣпко впливати на цѣлый народъ. Богословіе и любу мудріе въ томъ писмѣ мѣсяца мати не мусить — ибо тѣи умственности (Wissenschaften) вырабляють ся въ народѣ, который прійшолъ уже до доспѣлости своего познанія. Слѣ бы кто въ томъ взглядѣ где що небудь написати вознамѣр'алъ, не булобы таковое сочиненіе чисто руске, но гдѣсьтамъ у Нѣмцѣвъ, або Богъ вѣсть где вичитане, зде перелицьоване, и въ спорченый языкъ убрание. А полезнѣйше ба пріємнѣйше есть въ (оригиналѣ) первотворѣ такы читати, нѣжь въ лихомъ переводѣ. Лѣкарска наука, физика, въ обще всѣ умственности и яко такіи въ русской часописи мѣсяца мати не могутъ; ибо не будутъ то творы народного духа, — и нѣкто наветь зъ найревнѣйшихъ Русинѣвъ такіи творы читати не буде, або сли прочитае, жадного хѣсна зъ нихъ мати не може. Намъ треба зъ малого зачинати, а зъ народного, — стосѣбно до читателейѣвъ — которыхъ степень науковости добре познати треба — ба и способъ мышленія добре на розвагу взяти подобае. Въ томъ взглядѣ слогъ мае быти поединчій, — способъ розвиванія простый, натуральный, аргументація практическая — вещи управляемы народий — каждого народолоубца серцю дороги и души его близки. Ибо задачею того письма повинно бути, якъ найчисленнѣйшимъ читателямъ оное (пис'мо) приступнымъ учинити. Шумны выраженія безъ мыслей суть доказы недоспѣлыхъ головъ. Въ взглядѣ языка повиненъ тойже бути чисто народнымъ; не якась тамъ мѣшанина зъ російского, старословен'ского, полского и малоруского; ибо душа народа зъ его питомымъ языкомъ есть въ неразрванной связи, — и розвивае ся, сли ся той розвивае. А кто думаетъ, же языкъ малорускій есть языкомъ простымъ, хлопскимъ, — дуже ся милить, не помнувши, же и Французы и Нѣмцѣ и всѣ народы Еуроны найпросвѣщеннѣйши розвинули свою народну душу ажъ тогда, коли зачали свѣи нытомый языкъ, а съ нимъ и свою душу образовати. И не далже Устїановичъ въ своемъ Вѣстнику явный доказъ, же языкъ нашъ и до выраженія предмѣтовъ высшого образования здѣбнымъ есть, — и якъ онъ краснымъ есть; — и нѣкто не буде такъ тупо-арѣтел'нымъ або жестоко-упертымъ, абы языкъ въ Вѣстнику Устїановича хахолскимъ звати дерзнулъ ся.

Сіе выразивши думаю слѣдующій очеркъ предметовъ до издаваемой часописи за достаточный опредѣлити:

а) Историческіи вещи: преданія историческіи касающіи ся южно-русского народа, въ какой небудь формѣ, яко то, выпишь зъ лѣтописи, зъ грамотъ и пр. устное преданіе въ казцѣ, въ повѣсты, — характеры

историческихъ лицъ, монеты и пр. и пр. (що все докладно есть списано въ книгѣ „Историческій очеркъ основанія галицкой руской матицѣ“, стор. XXVII.) зъ принадлежними примѣчаніями и увагами. Яко систему исторію обраблати зъ глубокими мудрованіями Русинови еще не пора.

б) вещи географическіи: описи путешествій по руской земли зъ характерами околищъ, людей, ихъ звичаи, обычаи и пр. характеръ гôръ, рослинъ, мѣнераловъ, звѣрей, и пр. — И тутъ не треба системы и мудрованія, по толко правдивои описи того, що есть и якъ есть, абысмо чимъ разъ докладнѣйше лице нашої руской землѣ розпознали въ разъ со всѣмъ, що на ней живе. Сли будутъ описивателѣ мужи съ вкусомъ, заинтересуютъ читателѣвъ, забавлятъ ихъ своими сочиненіями и научатъ варозомъ.

с) всячина: поезіи чисто народны (хоть въ нихъ не конче будутъ выраженія: Русинъ, рускій и пр. — досить бы було чувство и мысль руска, слово руске, барвы руски), повѣсти, загадки, и пр.

д) словесность: граматическіи розправы — (но не долги, не протяглы, не дуже мудры), етимологическіи уваги, — мален'ки критическіи погляды на появленія въ словесности нашої рускимъ языкомъ написанныхъ книгъ якого небудь содержанія. (Полемика не потребна).

е) Певны донесенія (важнѣйшихъ явъ) о житію умственномъ соплеменниковъ нашихъ Словянъ.

На тыхъ предметахъ могъ бы ся програмъ по моему мнѣнію закончити; — есть ихъ досить, — щобы и наибольширѣйшее пис'мо повременне черезъ много лѣтъ заполняти; — а на сей часъ и въ томъ объемѣ, якій опредѣлилъ емъ, выстарчить потребамъ душевнымъ Русина. Богъ да благословитъ труды ревнителѣвъ русскихъ да зяѣтеъ зерно умственности руской росю благодати, щобы прозябало, росло, цвилло и краснѣй овощъ припесло.

Нота: Що до формы писма — судгу, жебы не зле було, виходило разъ на тиждень 1. аркушъ въ форматѣ згаслой Зоры. — Пошиты кôлько-аркушевы сущъ зъ много причинъ не хосевны.

Ставѣславовъ 15 о Лютия 1853. В. Ильницькій.

Понизше дописав Ильницькій:

а) понеже не кождый такъ великій апететъ умственный имѣе, абы болше хотѣбы выборныхъ стравъ переднего положивши, всѣ переѣсти хотѣлъ, або перетравити мôгъ, ба не одну може бы и покушати не бажалъ; б) коли въ противомъ разѣ малими порцѣями, завше свѣжи. . . . стравы удѣляемы и унплого апететъ заострятъ, . . . и въ черствости удержатъ.

IV.

*Мысли и уваги надъ образованьемъ малорусского языка, въ при-
чины артыкулу Николая Устьяновича, замѣщеного въ VI. Слова.¹⁾*

Шумить вѣтеръ лугами
Сухимъ листьемъ играе
По надъ Днѣстра водами
Дѣтя цвѣту шукае.
Дѣтя цвѣту шукае
Въ вѣнчикъ жолтый листь вяже: —
Якъ яръ згубла, то знае, —
Чи поверне? — не скаже! —

Николай Устьяновичь.

Въ явленіяхъ житя народѣвъ дѣе ся подѣбно якъ въ явленіяхъ житя природы; — можна бы эпохи житя народного подѣлити на: весну, лѣто, осѣнь и зиму. Такъ рѣкъ 1848 былъ для Русинѣвъ галицкихъ эпохою розбуджающаго ся весняного житя народа, въ котрѣй Русинъ отжилъ въ почутю своей народности, отдохнулъ полною грудью мило и свободно, — а що му на серци лежало выповѣль и выпсѣвалъ своимъ родимымъ способомъ. На пивѣ словесности галицкой зацвили прекрасны цвѣтки; — скромны но любы, — радо вытаны цѣлымъ народомъ возбраннымъ серцемъ; — надъ нивы галицки взлетѣли жайворонки, звѣстуны весны. Но дармо; небавкомъ все змѣнило ся: жайворонки замовкли, цвѣтки скрылись; — а Русинъ ледви що очи розтворивши для нового свѣтла, замкнулъ ихъ назадъ. До причинъ того несчастного сна, котрымъ Русинъ зновъ (12 лѣтъ) много рокѣвъ проспалъ ся, належить незаанеречно крѣмъ звънутрьныхъ непріязныхъ обстоятелствъ, и тое: що наши руски писателѣ зачали писати не малорускимъ языкомъ. Безъ упередженія мои панове, идѣмъ за досвѣдченьемъ. Першій появъ Зоры Галицкой повитаный былъ горячо рускимъ серцемъ, якъ нынѣ Слово; — розбудилъ и читателей и дописивателей много; — а число ихъ побѣлшало ся або зменшало въ шѣру, якъ тогданшн редакторы догоджували почутвию руского народа и потребамъ народного житя. При тѣмъ досвѣдчалъ емъ самъ на собѣ, и слышалъ емъ уваги иншихъ, же всемъ полюбили ся тѣ артыкулы, найбѣльше, котры, кромъ ихъ вартости внутрьной, были написаны чистымъ малорускимъ словомъ. — Небавкомъ появили ся Новины; — охотно и радостно ихъ читалисмо и ними любовалис'мо ся. На конецъ появилъ ся Вѣстникъ Львовскій, найкрасше явленье на нивѣ руской словесности въ Галиччинѣ подѣ взглядомъ языка, — такъ въ прозѣ

¹⁾ пис., мабуть, таки того самого року, що і статя Устьяновича, себто 1861.

якъ въ поезіи. Чуль єсь звученє музикал'не, колись читаль произведенія словесны нашего Карнатского солов'я. Здавало ся, що въ скорѣ языкъ малорускій стане ся языкомъ образованымъ, книжнымъ, бо нѣкто языкъ Вѣстника Львовского языкомъ хлопскимъ називати не буде, хотъ не єсть (быль) росіійскимъ (языкомъ); що займе красне становиско межи побратимымы словен'скими языками; — що Росинъ не буде потребоваль ѡдъ инныхъ, хотьбы братьей Словенъ, языка пожичати, абы мысли свои хотьбы и высши въ него перебрати. — Но дармо! повѣяль воздухъ зимный, а цвѣтка руска зѡвяла, зѡсхла, — и настала осѣнь а вскорѣ зима. Появляли ся еще цвѣты осѣнны безъ красы, безъ запаха, — а потому и тїи зѡвяли. — До цвѣтѡвъ осѣнныхъ числю всѣ обявы словесности русской въ Пчолѣ, въ Семейной Библиотецѣ въ Лѣрваку и имъ подобны.

Пытали ся читателѣ руски на провиціи, (межи которыми и я тогди находилъ ся): — що такого, що „Новины“ перемѣнили ся въ „Пчолу“, — а съ именемъ „Новинъ“ шезло и малоруске слово. Що такого, що той самъ редакторъ теперъ пише иншимъ, твердимъ, яловымъ языкомъ? Либонъ тая „Пчола“ меду много не наносить.

И такъ ся стало; — число читателей уменьшало ся, и Пчола заумерла... А Семейну Библиотеку мало кто ради языка и читати хотѣль.

Тїи явленя уже повиннибы мыслячихъ народолюбцѣвъ до розсмотреванья причинъ тыхъ-же побудити, — и до пересвѣдченья привести, же причина того смутного факта лежить въ тѡмъ, що писателѣ покинули языкъ протонародный а хопили ся иншого, по ихъ мнѣнію высшого, образованого. Но въ истиннѣ мѣсто того, нашъ солодкозвучный солов'їи опускає свое становиско, на котрѡмъ такъ много красного и пожиточного здѣлалъ, — и стає по сторонѣ тыхъ, котрїи мають пересвѣдченє, же малорускій языкъ, въ дальшомъ направленію образования, стане ся нинѣшнымъ книжнымъ росіійскимъ! — Перестанъ за тымъ Русине Галицкій и ты Подоляне, и ты Украин'че дармо силити ся надъ образованьемъ твого языка; — онъ хлопскій, назначенъ крыти ся пѡдъ стрѣхою селянина, — доки го и ѡттамъ просвѣщеніє не выжене; — перестанъ кажу силити ся, а прїими языкъ росіійскій; — то твоѣй питомый, — трохи отмѣнный, бо книжный, — бо образованный! Мои читателѣ! и братья! — Тою самою мелодією слово въ слово и побратимцѣ наши Поляки ло насъ приспѣвуютъ. Страхаємъ ся ѡгъ припѣву пол'ского, а не страхаємъ ся ѡгъ припѣву росіійского! Одака его нута, однаки слѣдствія; — бо въ обохъ разохъ просвѣщенны и тїи, котрымъ Богъ призначилъ становиско, нарѡдъ свѡй бѣдный и темный образовати, отлучилибы ся ѡгъ народа: — въ першѡмъ разѣ писалибы и говорилибы по пол'ски, а въ послѣднѡмъ по росіійски, — а нарѡдъ бѣдный рускій

з'осталъ бы темный якъ доси; — но вѣрний своимъ приданіямъ правдѣднимъ, своєму языкови, сохраняючи ихъ (яко) дорогоцѣнное сокровище въ груди своей, — ждалбы щастливѣйшой для себе добы! Не входжу въ побужденія, яки г. Петрушевича, того то високо просвѣщенного и благородного мужа навели до его пересвѣдченя о отношенію малоруского языка до російського, и могу сумлѣнно сказати, що его пересвѣдченье запевно операе ся на глубокомъ знанію словенскихъ языковъ въ обще, а книжного староруского и російського въ особености, однакожь чую ся быти обовязаннымъ, мои уваги надъ его, передъ обществомъ руской Матици р. 1849, изреченіемъ, щире и безъ заслоны выповѣсти; — въ пересвѣдченю, же тымъ причиню ся троха до хѣснаго народа.

Вс. Николай Устѣяновичъ выповѣлъ въ числѣ VI. Слова, же Вс. Антоній Петрушевичъ освѣдчаючи ся передъ обществомъ Матици р. 1849, що Русины Галички новинны приняты языкъ російскій за книжный, яко языкъ образованный рускій, доказалъ зданье свое достаточными доводами, а именно слѣдующими:

1. що Русинъ говорящего Москаля совѣзмъ не розумѣе; — Москаль пис'менного російського языка совѣзмъ не розумѣе, — а на супротывъ родовитый Русинъ той языкъ безъ помочи граматическихъ наукъ докладно читати и розумѣти може. О кѣлко перши два зданя суть правдивы, того сказати не могу; но хотьбы были и правдивы, то лише тѣлько доводятъ, що Москаль не есть Русиномъ (Малорусиномъ), и що не образованный Москаль такъ якъ кождый необразованный Русинъ образованого предмету, въ отповѣдномъ языкѣ не порозумѣе; остатне зась здане съ всѣмъ заперечити мушу, и попереаю мое мнѣніе моимъ власнымъ досвѣдченьемъ и досвѣдчяемъ моихъ побратимцѣвъ.

Много потреба вчитованя ся мовол'ного, и працѣ, стало собѣ выткненой, абы съ природовъ языка російського докладно порозумѣти ся и до него навикнути, — а еще труднѣйше приходитъ російського языка красоти пѣзнати и ихъ полюбити. Еще и тое додати треба, що познанье російського языка для руского священника есть легше, якъ для чоловѣка свѣцкого; — бо въ російскѣмъ языкѣ суть слова и формы старословенски, того ради съвященнику бѣльше зрозумѣлы, бо зъ св. писанія и зъ литургіи ему знаемы. Правду треба сказати яка есть, а не лудити ся позорами. Просвѣщенному Славіянину розумѣнье кождого словен'ского языка въ обще досить легко приходитъ, ради покровенства всѣхъ словенскихъ языковъ; и по моему досвѣдченю бѣльше труда коштвало мя розумѣнье чешского языка, — безъ помочи граматики и словаря, коли першій разъ чешку книжку читалъ емъ, — якъ розумѣнье російской книжки. Пытаю ся, чому наши Галичаны семейно и би-

бліотеки не хотѣли читати, або чому мало хто читає исторію Зубрицкого, мимо еи неощѣненной внутрѣной вартости, досить оживленнаго и ясного выкладу, и мимо розбуджающей ся въ Русинахъ охоты свою исторію лучше нѣзнати. Языкъ причиноувъ, языкъ, не малорускій.

Вторымъ доказомъ по словамъ Г. Устіяновича есть фактъ :

2. що Москва свѣй языкъ засылає малорускимъ. Того не перечеми; най засылає, если еи потреба; най але ѳси не выводитъ собѣ право, свѣй языкъ хотьбы съ малорускимъ помѣшанный, намъ Малорусинамъ накидати, и тымъ чиномъ розвѣй вашого питоменнаго языка нашимъ питоменнымъ (природнымъ) способомъ тамувати. — Г. Петрушевичъ а за нимъ Г. Устіяновичъ, признають ся ніяко, що есть рѣжница межи малорускимъ языкомъ а російскимъ, и то на корысть першого; бо Г. Устіяновичъ въ колумнѣ 3-той сторона 1. Ч. VI Слова каже: „п тѣмъ самымъ чѣмъ разъ бѣльше языкъ писменный зъ Московщины и Болгарщины очищае“¹⁾. Отже видко много скверни въ російскѣмъ языкѣ, зъ котрой нашъ языкъ его очистити мае. Не лучше за тѣмъ, бы Малорусинъ свѣй языкъ яко природный, образоваль и нѣдносилъ, — нижели бы російскій насил'но пріймилъ и училъ ся, а потому ѳдъ Московщины и Болгарщины его очищаль.

3) Що Петро великій желая получить народы силнымъ огнивомъ языка, ужилъ языкъ рускій до сей своей цѣли. Нытаю ся; яко рускаго языка ужилъ В. Петро до получения народѣвъ? Чи бѣлорускаго, чи малорускаго, чи великорускаго, чи якого?

Тутъ клинъ головный. Що малорускаго не употребилъ, доводятъ тоє всѣ сочиненія якїи литература російска ѳдъ Петра великаго ажъ до нинѣшнаго часу выдала; бо въ нпхъ знаходитъ ся языкъ цѣлкомъ иншого духа и иншого строю. Языкъ російскій не мае на собѣ барвы особеннаго народнаго рускаго нарѣчія, но есть злывкомъ и мѣшанкою рѣжнородныхъ элементѣвъ; — есть то языкъ бол'ше державный, нижели народный; и языкъ малорускій николи съ нимъ не злѣе ся, если ся буде розвивати своимъ природнымъ житемъ, на пѣдставѣ простонароднаго, высысаючи зъ него соки животны.

Для лучшаго розьясненія моего предложенія треба застановити ся надъ слѣдующими точками:

а) чи языкъ малорускій и той, якій знаходитъ ся въ св. писанію за одинъ можна брати?

б) чи языкъ, котрымъ написаный Несторъ, Правда руска, лѣтописи и пр. ажъ до 14. столѣтія за языкъ малорускій можна уважати?

¹⁾ Слово за рік 1861. Ч. 6.

Отвѣтъ.

Мынѣ ся видить, що нынѣ нѣкто зъ розумѣющихъ языкъ церковный и малорускій, не отважить ся оба за одно тримати: Духъ и формы; слова п складня въ обохъ языкахъ суть цѣлкомъ отлѣнны. Пытаю ся далѣй: чи можна языкъ Нестора и лѣтонисей за малорускій уважати? Хиба о кѣлко, що писателѣ выжреченныхъ сочиненій жили и писали на землици, замешкалой ѡдѣ Малоруспнѡвъ; — и що въ тыхъ сочиненіяхъ тамъ и сямъ пробывае ся черезъ густу тканину языка церковного и формъ (а часто слова и выраженья малорускіи) его чувство и жите чисто малоруское, — еще яснѣйше добувающе ся въ Словѣ о полку Игоревѣ. Пытаю ся теперъ далѣй: яку пѡдставу казаль Петро В. своимъ писателямъ брати для россійско-державного языка? Подставу таку, яку нашли тѣи, котрымъ дѣло было порученне, въ произведеніяхъ литературныхъ рускихъ а тымъ чиномъ и великорускихъ. Они здѣлали злѣпокъ штучный организмъ и домѣшали до того слова нѣмецки и французки, — о кѣлко того показала ся потреба; ради новыхъ предметѡвъ и выobraженій, В. Петромъ зъ западной Еуропы въ Россію живцемъ перенесенныхъ, для котрыхъ выражений въ рускомъ языкѣ не ставало. Для того россійскій языкъ якъ не мае барвы народной, такъ не мае организму живого, ассимилюющего — бо не есть основанный на жаднѡмъ живущомъ рускомъ нарѣчію. Томуто языкъ россійскій и Москалеви не есть зрозумѣлый, и безъ науки жадному Русинowi зрозумѣлымъ быти не може. Воистинно, якъ тое велика правда, що образованю и духови языка отповѣдае духъ и образование тыхъ, що нимъ пишуть, такъ такожде и языкъ россійскій есть чистымъ образомъ просвѣщенія рѡжнонародного, яке П. В. своимъ невольничимъ подданнымъ одразу насил'но натиснулъ, И тое малъ бы Малорусинъ пріймати! — а свого природного, красного языка, котрый мае величаву будущину, выречи ся!

Языкъ народный есть то даръ небесъ даный народови якъ душа. якъ чувство своей народности отъ Бога, съ тыми самими свойствами, барвами, яки составляютъ индивидуальность его народнѡсти. Коли народу мила и дорога его народнѡсть, то му тымъ милѣйшій и дорожшій языкъ народный, бо той есть найвѣрнѣйшимъ обявомъ его питомого народного духа. Одоймати языкъ народови, есть то убити его душу народну. Най ся не лудять зволенички россійского языка величіемъ Руси! Русь исторична и политична не мають съ нашимъ заложеньемъ (вопросомъ) жадной связи; — малорускій нарѣдъ и его языкъ, — а Русь историческа и языкъ тогдашний, находящій ся въ древныхъ памятникыхъ — суть то два отъ себе цѣлкомъ розличающіи ся предметы. Языкъ малорускій не сягае такъ далеко якъ границѣ древной самостоятельной

Руси (до XIV вѣка) а языкъ лѣтописей не есть то языкъ малорускій, но паче амал'гамъ церковного и руского языка.

На конецъ Г. Устіяновичъ поперая мнѣніе Г. Пегрушевича, що языкъ нашъ колись російскимъ стати ся мусить, досвѣдченемъ, що не разъ знайшовъ самостоятельно утворенне простонародне слово въ словарѣ Шмида: Тое лиш доводитъ, що въ російскомъ словарѣ и малоруски слова знаходять ся; — ктожь тое перечить? Но пытаю ся, чи можна зъ одробинки вносити на цѣлѣсть? И въ иншихъ языкахъ словен'скихъ на пр. въ сербскѣмъ найшовъ бы не одно руске слово, чижь можна для того оба языки за одно держати? Г. Устіяновичъ былбы въ истиннѣ до сего часу, поступаючи такъ якъ почаль, велику прислугу для своего народа здѣлалъ; — такъ якъ и тымъ що вже здѣлалъ, много здѣлалъ, бо былбы языкъ малорускій много збогатилъ. Не кождому есть лано, такъ якъ ему, языкъ образовати, бо до того лише рѣдки таланта, творцѣ, поеты даръ мають. Же праця трудна, безперечно; такі дѣла вимагають вытрвалости и часу; але не идуть марно. Придивѣмъ ся лише литературѣ полскої древної, — а литературѣ XVI вѣку; якъ красно языкъ пол'скій въ XVI ст. розвинулъ ся на пѣдставѣ простонародного, живущого, покинувши формы и выраженія собѣ невластивы: ческій, латински, старословенски. Такое розвѣтѣ требовало часу 30—40 лѣтъ; въ кождѣмъ послѣднѣмъ писатели видко поступъ, порѣвнавши языкъ его съ языкомъ его попередника, — н. пр. пис'ма Рея зъ Нагловьецъ зъ писмами Яна Кохановского. Якійже поступъ у нашихъ показалъ ся писателѣвъ, котры затребували по російски писати: чи видко въ ихъ писмахъ поступъ; — чи причинили ся хоть трохи до образования народа. Нѣ братья! Россіяне зъ ихъ пис'мъ насмѣвають ся, а Мало Русины и читати мало кто хоче! Безперечно выгиднѣйше выписовати слова, если выраженій не стае, зъ словаря Шмида, — и назвати тое языкомъ образованымъ, нижели мозол'но застаналяти ся надъ природою малоруского языка и образовати го отповѣдно его духови.

Еще выпадае застановити ся надъ значенемъ языка хлопского и образованого. Г. Устіяновичъ понялъ тое значенѣ докладно; для того старалъ ся въ першомъ блаженномъ періодѣ своего писанія языкъ людовый, пѣднести до высшого степени образования, и учинити го книжнымъ, — не ѡдоймаючи ему однакожь его питоменного духа и его питоменного вида. О чомужь не позосталъ при тымъ блаженнѣмъ намѣренію. Нинѣ вырѣкае ся того становиска и выступае съ твердженемъ, же языкъ малорускій есть хлопскимъ и мусить нимъ позѣстати, — а просвѣщенны мають ся халати російского; бо надаремна бы была ихъ праця, языкъ хлопскій образовати; въ концеи стати ся онъ мусить російскимъ. Сомнѣваюсь и дуже ся сомнѣваю, бы то такъ быти могло.

Писателѣ (малорускіи навикшіи до своего языка не живущіи въ Россіи и не трудящійся исключительно чтеніемъ великорусскихъ дѣлъ) уперелжены тымъ предсудіемъ, будуть ся вправдѣ старати, до малоруского языка втикати слова народны росіійскы, але тымъ спорчатъ тѣлько языкъ малорускій и затамуютъ его розвой, но не учинятъ съ него росіійского языка; бо языкъ малорускій отличае ся що до натуры (природы) своей одъ росіійского въ слѣдующихъ точкахъ:

а) що до будови словъ,

б) що до формъ граматическихъ,

в) що до складнѣ (синтаксъ),

д) що до выговору, — а вообще що до своего духа. Бо языкъ малорускій есть народнымъ, а росіійскій нымъ не есть.

Чомужь пытаю ся, нѣкто въ нашихъ Галицкихъ писателей по росіійски добре не пише, хоть ся до того силуе. Природа перемагае волю. Дивно ми также, же Г. Устіяновичъ не хоче повяти красоту природну, питоенну малоруского языка, чого въ росіійскимъ не ма, — и того природного орґанизму, цѣлкомъ розличного одъ языка росіійского! Въ малорускѣмъ языкѣ есть житє свое, которе пѣдъ благими впливами дало бы ся розвинути до чудесной красоты. Образуйте языкъ малорускій по своему, до чого Г. Устіяновичъ примѣръ далъ въ першѣмъ періодѣ дѣйствованія своего на поли литературномъ, — а онъ перестане быти хлопскимъ и не стане ся росіійскимъ.

Чи народъ 15 о миліоновый, котрый надъ Днѣпромъ и надъ Богомъ тымъ самымъ солодкимъ спѣвае языкомъ що надъ Днѣстромъ не есть управленъ своѣи родимый языкъ своимъ питомымъ способомъ розвивати? чи не дали брата наши рѣдны зъ надъ Днѣпра доказъ непоколюбимый потреби розвѣтїя своего питоенного языка? Они мають оденъ языкъ съ Россіянами въ церквѣ, въ школѣ, въ судѣ и въ урядѣ. Чомужь пѣдъ наливомъ ресіійского языка, коли онъ есть еднымъ съ малорускимъ, — не згасъ у нихъ языкъ малорускій? Чому прудженны природнымъ души голосомъ пеленуютъ свою хлопску бесѣду, яко свою, имъ милу, одъ Бога съ душею данну, — горячимъ сердцемъ, и не хотять чужого. А ты Русине Галицкій хочешъ быти мудрѣйшимъ и откидаешъ свое яко хлопске, — а захочуе ти ся чужого; такъ якъ тая дѣвчина сельска, котра долшій часъ служитъ въ мѣстѣ, — а потѣмъ откидае свои ѡтцѣвски шаты (ризы, платье), вразъ съ соромомъ утраченной невинности, а приодѣвае мѣски! Въ истинно такій поступокъ есть доказомъ холодного почутя народной малоруской жизни. Языкъ малорускій повиненъ быти образованымъ и може быти образованымъ. Мягкость, звучность, выразиѣсть граматическихъ видѣвъ, — здобнѣсть его нагнути ся до найрозличнѣйшихъ способѣвъ мысленія; все тое дае надѣю, же

той языкъ своимъ питомымъ способомъ образовати ся може. Уважмо, що учинили Італіяны, Французы, Англіки, Нѣмцѣ, Поляки, — коли почули потребу литературы народной? — покинули латинскій языкъ, котрый былъ для нихъ книжнѣй, а взяли ся до образованя грубого простонародного языка. И що адѣлали! — Бо въ языкѣ простонародномъ есть сила, чувство и барва, — а тымъ и красота; — въ немъ есть житѣ; доплати го не можна! Зважте, до якого пересвѣдченя прійшли полски литераты найновѣйшими часами, коли ся спостерегли, що полскій книжнѣй языкъ черезъ наплывъ французкого образованя, страгилъ природну силу и барву, — ото одногосно воскликнули: намъ треба зновъ зѣйти до писнихъ верствъ народа и его простонародной литературы, — и тамъ у чистого жерела зачерпнути житя, — и ѳдсвѣжити нимъ зѳвялу цвѣтку литературы образованой. А мы самохѳтъ хочемъ покинути тое жерело животне, и шукати воды мутной, абы невѣ уморити житѣ народне.

Не знаю, пощо розбиралъ ученѣй Шафарикъ истинну нарѣчій рускихъ, и призналъ малорускому цѣлкомъ свѳй питомѣй характеръ. Не знаю на що писалъ Яковъ Головацкій розправу о южно-рускомъ языкѣ, а що болше зацѣговалъ ученого Росїянина, котрый въ певныхъ взглядахъ призналъ малорускому языкови превосходнѣсть надъ росїйскимъ, — не знаю, для чого комиссія взглядомъ перемѣны правописсы руской учрежденна, выповѣла, же нѣколи не соглашала ся съ тыми, котрѣ протѣвъ свѣдомости и волѣ галицко-русского народа пишуть по росїйски, — и тая комиссія откликвала ся на фактъ, що семейну библіотеку, ради росїйского языка, котрымъ была написана, нѣкто читати не хотѣлъ; — чому пытаю ся тѣлко писаня и бесѣтъ, а въ кѳнци однакѣж мимо того выступае ся съ зданьемъ, малорускѣй языкъ муситъ перейти въ росїйскѣй! О нещастне выреченіе А. Петрушевича въ обществѣ Матины 1849 г., котре спровадило „Пчолу“, семейну библіотеку, Лѣрвака и пр.; о еще нещастнѣйше повтореніе того изреченія Г. Устїяновичемъ (можетъ мати вредное влѣянїе на природное розвитіе народного житя малоруского люда, такъ що мимохѳтъ на таку гадку бѳль за серце стискае).

V. Листи.

1. Лист Вас. Ільницького до родичѣв¹⁾.

Najukochański Rodzice Dobrodzieje!

Jeden list drugiego dogania — i to z przyczyny następującej: Byłem 29-go Marca u Państwa Potockich; — po zwyczajnych cyre-

¹⁾ Лист писаний в Відня, де Ільн. був на теології (Огоновскій, Ист. лит. III, 1 в. с. 556.

gelach Pani Mysłowska z Koropca pytała mię się, czy nie mam jakiej nowiny z domu; ja odpowiedziałem jej, że mój list ze 16-go tylko o dobrych nowinach t. j. o spokoju donosi. Ona mówiła далёј: że słyhać, że w naszych stronach poczynają się chłopi niepokoić. Dla tego prosiła mnie, abym się dowiedział z domu, czyli jakich niepokojów niema — albowiem ona już od dawna żadnej wiadomości nie miała. Dla tego mój list tak прёдко за poprzedniczym kroczy. — Chłopi w zachodniej Galicyi okrutnie gospodarują. Szeroko, daleko nie widać żadnego dworu, ani gumna. ani sterty, ani szpichlirza — tylko pogorzelska i ruiny. Chłopi na arabskich pańskich koniach, dywany drogic na plecach, ze srebrną łyżką за uchem i zyg[a]rki złote u szyi z kosami jeżdżą, krzyczą i plądrują. 8-iu księży zabili — wiele niewinnych między winnymi stratę на mająтку, zdrowiu lub życiu понесли. — Так писала Gazeta powszechna. Teraz gdy ich chcą do porządku przyprowadzić, kryją się bandami по lasach — zostawiwszy dom żony i dzieci. Niech Bóg broni, aby się to i на наше strony rozszerzyło. — Так więc rewolucyoniści sami на siebie rewolucyę wszczęли. — Stary Potocki mnie mówił, że Miączyński tymi dniami ma do Wiednia przyjechać a nie do Podpieczar. Potoccy zaś tego roku do Podpieczar nie przyjadą. Teraz kaźden, kto nie jest в Galicyi, контент, że там nie jest.

Proszę mi napisać, czyli Porfir konkurs dobrze odpisał? — czyli в Siemakowcach i в Peczeniżynie lub gdzie indzie nie zanosi się co на wesele по wielkiejnocy? — czyli Mandyczewscy млодзи в Lwowie meuble kupili dla нас, i czy ładне? — czyli Antosia wielkie postęпки robi в muzyce? — gdzie nasi skubenci в Stanisławowie mieszkają etc. etc. — „Winok“ już wyszedł z pod prasy (t. j. ruskie pi-semko, co się Tato prenumerował¹⁾). Gubernium jeszcze dotąd prenumeratorów Galicyjskich redaktorowi не doręczyła, więc dla tego nie wie, komu ma posyłać. Znamy tego redaktora; nazywa się Głowacki, — ale не з Bludnikowskiej familii — chirurg, Rusin duszą i ciałem i potsciwy człowiek. Kwiaty do tego „wianka“ są od XX. Dobrzańskiego з Przemyskiej Diócezyi, Daniłowicza, zmarłego Szaszkiewicza i Głowackiego, brata redaktora²⁾. Szaszkiewicza dumki bardzo piękне;

¹⁾ Вѣнок Русинам на обжинки уплѣв Иван Б. О. Головацкій, ч. I, у Вѣдни 1846.

²⁾ Крещеніє Руси сочинен. Антонієм Добрянским. „Вѣнок“ ч. 1, с. 13—46. Ант. Добрянський, товариш по студіям в від. конв. Литвиновича, Яновського, був попом в Валяві (Слово 1877, ч. 64). Старина литовско-русского законодательства, сочинен. Игн. Даниловичем. „Вѣнок“, с. 131—150.

trzeba się tylko w nie wczytać, bo my na polskiej i niemieckiej literaturze wykarmieni, swoje z razu nie możemy rozsmakować — ale później smakują lepiej swoje pierogi hreczane, jak cudze budnie wypiekane. W jednym miejscu mówi Szaszkiewicz bardzo ładnie i prawdziwie :

Ruska maty nas rodyla,
 Ruska maty nas powyła,
 Ruska maty nas lubyła :
 Czomuż mowa jej ne myła :
 Czom sia new wstydaty majem ?
 Czom czużuju polublajem ?

A teraz już po koncepcie; — jeszcze bym rad co napisać, ale w głowie tak próżno, jak to często bywa w mojej kieszeni. Aha opowiem — com gdzieś w czasopiśmie wyczytał: W Lion jakiś młody człowiek obwinięty w szeroki czarny płaszcz, szedł w nocy zadumany, głęby dymu puszczając z cygara, po nad rzekę. Było bardzo ciemno i wiatr dał gwałtownie. W tém o kilka kroków słyszy, że coś ciężkiego do wody padło i głos stłumiony przestrachem, cienki, przeraźliwy, kobiecy. Czémprędzej zrzuca płaszcz, skacze do wody i wyciąga człowieka omdlałego na brzeg — kobietę. Nie daleko stąd mieszkał — więc zaniósł ją, — gdy nikogo na ulicy nie było ni światła w oknach — do mieszkania swego. Ocucił ją wkrótce; była młoda i bardzo piękna. — Opowiadała swemu troskliwemu wybawcy, że była wdową po bardzo majątnym kupcu z Paryża — przyjechała po północy pocztą do Lionu i miała się udać do przyjaciółki, — lecz idąc bardzo blisko ponad wodę, gdy się widać nie było, wpadła do wody. — Wybawca jej życia był młody, przystojny, lecz ubogi poeta, — który, dumając nad jakąś balladą, szukał wśród ciemnej nocy ponad wodą ponurych barw do niej. — Wdzięczność młodej wdowej ku wybawcy przemieniła się wkrótce w miłość — która u niego już od pierwszego momentu paliła — pokochali się i pobrali się. — I tak pan poeta wykomponował sobie piękną milionową małżonkę.

U PP. Potockich był jakiś francuz, który dowiedziawszy się od P. Mysłowskiej, że greckiego obrządku, zaczął mnie o różnicy pytać między nami, szyzmatykami i łacinnikami po francuzku. Więc ja chcąc niechcąc dobyteń mój drobny zasób francuzczyzny i produkowałem się nią, jak mógł, pierwszy raz publicznie i w takim domu; — wytłumaczywszy się naprzód, że w francuzkiem nie mocen etc. A już dalej ani rusz nic nie wiem — ani słowa.

Aha! tymi dniami powiesił się Przeor od Ligurianów — mówią, że także do spisków należał. Był spowiednikiem cesarzowej matki.

Tem czasem całuję Rączki Najukochańszych Rodziców i proszę o prędkie odpisanie.

30. 3. 1846.

Wasz syn Bazyli.

Лист писан. на 4 стр. 8°.

2. Лист Теофіля (?) до В. Ільницького.

Wiedeń dnia 25 Czerwca 1851.

Kochany Bracie!

Nieuwierzysz, jak pożądanym był list Twój dla mnie, a dowiedziałszy się, iż czas pozagajał rany, i dawną wesołość i serdeczność powrócił; zacząłem też wolniejszem powietrzem oddychać, i humoru wysołego nabierać. Nie mogę zamilczyć podziękowania za słowa pocieszające do Zarwanicy pisane, i chociaż ich nieczymnymi mniemasz, przecież skutki pożądane wywarły. — Mimo prośby Twojej a chęci mojej w odwlekaniu z odpisem odwetu nie czynić, musiałem się losowi, czyli lepiej rozkazom mojej komissyji pytającej, oddać, i tymi powodować, a tak wysypałszy Im sapientią paragrafową, z zadowoleniem wszystkich, a najbardziej mojem, mogę dopiero od dni kilku komnatę moją opuścić, i na czas jakiś myślami swobodnemi za nadzieją gonić.

Poswięciłszy się bowiem od dni pierwszych mego przybycia do Wiednia, nieustannemu bębnienu, nie mogłem i piękności świata wielkiego używać, i tak pominąłszy szczegóły mniejszej wagi, zaczynam dopiero dzisiay jako nowoprzybylec moją wędrówkę. Wiedeń zdaje się od dnia do dnia widocznie wzmagać, tak do ludności, jakoteż zabudowań, z niem że zaś i industria, luksus, i łajdactwo krok w krok postępują. Mury, kamienicy, któreby jeszcze wieki stać mogły, wałą, na ichże miejscu pałacy i inne budowe w guscie terazniejszem wyprawdzają; i wiedz że w tym rychłem wzmaganu się miasta, ludność przecież w wielkim nierozmiarze stoi, gdyż z braku pomieszkań i żywności. wartość tychże podwójnie szacują, jak przed laty czterma; i tak hodi urzędnikowi!, a tym więcej Rusinowi! przyjemności używać!

Chciałbyś wiedzieć o politycy nieco? O czem mało mówić można. Jak wiadomo Prowizoryum i Stan obłężenia i u nas exestuje; a dzień w dzień prawo prawa w grób pcha. Nasz głupi rozum tam do Kabinetów niesięga, a ile do naszych usz doszło, zdać się, że odmiany nastąpią w konstytucyji, i organizacyach urzędów; wszakże i arystokracya teraz tak u mnie jak też fizycznie wszystkie stany przywzysza, a miałażby konstytucję terazniejszą być na równej stopie

z chłopem. — Dostyc o tem w broszurkach i gazetach rozprawiano, ażebym jeszcze ja moje głupie zdanie dodawał. Zresztą nic stanowczego i pewnego Ci o tem powiedzieć niemożna, gdyż rzeczy takie są i u nas misterya.

Urzęda i status officyalistów w Galicyji będzie powiększony przynajmniej o $\frac{1}{3}$ część, gdyż podług zdania Gołuchowskiego nie będą w stanie wydołać w terazniejszej liczbie. Gołuchowski przywiózł był Vorschlagi do Wiednia, i są systowane, do powrotu jego, któren przy końcu Lipca nastąpi. Wrócił zaraz drugiego dnia do Lwowa, gdyż Cesarz w pierwszych dniach Lipca do Galicyji odjedzie.

Co się tyczy mego położenia, mało co pewnego napisać Ci mogę. — Examin zrobiłem, i podałem się na tem fundamencie do przyjęcia w praktykę, przy tutejszej Statthalterei; gdy zaś Gołuchowski nadjedzie, będę kompytował o mieysce adjunkta gdzie w Galicyji, a jak się uda w Kołomyjskie, albo Stanisławowskie. — Mam nadzieję, że się przed zimą wyniesę z Wiednia, gdyż u nas pokazało się kompetentów na posady wysokie mnóstwo, na małe zaś, jakie dla mnie przestoją, jest brak.

Litwinowicz¹⁾ i Chomiński²⁾ są mi pomocni w tem względzie, po szczeru Rusku.

Chciałeś wiedzieć o stosunkach Rusinów w Wiedniu. Przeznac jednakże muszę, że nie tylko między sobą gromadę sympatezującą, i całość organiczną stanowią, ale nawet życie jey na Niemców wielki wpływ i wrażenie działa. — Wszystko to ale zawdzięczyć trzeba pracy niezmordowanej Litwinowicza. Znasz za nadto dobrze Litwinowicza, któremu i pałata Cesarska nie jest nieprzystępną, ażebym Ci Tegoż niezmordowaną staranność, tak do upiększenia cerkwi S. Barbary, która teraz w pierwszych kościołów Wiedeńskich rzędzie stoi, i dziennie tłumym ludzi jest napełniona; jako też do utrzymania jedności i miłości wzajemnej w Gromadzie, i do ożywiania ducha w niej miał opisywać. — Tyle tylko Ci wspomnę, że arystokrację między sobą nie mamy, czyli kanonik, czyli urzędnik, czyli szkolarz, ba nawet i chłop nasz deputat, zasiadał razem do stoła z nami, i wszystko co żyje, duchem ruskim się pojiło. — Dzień za dniem pomnaża naszą gromadę, i tak dzisiaj już mamy 2 żeny rusinki w naszych murach. Lecz w tem zględzie komunizmu u nas niema.

1) Був в тім часі парохом при церкві св. Варвари і ректором гр. руськ. семинарії. Учитель, 1869, ч. 22.

2) Тоді висший урядник при міністерії. Слово 1867, ч. 33.

W antiquarniach napytałem teraz Eichhorna 7 tomów, za 8 fl. cm. zamiast 22 fl. — Schlossera 7 tomów vom J. 1843—49 za 36 fl. zamiast 50 fl. cm. Tamty powiedział że się tymi dniami postarać może. Co myslisz wziąć, i za jaką cenę napisz.

Kowalski posyła Błońskiemu list, któren zapieczętuј w siebie i oddaj.

Całuję Cię twój kochający brat
Teofil.

Лист писаний на 4 сторонах 8^о.

3. Лист Б. Дідицького до В. Льницького.

Ваше Высокопреподобіе!

Недавно выслалъ я черезъ Г. Климента Зарицкого 20 экс. „Гостини на Украинѣ“ и 20 экс.¹⁾ „Попадянки“²⁾, просячи его, абы книжки тѣи передалъ на продажъ въ Тарнополю будь Г. Тымницкому, будь Г. Ляховичу. Не сомнѣваюсь, що Г. Зарицкій исполнилъ мою просьбу, и для того вмѣсто 40 экс. „Гостини на Укр.“, Вами желанныхъ, посылаю нынѣ уже тóлько 20 экс. Прошу усердно, помочи — о кóлько силъ и можности — моему предпринятію издавательства рускпхъ сочиненій, которе о той порѣ закрадающоися на ново литературной застон выставлено есть на немалыи страты. Плачу за кожде изданье готовыми грошми современно съ выпечатаньемъ, стараясь такимъ способомъ подержовати рускую печатню, — а межи тѣмъ отбираю издержки за накладъ ледви по роцѣ. Отже за вычерпаньемъ скромныхъ средствъ прійшло бы наконецъ выдавати кожде нове руске дѣло ажъ по истеченью цѣлого року. Не мало возрадуе Васъ одна вѣсть, котору тутъ записую: Завязуесь у насъ постоянное литератке общество, которого членами до теперъ межъ инными суть: Петрушевичъ, Головацкій, Шараневичъ, Попель, Меруновичъ, Лѣвѣкевичъ, Тороньскій, Наумовичъ и я. Отъ Юлія с. г. станемъ выдавати шо 6 недѣль періодичное письмо подъ з. „Галичанинъ“³⁾, въ которомъ заступлены будутъ: поезія, повѣсть, исторія, филологія, критика и пр. Каждый выцускъ того письма состояти будетъ 8—10 аркушóвъ, чѣмъ возможно буде помѣщати полныи статьи по которому будь предмету. Кожде отдѣленье науки и искусства буде мати

¹⁾ Лискевичъ Ник. Гостина на Украинѣ, поема. Львів 1862.

²⁾ Шеховичъ Северинъ Гавр. Попадянка и попадѣ-графянка, повѣсть изъ 1848 р. Львóвъ 1862.

³⁾ Галичанинъ, литературный Сборникъ изд. Голов. и Дѣд.. кн. 1., в. I. Львів 1862.

нїяко особну редакцію, найменше зъ 2 членѣвъ состоящу, а старающу ся о статьи самы доборныи. Тутъ чей сконцентруюцца лучшїи силы Руси, и соединятя всѣ авторитеты въ той цѣли, абы не дозволити роздвоятись литературѣ, якъ того роздвоєнья смутный примѣръ дати намѣряли Вечерницѣ.

Позавчера прїйшла сюда зъ Риму нова буля (зъ 8 Апр с. р.), по теорїи дуже благосклонна для Востока и для греч. обряда. На подставѣ той булѣ прїймесь за дѣло очищенья нашего обряда самъ Митрополитъ, и выдасть сими днями зъ того поводу нову куренду¹⁾. Не обїйдесь ту еще безъ борьбъ, — но все таки животна мысль Руси тымъ лучше пояснїтся, и наши люди прїучатся по поводу обрядового вопроса думати и въ инныхъ квестїяхъ бѣльше самостоятельно.

Ваша критика „Стародавнього Львова“ власне нынѣ начала печататися. Авторство Ваше сохранию въ тайни, но емь увѣренный, що кождый его самъ догадаеся.

Пересылаючи мои искреннїи поздоровленья добрымъ Другамъ въ Тарнополи

пишусь съ глубокимъ почитаньемъ Вашего
Высокопреподобїа преданнѣйшїи слуга
Богданъ А. Дѣлицкїй.

Львовъ 11 Мая 1862.

Лист писаний на 3 сторонах 8°.

4. Лист Ом. Огоновського до В. Ільницького.

Ваше Высокоблагородїе!

Насампередъ перепрашаю, що довшїй часъ я неѣтписовавъ. Рѣзно-роднїй-бо занятя не дозволяли ми до нынѣ где-що написати. И такъ звѣщаю насампередъ, що ту у насъ о тѣмъ говорятъ, що Всеч. Г. Директоръ до насъ небавкомъ на Директора прїйде. Мѣркуе тоє и нашъ Директоръ Пьонтковскїй и ѣттакъ гадає бодай чимъ вибудь неохоту свою своему соперникови заявити. И такъ предложивъ ѣнъ зъ початку курса, щобъ на пашѣй гимназїи Логику Sierocińsk-ого завести. Глякїи ученики покуповали собѣ сю книжку, котора около 1.50 ц. стоить. Професоръ Герстманъ, що теперь Логику преподає, радъ бы книжку Ва-

¹⁾ Порів. Gregorius L. V. Jachimowicz, divinae miseratione .. etc. Львів 1862, 8°, 17 с. з дня 25. V. Ся куренда епископа мїстить в собї папську енциклїку противъ змагань, якї появилїсь в деякихъ унїятськихъ епархїяхъ, очистити існуючі церк. уставы після тихъ, якї були в схїднїй церкві.

шого Благородія завести¹⁾; но нашъ старій каже, що вж... Sierocińskiego треба держатись, и наветь не хотѣвъ п...лану логику для самого профессора купити. Оттакъ не знаю, чи и коли здужаю всѣ надѣслані екземпляръ продати. Буду старатись, щобъ желанью Вашого Благородія догодити.

Мы въ высшій гимназій учимо вже по польски²⁾. Не давно тому всѣ професоры и всѣ ученики-русины высшой гимназій совѣтникомъ Яновскимъ були покликовані до протокола, а то взглядомъ оной петиціи, яку ученики до Намѣстничества подали, щобъ имъ дозволено, по нѣмецки учитись и ѳповѣдати. Здаєсь, що для насъ прийде бора за тов, що мы сперва такожъ и нѣмецкі ѳвѣты приймали. Но мы тому не винні; кто инній ту завинивъ, а теперъ выпераєсь всего, и звалає вину на насъ.

Шараневичъ зачинає вже працѣвати; продовжає свою исторію въ нѣмецкѣмъ языкѣ (просторъ време не 50 лѣтъ), щобъ мѣгъ о доцентуру австр. исторіи на всеучилищи податись. Такожъ написавъ въ тыхъ дняхъ по польски: *Następstwa upadku Carogrodu na Rus i Wołyń*. То буде напечатане въ „Szkole“, котору тутейші Професоры (польскій) выдаютъ.

На нашѣмъ гимназіюмъ молодѣжъ мало теперъ учится. Двохъ ученикѣвъ ще и теперъ не хотятъ по польски ѳповѣдати. Еденъ зъ нихъ писавъ наветь до министеріи, що по польски не умѣе. Старій Блякертъ учитъ нѣмецке въ высшій, а историкъ Яндаурекъ въ низшій гимназій.

Шараневичъ учитъ географію на рускѣй и польскѣй препарандѣ.

Наконецъ доношу, що нашъ проф. Лавровскій, зложивши 1.300 зол. р. вже до Россіи ѳтъишовъ. Нашъ настоятель єсть теперъ прикрый и терпкій а при тѣмъ примѣрно точный.

Передъ вакаціями, чи ще на веснѣ бувъ ту ктось зъ Тернополя, вѣдай чи не п. Партицкій, и лишивъ въ нашѣмъ кассинѣ у служалця для мене овій рукописный рускій Словарь Скоморовского, який я передъ рокомъ на руки Вашого Благородія бувъ пѣславъ. Всѣхъ томѣвъ нѣславъ я тогды 5, а назадъ отримавъ я ино три. Незнаю отже, що съ прочими двома сталося, чи лишилися еще въ Тернополи? Прошу

¹⁾ Пов. *Logika przerobiona podług Jozefa Beka dla użytku szkół gimnazyalnych*, przez V. J. Tarnopol, 1867.

²⁾ Польську мову як викладову введено в цілій ак. гімназії р. шк. 1867/8. Пр. пор. Хроніка льв. акад. гімназії, подав Е. Харкевич. Звіт гімн. в р. шк. 1900/1 с. 34. Там подані і повні назвиска професорів, про яких згадує в своїм листі Огоновський.

менѣ ласкаво о тѣмъ донести, понеже маю вже бѣду, що ино 3 томы ѓгдавъ смѣ. Слуга кассиновѣй каже, що ино 3 томы дѡставѣ.

При тѣмъ маю честь поручитись памяти Вашого ВБлагородїя нижайшїй слуга и всегда найприклоннѣйшїй

Емилїанъ Огоновскїй.

Львѡвѣ, дня 10/11 1867.

Моя жена засылае ВПаньству свѡй уклонъ и свое чтенье.

Запечатавѣ, та забудѣ ще за одно. Намѣренье, выдавати альбумъ есть дуже похвальне, однако жаль менѣ, що не могу въ тѡй працѣ участвовати, — а то не зѣ якои-то неохоты, а ино задля того, що я теперъ працюю надѣ Котляревскимъ etc.; про-то задля браку часу, не могу нїякъ до галицкихъ взятись писателѣвъ.

Лист писаний на 3 стр 4^о.

5. Лист Василя Ільницького до Рудольфа Моха ¹⁾.

Высокоповажанный Отче!

Не знаю, чи собѣ мене пригадусте? — але я собѣ Васѣ не тѡлько дуже добре пригадую, — але Вашѣ образѣ любо въ души и серцю ношу ѓдѣ року 1848; и всѣ хвилѣ, котрї тогда въ товариствѣ Вашѡмъ въ Львовѣ проживѣ я, стоять ясно передѣ душею, якбы тое було вчера... Памятаете ще Вашї стихи, написанї въ сѣменищи:

Іоре прекрасный, кривый фостаче,

Чорнї на тебе круки спадають... и пр.

Або Вашї и Могиляницкого Антонїя с. н. деклямаціи въ Вѣднѣвскѡй кавярни?... або Вашу бесѣду на Зборѣ ученыхъ рускихъ; або припѣвы и тоасты при прашальнѡмъ обѣдѣ въ Сѣменищи?... Вы були одинъ зѣ першихъ, що вѣстили рускїмъ словомъ (Мотыль) свѣту, що настае нова ера для руско-галицкого народу, — ера народной и политичной жизни! И справдѣ Мотыль Вашѣ бувѣ проявомъ весны духовой, котра, наставши, що разѣ бѡльше добувае цвѣткѡвъ и зелїй, а мѣжь тьмами и бурянѡвъ — зѣ руской нивы... Я тогда, ледви що высвяченый, — а хочѣ на чужѡмъ хлѣбѣ (нѣмецкѡмъ) выплеканный, — широко розтворявѣ мою душу до ррнятія новыхъ для мене лучей руского сонца. И ѓдѣ того часу я не проспавѣ мою добу, — але працювавѣ на нивѣ рускѡй, о скѡлько менѣ силѣ до того Богѣ удѣливѣ. Писавѣ я денешо по руски: въ Альбумѣ, въ Словѣ, въ Недѣли и въ всѣхъ майже часо-

¹⁾ Сей і слѣдующий лист В. Іл. до Р. Моха найшов ся між перепискою останнього, в бібліотеці „Народного Дома“ у Львові. Перший означений ч. 617, другий 638 (кат. рук. Моха).

письмахъ рускихъ будь то підъ именемъ власнымъ, будь підъ псевдонимомъ: Денись зъ надъ Серета, Денись зъ Покутя и п. н. Крімъ того выдавъ я дещо брошурокъ розличного содержания. И маю тое пересвѣдченє, що хочъ мои письма не суть що до литературной вартости цѣнній, то однакъ они послужили до розбудженя руской гадки, а такожъ и розсѣяли деяке здорове зерно науки.

Одну брошурочку позволяю собѣ Вамъ отсимъ переслати. Зъ нею оцѣните керунокъ моихъ мыслей и мои засады. Якбы я радъ довѣдати ся ближе о Вашомъ дѣланю одъ 1848 р.?... Бачу, Вы теперь Мисіонеромъ; розпростороплюете помѣжь народомъ тверезость и повздержалость... Щастъ Вамъ Боже! Се дѣло, коли Вамъ удасть ся, — причинить ся сильно до піднесеня нашего бѣдного народу зъ нужди и темноты.

Спытаете ся наконецъ: „чого я одъ Васъ бажаю“? Ото хочу убѣгати ся о крѣсло посольске въ Галицкомъ Соймѣ на сю каденцію — въ выборчомъ окрузѣ Станиславовскѣмъ сельскѣмъ.

Яка давній знакомый и spokрвенный Вашему рускому сердцю и души, — маю надѣю, що мою кандидатуру будете щиро поперати. Чувствую, що зможу и па тѣй нивѣ съ пожиткомъ дѣлати, — тымъ бѣльше, що вижу, якъ мало хто позитивно зъ органичными внесками въ Соймѣ выступає. Если се по Вашѣй совѣсти, (а запевняю честею, що не учиню Вамъ встыда), — то поперайте мене и межи народомъ сельскимъ и меже священствомъ; есле же нѣ, то не дѣлайте супротивно, — бо я собѣ на тое не заслуживъ... Просивъ бымъ такожъ Вашего доброго слова за мною у Отца Залозецкого, — котрого за-для его патріотичного дѣланя високо почитую, — котрого однакомъ лично просити не осмѣляю ся.

Остаю ся съ щирымъ почитанемъ Вашего Благородія

по души другъ и братъ, Вамъ щиро приданый

Василь Ильницькій,

директоръ руской гимназіи.

Въ Львовѣ дня 17. Липця 1876.

Лист пис. на 5 стр. 8^о.

6. Лист Василя Ильницького до Рудольфа Моха.

Высоко Почтенный Отче!

Любезный Свояче!

Сердечна гостина, яка менѣ була въ удѣлѣ въ Вашомъ дому п одъ Васъ и одъ Вашихъ любыхъ дѣтей, осмѣляє мене до Васъ щиро запукати, именно до Вашего сердца и до Вашей щирои волѣ, — и попросити Васъ такѣй сердечно, щобысьте були ласкаві въ справѣ выборѣвъ на

посла сѣймоваго за мною дѣломъ и словомъ орудувати... Довѣдую ся, що въ Станиславовѣ кандидує такожъ О. Залозецкій; не маю п'ячого супроти него; и овшѣмъ, має то бути чоловікъ честный, даровный и около дѣла мисійного заслуженый... Однакъ О. Залозецкій еще молодшій одъ мене; ему еще пора не перейде, если на сѣй каденціи не буде посломъ. Менѣ-же ще отся каденція послѣдний реченець; ще маю силы и бодрѣсть и еластичнѣсть ума въ цѣлѣй силѣ; по бѣхъ лѣтахъ менѣ вже до сего дѣла не брати ся.. А хотѣвбымъ и на сѣмъ поли затрѣбовати лёту; та менѣ видить ся, — що я може бѣльше читавъ, и мысливъ и бачивъ иро те, що ся дѣе въ свѣтѣ, якъ не оденъ зъ выбранныхъ послѣвъ... Иро те прошу Васъ щиро, — дѣлайте за мною Отченьку, коли не зъ иншихъ побудокъ, то зъ щирои приязни и покровеньства не лишь родинного але такожъ до душѣ и серця...

Моя жєпа засылає свои поклоны и поздоровленія для Васъ и цѣлює Вашій донечки, а я поспытую ся ихъ, чи сподобали ся имъ мои три повѣсти, щомъ имъ переславъ черезъ почту.

Остаюсь съ правдивымъ почтеніємъ и съ щирымъ дружествомъ

Вашъ щирый другъ и слуга
Васплъ Ильницькій.

Львѣвъ дня 6. Октобрія 1876.

Лист пис. на 4 стр. 8^о.

7. Лист Гната Отшкевича до В. Ильницького.

Высокопреподобный Отче Добрѣю!

Я получивъ честне Ваше письмо съ передплатою на Ш. томъ р. Библ., который певно выйде того року, хотяй еще не друкуе ся, и повѣдаю зъ горы, що оно мене дуже утѣшило! Вы говорите найбѣльше о „родимѣмъ листку“ и высказуеги мысли, съ которыми каждый чоловікъ зъ здоровымъ розумомъ згодитися повиненъ и згодити ся мусенъ. Но вѣдома рѣчь, що фанатизмъ не послугуе ся не тѣлько здоровымъ, але въ загалѣ не послугуе ся розумомъ; розвиненый бѣльше, робить съ чоловіка звѣра, который часами готовъ самъ себе рвати па кавалки. Часами, где ходить о зломанье силы, такой фанатизмъ може бути, взглядно взявши, въ своихъ наслѣдкахъ користный; но где ходить о науку и еидитя: литературу, тамъ фанатизмъ не може мати мѣстця. Хотяй на Буковинѣ о Руси въ загалѣ дуже мало можна говорити (!), все таки новшими часами дѣйшло до того, що хотяй тыхъ кѣлька людей, що выразно пагываютея Русинами, трималися купы, и, такъ сказати, тутъ не було партій. Малый той кружокъ хотѣвъ уратовати Бесѣду, и не

дати Волохамъ по волоскій газдовати, и тогды то повстала гадка, що если намъ удасть ся зрегеновати тое товариство, може бути мы станемо выдавати литературне письмо¹⁾. Нашъ пляпъ не давъ ся перепровадити, по гадку о литературнѣмъ письмѣ похощивъ Ганкевичъ, и въ надѣи, що стане ся редакторомъ и буде мѡгъ пѡисовати ся Дръ К. Г., ширивъ тую гадку якъ мѡгъ вечерами при пивѣ. Но такъ якъ Ганкевичъ знаемый ту загально яко блягеръ, на которого еще николи снустити ся не можна, то въ зреалізованье его гадки мало кто вѣривъ: дали чутися навѣтъ голосы, що до письма пѡдъ его редакцією никто и дописовати не буде. Тымъ часомъ удало ся Ганкевичови позыскати на свою сторону Огоновского, руского сотрудника при тутейшѡй церквѣ, чоловѣка молодого, дуже енергичного, по на нещастье также блягера, съ тымъ тѡлько додаткомъ, що Ганкевичъ — блягеръ зъ засады, зъ вырахованьемъ, рылючій пѡдъ каждымъ, о кѡмъ тѡлько почуе, а Огоновскій блягеръ натуральный, навѣтъ добре не понимающій що робить; до того чоловѣкъ безъ перекопаня, (що здае ся бути фамилийнымъ)²⁾. Они оба оповѣли свое намѣренье при пивѣ Шаповковому, а ѡнъ, якъ въ каждѡмъ ниѡмъ разѣ ходить тѡлько за вѣтромъ, (въ нѣмъ зовсѣмъ теперь не пѡзнати „преслѣдованнаго ляцкою радою школьною рускаго патріота!) такъ и ту одобрилъ намѣренье безъ замѣтокъ; урадили дальше, ѡтдати Огоновскому редакцію, а абы то якось лѣпше выглядало, (бо Ганкевичъ *ingrata persona*), то щобы утворили хотяй на початокъ якійсь комитетъ. Огоновскій говоривъ менѣ и Калужняцкому, но мы, вправдѣ зъ противныхъ причинъ, не хотѣли входить въ комитетъ, але обѣцали писати. Тогды будучій редакторъ притягнувъ Данила Млаку, который всего разъ прійшовъ на раду, але тогды ничъ не радили; спытавъ ся Юновича, который зовсѣмъ по рускѡй не умѣе писати, и Браника, а якъ тѡи обѣцали дописовати, взято ихъ безъ вѣдомости до комитету, хотяй ни оденъ зъ нихъ не прійшовъ анѣ разъ на пораду. Тымъ способомъ склався комитетъ! Огоновскій и Ганкевичъ написали и надруковали завозванье, о котрѡмъ жаденъ зъ комитетовыхъ ничъ не знавъ³⁾. Потѡмъ ажъ, якъ увидѣли, що въ завозваню множество ортограф. ошибокъ, що редакція навѣтъ интерпункції не знае, нароблено много крѡку. Браникъ гвѣзався и каже, що ѡнъ ихъ не уповаживъ ставити себе за комитето-

1) Про історію основаня „Рускої Бесіди“, перші роки її істнованя та напасти, з якими накиннулись на неї Рунуни пр. порів.: Буковинська Русь. Написав проф. др. Ст. Смаль Стоцкий. Чернівці, 1897, стр. 238.

2) Характеристика в тѣм місци невірна.

3) Назив, про який згадуе Опишк., починае ся словами: Высокопочтенный Господние (приглашеніе къ сотрудничеству въ журналъ „Родимый Листокъ“). Чернівці, 1878, 4^о, стр. 1.

вого, Шанковскій просивъ, абы его до комитету не числити, и такъ комитетъ розбився а остався зновъ Огоновскій и Ганкевичъ. Но скоро многі наші люди обѣцяли писати, Огоновскій, надѣючи ся на много пренумерантовъ, не оглядаея вже на комитетъ, а стае самъ: „издателемъ и одвѣч. редакторомъ“, ¹⁾ а помагае ему Ганкевичъ.

Но зайшло друге питанье: якъ бути редакторомъ, коли анѣ онъ анѣ его *adlatus* не знають жаднои правописи и не умѣють провадити коректы? Прійшовъ онъ до мене, и радится, „якимъ языкомъ и якою правописею писати?“ То мене здивовало, такъ якъ мы всѣ думали, що то буде письмо руске ²⁾. Я наговоривъ ему, що треба було (при Михаляку³⁾), а якъ онъ спытавъ ся мене, чи не найшовбы ся ту хто, абы провадивъ правопись и коректу, я радо указавъ ему на Смалья Стоцкого (коректора Руск. Библиот.), въ надѣи що онъ буде все провадити въ моѣмъ густѣ.

Тогды обѣцявъ я такожь написати дещо зъ литературы. Тымъ часомъ Огоновскому моя работа була не въ смакъ, бо онъ належить до найзатяттшихъ Словистовъ. Длятого пѣшовъ до Калужняцкого и оповѣвъ мою раду, а той ажъ руками затрясъ, наговоривъ му много, а наконѣць пѣславъ еще до Браника, яко найбільшого авторитета. Браникъ обробивъ, а властиво утвердивъ его до решта и стали друковати 1 число. Смалья Стоцкій було говоритъ, ѳтки „русскій“ etc. — „А я стою на тѣмъ становищи, бо то характеристика нашої партіи“, була ѳтповѣдь. Той му выводить, що то письмо для литературы и науки, то не „Слово“, абы тримало ся партіи.

„Мы въ тѣмъ дусѣ выдаемъ, що Слово“, каже Огоновскій. Въ моеи дописи (Поглядъ на творы Макаровского ⁴⁾) правопись змѣнили, всюда попереѣньовали и выйшло — 1 число. Русь буковиньска заворушила ся: всѣ, такъ студенты унверситецкіи, якъ и старшіи, хотѣли видѣти Родимый Л. въ такѣмъ дусѣ, якъ „поглядъ на Макаровского“, но редакторъ, а именно Калужняцкій, були незадоволені. Той послѣдній огорчився словами, що Макаровскій „говоривъ обома рускими языками т. е.

¹⁾ Родимый Листокъ. Письмо литературно-научное; издавал Н. М. Огоновский від р. 1879—1882. Сьогож року выйшло лишень одно число, а то по причині арештованя редактора, а в слѣд за тым і звисного процесу Ольги Грабар et Comr. (пор. Галицко-рус. Библиографія Левничкого. Т. II, стр. 411).

²⁾ Пр. пор. Бук. Русь, стр. 284.

³⁾ Що за одні були згадані: Шанковскій, Браник, Огоновскій, Калужняцкій, про се говоритъ Смалья-Стоцкій *op. cit.* дотичні уступи.

⁴⁾ Родимый Листокъ. Годъ I. Онышкевичъ Игп.: Поглядъ на творы Макаровского, ч. 1—3.

мало- и великор.“ до того, що потягнув мене до отпорѣди. Три години спорили ми межи собою, но непереконали ся, бо я стояв на науцѣ и на власныхъ студіяхъ, Калужняцкій же воювавъ словами: одинъ литер. языкъ, становище, партія и пр. Потѣмъ онъ безъ моеи вѣдомости побѣгъ до Огоновского, повинаходивъ много польонизмѣвъ въ моѣй дописи, якъ: поглядъ, творы, вродило ся весѣлье etc. и закликавъ его, чтобы Руси не компромитовавъ. Огоновскій выговоривъ то все въ шинку передъ моими студентами, чиямъ еще бѣльше молодѣжь противъ себе огорчивъ. На мое запытанье, якъ можна когось поза очи чернити? Чому не выступивъ противъ мене Калуж. въ газетѣ, то я мѣгбы бувъ боронити ся — отповѣвъ: „правда, що то було бы лѣпше!“ але заохоченый еще корреспонденткою зъ провинціи отъ якогось словисты, постановивъ на будучнѣсть писати якъ найтвердше.

Наслѣдкомъ того було, що я постановивъ собѣ отъ теперь ничъ бѣльше не писати, бо не хочу, абы першій-лѣпшій обскурантъ, не маючий понятя о нашѣй, а може и въ загалѣ о литературѣ 19 в., которого литературній працѣ складаются зъ кѣлькохъ статей до „Слова“ и двохъ неудачныхъ до „Сіона“¹⁾, абы той, повѣдаю, перекручовавъ то, надъ чимъ я довго слѣпаю, а до того еще повнымъ именовъмъ пѣдписую ся.

Зъ того можете вже догадати ся, що Вашои рады такожь не принято, додавши гдеяки поговорки, и що будучнѣсть Родимого листка, якъ и всѣхъ чернов. рускихъ газетъ не завидна.

Описавши тымъ способомъ все подрѣбно, якъ оно есть, додамъ еще, що въ Чернѣвцяхъ жадного литературного кѣлка нема и що всѣ умѣрковані постановили собѣ Р. Л. не передплачовати, черезъ що отпало до 30. певныхъ пренумерантѣвъ²⁾, а я дѣставъ въ Калужняцкѣмъ зъ невидимого видимого, зъ тайного — явного ворога.

Поручаюся ласкавымъ вз[г]лядамъ, остаю

зъ высокимъ поважаньемъ Вамъ вдячный

16/2 79.

Онышкевичъ.

Лист писан. на 4 стр. 8^о.

Львѣвъ дня 13. марта 1885.

8. Лист В. Ільницького до [Ів. Волянського]³⁾.

Всечестивѣйшій Отче!

Прочитавши кѣлька ѣдозвъ ѣдъ Васъ зъ Америки, написатыхъ въ нашѣмъ „Дѣлѣ“, — подумавъ я собѣ не одно: именно Вашу велику

¹⁾ Рускій Сіонъ, 1877 р., ч. 6 Н. Огоновскій. Допись изъ Станислава. (Въ отвѣтъ „Газетѣ Школьной“. Пересторога). І його Допись изъ Станислава (Еще о Шевченку, отвѣтъ „Правдѣ“) *ibid.* ч. 12 і 13.

²⁾ Ось, що говорить проф. Смалъ-Стоцк. про Род. Л.: „Ся „тверда“ часопись не мала также жадного впливу на Буковину — з Буковини було у неї всего 5 предплатників... *op. cit.* стр. 284.

³⁾ Ільницький не подав адреси особи, до котрої писав сей лист.

жертву, котру зложилисье зъ самого себе, посвячаючого ся ѓдломкови руского народа, киненому судьбою въ далекій куть свѣта; той ѓдломокъ не хотѣли Вы лишити самому собѣ, на пропаче, — але неспѣшилисье дѣ нему зъ потѣхою и ѓдрадою, яку дає свята вѣра, а еще до того въ ризѣ свого св. обряду, котрый ставъ ся намъ народнымъ, котрый звѣсть ся зъ нашою душею и сердцемъ.. Тому я, хочь незнакомый Вамъ, полюбивъ Васъ и почтивъ Васъ глубоко въ своѣй души...

Суджу, що и Вамъ самымъ буде ѓдрадою, если переписка зъ Вами зъ нашего краю буде Васъ частѣйше доходити. Сего ради постановивъ я до Васъ писати, а Васъ сердечно — разомъ зъ женою и зъ дѣтьми, въ имени краявъ поздоровити...

Позволяю собѣ при томъ пѣслати Вамъ 3 книжочки моего пера; може въ скучныхъ хвиляхъ схочете ихъ прочитати. Говоривъ емъ такожь и зъ другими нашими товаришами, — котри намѣряють до Васъ писати и Вамъ книжочки для народа пѣслати. Може бы Вамъ якимъ чиномъ удало ся заложити родъ „читальнѣ“ або касына руского... Якъ бы щасливиѣ були хвилѣ тотѣ для нашихъ селянъ въ Америцѣ, наколи бы они змогли бодай десь колисъ въ свято зѣйти ся, почути прочитане рѣдне слово; а може котрый зъ нихъ умѣе по рускѣй читати... Послѣдства того були бы благодаий для нашихъ краявъ.

Нынѣ приѣзжає зъ Вѣдья до Львова новоименований рускѣй Метрополитъ Др. Сильв. Сембратовичъ и Епископъ Стапиславѣвскѣй Др. Целешъ. Зачувати, що посвященє ѓдбуде ся еще передъ великодними святами.

Прощайте! Кричѣть ся и мужайте ся! и най Господь Богъ благословить высокѣй трудн Вашѣ! Бєть то видко въ плянѣ Провидѣнѣя, щобы и до Америки занєсло ся зерно народности руской и хвалы божон ведля руского обряда! Сь нами Богъ!

Дай Боже, щобысьмо ся коли зобачили и лично пѣзнали. Вашъ щирый другъ и почитатель, хочь незнакомый

Василь Ильницкѣй

дирѣкторъ руской гимназѣй въ Львовѣ.

Лист писаний 4 стр. 8^о.

Маючи однак на оцѣ сю обставину, що автор листу звертає ся до руского свѣщеника, який для добра емигрантѣв опутив Галичину та виѣхав до Америки, узглядняючи видтак перші слова листу, де говорить ся про донисѣ сього свѣщеника надѣсланѣ з Америки до „Дѣла“, можемо на певно сказати, що сею особою, до котрої звертав ся Ильн., був Іван Волянскѣй. Пор. „Дѣло“, 1885, ч. 68, статья: Иванъ Волянскѣй, першѣй рускѣй свѣщеникъ въ Америцѣ. Донисѣ Вол. помѣщенѣ в тѣм самѣмъ рѣчнику „Дѣла“, ч. 20 і 31.

Додаток.

1. Лист Антона Могильницького до Як Головацького ¹⁾.

Любимый Друзе !

Одъ нашего много сходъ въ Квлячкѣвцехъ, минзли оуже въ Календарохъ три мѣсяци, а въ дѣяніяхъ людскости, три вѣки ; бо ледво въ иныхъ трієхъ вѣкахъ такъ шибко и далеко народи постѣпили, якъ теперъ въ томъ часѣ коротен'комъ ; — Але чи и ми съ ними на передъ постѣпили ? — чи понялис'мо належито Дѣха часѣ теперѣшного ? О Тобѣ Яню, пѣщо пезнаю, бо гдесъ тамъ въ свѣи Хмелевѣ сидишь тихон'ко, и не даешъ чѣтки о собѣ ; — але я не лише постѣпивъ, алемъ наветъ посковивъ на передъ ; бо мя наши ще не прпстиглии Рѣсини, на Соборѣ Ставѣславскѣмъ несподѣвано Ляхомъ окричали, мене щомъ претцѣжъ ще въ тихъ часахъ смѣло боровъ ся съ сопротивниками за любезнѣ народпѣсть рѣскѣ, коли ся теперѣшнии Рѣсомани и Ляхожерци своего имепе и язика одрѣкали, и встидали ! — А теперъ мавбымъ на старѣсть одсрѣти, и не знати, за якѣ псю мамѣ Ляхомъ, вѣстати ? — Я пѣзнавъ, же пачалники Соборѣ Ставѣславского, въ едиои стороны народъ прѣстый за надто фанатизовали, и до несправности прѣтѣвъ Ляхѣвъ розпалали, — а зъ дрѣгой стороны сами себе и всѣхъ Рѣсинѣвъ передъ лицемъ Нѣмецкихъ Бюрократѣвъ оупѣдлили, абы имъ за блага и несправности ордѣе ихъ самолюбной полѣтики послѣжити ; — оуникаючи Сциллѣ, зачепили въ Харибдѣ. — Я промовивъ зъ Дѣхомъ часѣ, — що намъ потреба народной едности, если зъ пѣдъ тяжкого ярма Абсолютнаго цѣлкомъ видобѣсти ся, и тихъ правъ и свободѣвъ, котри намъ Конституциѣвъ сѣтъ обѣтцани але ще не сполнении, достѣпити желасмо ! Але на миѣ справдили ся слова Евангелія : „Не кидайте Святое псамъ и перла свинопѣ“. „Шкода пѣс бѣлого хлѣба“, а нашимъ Рѣсинамъ красной вижшой правди ! — Певно тобѣ розповѣдали, що ся на томъ Соборѣ стало, для того коротко мовлю : Фариссеи и Саддукеи изгнаша мя отъ Сопнища ! Але я съ того смѣю ся ; они не мене, але себе въ очехъ всѣхъ розсмныхъ людей зган'били ; я бѣвъ, — емь и бѣдѣ правѣйшимъ Рѣсиномъ, якъ тоти всѣ, що несправности имя свое нажежито по рѣски пѣдписати, — свои особисти оурази, котри где до якого Дѣдича, Посесора, Мандатора або Окомона Ляха повзяли, на цѣлий народъ переносятъ, и перший

¹⁾ В часѣ, коли мав почати ся друк моеї работи, найшов я сей лист в библіотекѣ „Народного Дома“ у Львовѣ, ураз із спору вязкою иньших, писаних рѣзкими людьми, головнож найвишпачиїшими нашими дѣячами з 40-вх рѣков мин. в. до Якова Головацького Сей прекрасний матеріял появить ся друком пѣд ред. проф. дра К. Студинського.

крокъ житія конституційного, сварковъ и незгодовъ домововъ розпочинають; Я знаю лѣпше всѣ тоти кривди, які Рѣсини одъ Поляковъ претерпѣли, бо мѣ глубше бродивъ въ пис'мѣ, якъ они, — але не нынѣ на тоє часъ пристрѣплени рани на ново дражнити; я не дамъ цѣлкомъ вѣри краснимъ словамъ теперѣшнихъ пол'скихъ Демократовъ: Timeo Danaos, et dona ferentes. — Але нашъ власный, добре розумный интересъ радить намъ, не множити собѣ вороговъ подъ бокомъ, бо маємо иншихъ шкодливыхъ вороговъ, котри бы зъ всѣхъ свободѣвъ конституційныхъ хтѣли зробити грѣшки на вербѣ, абы то то що красно обѣтцано на вѣки на папери зостало! — Словомъ мовачи: Моєв гадковъ: Поляки котри хитристю насъ оуловити прагнѣть сѣть полѣтичній злодѣи, — а Рѣсини, котри братню згодѣ роздирають, абы зостати на вѣки покѣрными кнехтами гордыхъ Бюрократовъ — сѣть крѣгомъ Дѣраки. — Але досить того доброго. — Твои книжечки брате! ще не всѣ розпродани, бо не тѣлко якъ ти до мене писавъ, що нашимъ Рѣсинамъ треба добрый хлѣбець прилагоджений ще пхати до рота, але наветь треба ихъ якъ медведевъ до медѣ за оуха тягнути; котромъ кольвекъ захвалю нашъ пахнючий вѣнокъ, — возме, потримає, о цѣнѣ питає ся по кѣлканадцять разъ, — а потомъ оддає. — Для того ще пять книжочокъ нерозпроданыхъ, — але я бѣдѣ по роботахъ ѣхати до Городницѣ, бѣдѣ въ Свояковѣ въ Копачин'цехъ и въ Чернелици, — переплине чей и до Хмелеви, и цѣнѣ повѣренихъ мнѣ книжочокъ самъ Тобѣ дорѣчу. —

Але намъ годилобы ся щось доброго погадати; дѣмали и писалимо тогди по рѣски коли насъ за нашѣ питомѣ народнѣсть мѣчили, — а теперъ, коли намъ побесѣдовати и написати вѣлно, коли жаби такъ пооуфало по рѣски кракають, докижъ Соловѣи мають мовчати? — Правда, же нашъ несподѣванный перехѣдъ до житія конституційного, подобный естъ чоловѣкъ, котрый зъ темной ями, або пивницѣ — раптомъ выйде на ясне сонце; хотъ середъ полудня, — емѣ довго чорнѣе и тѣмнѣ ся в очехъ, такъ, що еслибы хтѣвъ смѣло постѣпити, десьбы чоломъ въ оуголь оурузавъ. — Такъ и ми захвачени, не знаємъ на разѣ до чого ся вхопити? Правда, що знаходять ся Рѣсини, далеко скорѣйши, и смѣлевѣйши одъ насъ, — заразъ одъ першой хвилѣ, пишѣть, ѣ пишѣть богато, але! — сказавши Яцю на Божѣ правдѣ безъ осѣди — еслибы на примѣръ: цѣлѣ Зорю Галицкѣ, збывъ въ олѣйни на макѣхъ, чи потеклабы хотъ капка здоровой лоѣки, вѣдомости политичной, знаѣмости Дѣха часѣ, и правдивой потреби нашего пародѣ? На нашии паречении свѣбоди конституційни чатѣють вовки и медведи, а нашии Началники старають ся охоронити насъ одъ зайлицевъ и лисѣвъ; — такъ гей той Циганъ що тримавъ за обротянкѣ кобилѣ, —

вовкѣ ѓдгривавъ кобилѣ стегна й хвѡсть, а Циганѣ обганявѣ галѣзковѣ мѣхи и овади, абы кобилѣ головѣ и шію не покалѣчили; наша Зоря точить полемикѣ зъ пол'ско-рѣсковѣ радовѣ — Ляхи того не читають, бо кѣрилїки не оумѣють, або неку погарджають, — читають тото Дяки и денекотрїи хлони пис'меннїи, — сами нѣчого зъ того нерозсѣмѣють, и непис'менныхъ ще въ гѡршїй блядѣ провадять; Словомъ: нашїи Корифей лѣзуть въ болото, и дрѣгїхъ за собовѣ кличуть, але ми стоїмо на березѣ, — почикаймо, — якъ они добре ся обталапають, ми сѣхимъ обыйдемо, — й чей далѣй заїдемо, якъ они; — *Wer am Ende laßt, der laßt am besten.* — Читаль-емъ гдесъ въ якїйсъ Газетѣ, що и Ти обганявѣ-єсь ся ѓдъ якогосъ Байратѣ Станѣславского! — Нехай ся леда бѣда чѣжимъ именемъ не засланяє! — Я гадаю также писати и видавати, яке Часопис'мо въ Станѣславѣ; Піллеръ спровадивъ оуже зъ Липска бѣкви граждан'скїи, а теперъ пѡславъ по кѣрилїкѣ; але дѣже здаєть ся дорогїй; ѓдъ аркѣша близко 40 fl.; я гадавбымъ выдвати два аркѣши на мѣсяць, але невдаючи ся въ плѡтки полїтїчнїи, писати щосъ зъ Історїи, Географїи, Статистики народѣ, и земли рѣскои, — оудѣляти вѣдомости Лїтератскїи, Господарскїи, звичаїови й обичаїови, и брати пѡдъ здоровѣ критикѣ все тото, що ся для Рѣсинѡвѣ доброго и шкодливого дѣе на свѣтѣ; — Часъ и сила одного чоловѣка, заклопотаного, господарствомъ жѣнокѣ и дѣт'ми, не завше на тото вистарчити зможеть, для того Тебе любыйи дрѣже прошѣ о порадѣ, що на тото скажешъ, — и чи не схочешъ пристати до спѡлки? — Напиши мнѣ свою гадкѣ и пришли чпмъ борше черезъ почтѣ, абысмо ся могли порозсѣмѣти, нѣмъ ся особысто зобачимо.

Пробѣдї ся соловію

Зашебечї по старѡмѣ

Вже розвївъ ся рѣскїй гай!

1 Незаглѣшишь пѣснь нѣчїю

Не завѣдишь тимъ нѣкомѣ

Смѣло собѣ заспѣвай!

Зимá люта вже стаяла

Що въ насъ парѣ заперала,

Лѣхко вѡлиá грѣдь днїить; —

2 Весна́ люба силе цвѣти

Мѣже гожи́и рѣскїй дѣти,

А кто́жь до́си твердо спить?

Коли́сь въ клѣтцѣ пѡдъ запѡромѣ

Хоть ти писокъ зати́ка́ли,

Щебетáвъ-єсь й дѣшáвъ; —

3 Теперъ запоръ розв'язали
 А ти вільний, — та то соромъ!
 Щобись довше твердо спавъ.

Съдь при мінѣ въ бѣсинѣмъ лѣзѣ
 На калиновѣй галѣзѣ,
 Подсмаймо си на спѣвъ :

4 Тимъ, що Свѣе полюбили
 Не захрипне голосъ мильй
 Не забракне красныхъ слѣвъ!

Збѣдѣмъ сонце пѣсеньками,
 Най золотить тварь природи,
 Най высшити очеретъ ;

5 А жаби, що передъ нами
 Кръкотали пѣснь негѣди,
 Бѣгме! ся розлѣзть гѣть! —

Отжеми ти трохи й засидѣвавъ, хоть ми не зъ всѣмъ до того! —
 Цюлюю Тя сердечно зъ цѣловъ дрѣжиновъ.

Бѣдь здоровъ.

Комарѣвъ 10-го Липня 1848.

Антѣнъ зъ Любичъ Могилницкій.

Лист. пис. на 4 стр. 4°.

2. Лист Мик. Устияновича до Козановича.

Отче Высокопочтенный!

Зъ сторонъ тыхъ, где родили ся Вы, зъ верховинъ овыхъ, що плекали Васъ, отъ жерелъ овыхъ потоковъ, що поѣли вашу душу сильнымъ а оразъ мягенькимъ чувствомъ, пише до Васъ Высокодостойный! незнакомый Вамъ чоловікъ, и посылає Вамъ въ первыхъ сердечное поздоровленіє. Извинѣтъ благосклонно если я може навязчиво сближаю ся къ Вамъ, и нехай Вамъ се не буде въ гнѣвъ — я веденъ упованіємъ не знайшолъ въ вашихъ околици нѣкого, которому бы я поважилъ ся намѣтовати ся съ моею просьбою, въ дѣлѣ которое для мене може быти дуже важнымъ. А се отчику такое: Мене уже отъ давна кортить знайти собѣ мѣсце на могилу для себе, и отъ давна я глядаю за нимъ — а завсе, завсе Отчику бездѣльно. Теперъ мя щось ажъ пре, ажъ тисне, пхає, щобы ся хотъ на кѣлька дней вынести зъ Славска (а гей чи не прочуває душа конецъ) и глянути по пинѣмъ свѣтѣ слезавымъ момѣ окомъ, и не дає менѣ супочинку. А на чрезверхъ прійшли тутъ до насъ Ормене зъ Кутъ, якъ звичайно за козами, и ска-

зали менѣ, що въ Пнѣовію коло Надворной умеръ священникъ, и лишилъ красну парафію. Менѣ бѣльше не треба было, и я заглянулъ въ Шематизмъ. Ай Боже! Парафія здає ся въ истину не лиха, бо душъ не мало, а одна церковь, але щожъ зъ того, коли чоловікъ не знає где куть, где дверѣ. Отожъ сесе Отче Высокопочтенный, що мя загнало, ажъ до Васъ въ Ольшаницю. Прошу Васъ здѣлайте милость менѣ, и довѣдайте ся ласкаво (не за парафію, бо я днесь не дбаю, чи буде лѣпша чи гѣрша якъ Славско, лишъ кобы далѣ) где промешкує властитель села, хто его повѣренникомъ, хто любимцемъ, и черезъ кого бы найлучше дѣлати возможно было. Здѣлайте менѣ милость, благаю Васъ сердечно; ай Вы не знаєте Высокодостойный, яку прислугу учинилибы Вы менѣ бѣдному, и въ смутку цѣлкомъ на силахъ души и тѣла упадшему. Отче Высокопочтенный! Я уповаю, що моя прозьба не буде у Васъ бевдѣльна, для тог[о х]отяй незнакомецъ въ простѣ и по братньому удалъ я ся до Васъ.

Будьте ласкаво отпишѣть менѣ чимъ скорше, и пріймѣть зъ такою щиростію мое глибоке почитаніє, зъ якою щиростію привязанъ къ Вашей особѣ нижайшій служебникъ

Устикович.

Славско 21 Мая 858.

Сей лист дістала бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка з иньшими паперами від Р. Заклинського.

Miscellanea.

Лист Ол. Гатцука до Мікльошіча¹).

В бібліотеці славянського семінаря у Відні знайшов я примірник Гатцукової збірки, виданої в 1857 р. в Москві під заг. „Ужинок рідного поля, вистачений працею М. Г.“ (стр. IV+371). Примірник сей не був би певно варт спеціальної уваги, як би не то, що він колись належав до бібліотеки проф. Мікльошіча, який любив нераз робити замітки на маргінесах своїх книжок. Я взяв його до рук в надії, що може знайду що небудь цікавого — і не завів ся.

Одначе се, що я знайшов перейшло мої сподівання і тому я подаю се до загальної відомости.

На примірнику пороблені олівцем замітки до пропущених місць, рукою котрогось з Гатцуків, правдоподібно самого автора, Миколи.

Що сі доповнення не самовільні і що вйшли від автора (або його брата), про се свідчить лист Олекси Гатцука до Мікльошіча, висланий рівночасно з книжкою.

Лист Гатцука вклеїв Мікльошіч в книжку зараз по окла-

¹) Фігури Гатцуків, а особливо Мик. Гатцука дуже інтересні як прояв досить рідкого в ті часи, різкого українського націоналізму. З сього боку й його нечисленні публікації заслуговують ближшого студіювання, і було б пожадане опублікування його кореспонденції, або й літературної спадщини. Відомости подані отсе п. Кузелею кидають дуже інтересне світло на сих людей. — *Р.д.*

динці, поставивши на нїм олівцем число 8, з лївого боку першої сторони.

Лист обіймає три картки, синяво-зеленкуватого паперу вісімки (такого самого формату, що книжка) з зубкованими берегами, потягненими червоною краскою.

Наводжу його докладно. Він писаний, як каже замітка з лївого боку на першій стороні, в Москві 1858-го року 15/27 червця.

Do Pana Miklošyča.

D'akujučy wam, pane dobrodiju, za waš pravdywyj vzbač na našu Vkrajinško-rušku movu ¹⁾ j za vse te, sšo wy v swojeji Pyšmenynyci (Vergl. Gramm. 1852) zadla neji zrobyly, my zasyłajemo do was peršu — bilš, nenuž ynšy, łasniju za-dla našoi mowi — nowynku, jaka tuta wystačyna pračuju Pana Mykoly Hatcukà.

Mova čeji knyžci harna; spiwy tež. Pro orthographiju, pro duže welyku jotyrovku i ynše, ničocho wam tepre ne kazatymu.

Moskaly, — j samy vswični z nych, — dosi sše nezdajecta na te, sšo-b pryznaty našu movu jak samotnju, posobnju wid Moskowśkoi. Skazano — Moskaly, starowiry! poky jemu ny rozžuješ, ta v rot ny pokladeš, doti win ne zhamka — ne pide dali, nepokyne swoho starowirstwa. Taka vže natura! tylki j hož win na te, sšo-b buty školarem, ta po ukazci čitaty. Doti win мастак ²⁾ poky jde za powodyrem (zakrajnyčnym, čy Carem ³⁾ swoim); a jak nema powodyrja, to sidyt' sobi na jednomu misti, ta kopajitecja deš, čy wodu товче. Divlučyś na vse słowjanśke v Rusi z swoho Moskowśkoho vzboč'a, skompunowanoho kolyś-to newistjuchamy pid powodyrstwom S. Petenburśkoi polityky, wony ne chudko sše pryznajut' samotnymy j posobnymy wid sebe našu movu, j naše kodło (gens, natio), bo neznaiut' jich (ta zdajetecja j znaty nechtjat') j ne pracujut' nad nymy; a Prawoslawje, ta stara cerkovnja litteratura j teperyšnja Administracyja dowho sše jich z plyhu zbyvatumut', j dowho — ma but' — sše wony divytmutecja na našu movu jak na pidmovok (dialect) Moskowśkoi i wybludok lačkoi mowy. Wy nejmete mini wiry, koly ja skažu wam, sšo najswitnijšy z Moskaliv (z jakymy ja mav cy-raz rozmovu —

¹⁾ Vergl. Lautl. d. Sl. Spr. S. IX (Einl.) (:) „In dem ich die sprachen nach der nähre ihrer verwandschaft an einander reihe, behandle ich dann das kleinrussische, das auf dem gebiete der wissenschaft, wie die untersuchung selbst darthut. als eine selbstständige sprache und nicht als ein dialect des grossrussischen anzusehen ist.

²⁾ Слово мастак підчеркнено. ³⁾ Перечеркнено swo.

PP. Buslajew, Katkow, i ynšy) menš — zdajeteja — znajut' našu movu, ne-nuž jakyj-nebut' u was za krájnyceju harnyj filoloh. Ja j sam ne mavby wiry¹⁾, koły-b nečuv jich swojimy ušyma. Ššo-ž roblut' — wy spytajete — našy: Bodjanskyj, Maksýmowič i ynšy? Stary vže wony j zachlywy duže; taj powyrostaly v ynšych hadkách, koly naša šlachta sše duže p'atylaš do Moskovščyny j nawizeuho panslawizma, lakajučys tim časom (opcem z Moskalamy) wšoho lačkohu — jak čort ladonu. — P. Kuliš, čołowik z welykim žahom do ridn'oho, ta ne duže vswičnyj (včenyj); zrobyvs tepre drukarcem v Petenburzi. — Pylki (nutzen) j je zmoha tylki čikaty wid našoho mołodoho ludu našych pidrostkiv. Pobačmo, ššo bude!

Prošu pana wýbačyty mene za ne harne moje pysan'e! Ne pry-zdačyvs ja pysaty cimy litteramy²⁾.

Powažlywyj do Was

kandydat Uniwers. Mosk. Oleksa
Hatečuk.

В самій книжці виповнено деякі пропущені або вичеркнені цензурою місця олівцем.

В поезії „Чернушичка“ (стр. 111—112) пододавано усюди викропкований рефрен:

В(ладико) А(рхірею)³⁾

М(ітрополіте!) стрічка 6, 7; 13 і 14 і д.

На стор. 112 стрічка 4 з гори стоять по „А шо“ додані слова: „низче маіш“?

Послідня зворотка виглядає так:

Ой дай міні того пекла,

Чорн.

Чорн.

Черн.“

Полишені точки показують, що тут повтарають ся слова попередніх частин.

В поезії „Гриць“ стор. 113—115 пороблено також доповнення.

На стор. 114: стріч. 6 з долини: На ч(ерево) хочу,

„ 5 „ На ч(ерево) положила,

„ 1 „ На ч(ереві) лежаче.

¹⁾ З початку було: теж зробув.

²⁾ Дійсно, автор не звикши писати латинськими буквами, зачинає дуже часто слова по руськи, або мішає букви.

³⁾ Слова в скобках дописані. Писавось автора полишаю, замінюючи лише форми з надстрочними знаками.

На стор. 115 додано стрічку 4 з гори „Нічого не вдію“ і стрічку 6 з гори: „Оттак штурхай, вражій сину“.

Дотеперішні пропуски були зроблені, як видно, задля сороміцького змісту. Дальші вийшли з огляду на політичну цензуру:

Поезія „Дорошенко“ (стор. 304—307) має кілька важних доповнень.

Стор. 305 стріч. 9 з гори додано „Московського“,

Стор. 11 з гори „Самотнього царства“.

На стор. 306, зазначеній хибно 298, стріч. 2 і 8 з гори мають стояти слова „Москалів“ і „московські“.

На стор. 307 додано в стрічці 6 з гори слово „В Московщині“.

Передостання строфа виглядає ось як з доповненнями:

„Колиб славний Дорошенко,

— Був тепре між нами!

(Не гинулаб Україна

Так під Москалями).

В поезії „Горе Україні“ на стор. 319 перечеркнено слова „року 1395“, що стояло під заголовком, через що стає відразу зрозуміло, що пісня належить до сучасного прикрого положення України. Такого самого значіння набирає і поезія „Утручне лихо“ (стор. 321—322), де перечеркнено другу частину заголовка „Лядського панування“.

І в збірці пословиць пороблені замітки. Наводжу усі ті доповнені пословиці:

Стор. 340 „Москаль здавна вже панує, бо бач завше (не правдує)“.

„Московське панування, що (ката) жартування“.

„Москаль з багном, як жук з г(овном)“.

Стор. 352 „Що Біг в нас народе а люд наробе — Москаль ж усе тее (у невіч зводе)“.

Крім того поправлено в поезії „Шкода“ (стор. 136) дві друкарські похибки „пералази“ на „перелази“ і з „горбузині“ на „гарбузині“.

(Про Гатцуків гл. Сумцовъ, в енцикл. Брокгауз-Эфрон під іменем Н. С. Гатцук і А. А. Г.).

Подав З. Кузеля.

„Литературный споръ“ в Холмщині 1872 р.

Подаю тут три документи до оригінального „литературного спору“, котрого ареною випадково було с. Посадів, тишовецького деканату, в Холмщині. Се урядові листи томашівського благочинного з 1872 р.; маю їх зі збірки актів до історії холмського духовенства, що лишила ся по покійнім вже о. Юліяні Мальчинським (був парохом в с. Сернах, пов. Яворів). Зміст всіх трох документів зовсім ясний. Додам ще, що герой сього „спору“, о. Юліян Курманович, емігрував в 1870 рр. до Галичини й тут і тепер проживає.

1. Благочинный Томашовскаго благочинія. № 183. 15 Іюня 1872 г. — с. Потуржизъ¹⁾.

Его Преподобію Настоятелю Ходыванецкаго прихода.

Холмская Епархіальная Консисторія 9 сего Іюня за № 1067 прислала ко мнѣ предписаніе слѣдующаго содержания:

„Доведено до свѣдѣнія Епархіальнаго Начальства, что священникъ Ходыванецкаго прихода Юліанъ Курмановичъ въ рѣчи своей, сказанной по случаю похороновъ Настоятеля Посадовскаго прихода, возхвалялъ жизнь покойнаго такими выраженіями, кои заключали въ себѣ порицаніе дѣйствій Благочиннаго.

Кромѣ сего священникъ Курмановичъ по имѣющимся въ Консисторіи свѣдѣніямъ тутъже въ Посадовѣ завелъ литературный споръ съ собравшимися причетниками о томъ, что они неправильно выговариваютъ буквы ъ.

Вслѣдствіе сего предлагаю Вашему Преподобію доставить ко мнѣ подлинную рѣчь произнесенную Вами при погребеніи умершаго священника Мосевича — п объясненіе по послѣднему пункту, для представленія таковыхъ на разсмотрѣніе Консисторіи. — Уляницкій.

2. Благочинный Томашовскаго благочинія. № 308. 29 Іюля 1872 г. — с. Потуржизъ.

Его Преподобію Настоятелю Ходыванецкаго Прихода.

Холмская Епархіальная Консисторія предписаніемъ отъ 24 сего Іюля за № 1604 предложила мнѣ взыскать съ Васъ 10 руб. штрафа въ пользу посвященническихъ вдовъ и сиротъ за несвойственныя выраженія употребленныя Вами какъ въ рѣчи при похоронахъ въ Посадовѣ, такъ и въ разговорѣ съ причетниками.

При томъ поручила внушить Вамъ, быть поосторожиѣе въ рѣчи и исполнять впредь всѣ распоряженія власти безпрекословно.

¹⁾ Сей заголовок друкований (очевидно крім дати і числа).

О чемъ давая знать предлагаю Вашему Преподобію упомянутыя выше 10 рублей выслать ко мнѣ для представленія въ консисторію, и на пересылку таковыхъ по почтѣ 15 копѣекъ. — Уляницкій.

3. Благочинный Томашовскаго благочинія. № 509 8 Ноябра 1872 г. — с. Потуржинъ.

Квитанція на 10 рублей.

Дана сія Настоятелю Ходываецкаго прихода священнику Юльяну Курмановичу въ томъ, что согласно распоряженію Холмской Епархіальной Консисторіи отъ 24 Іюля с. г. за № 1604, наложенный на него въ пользу посвященническихъ вдовъ и сиротъ штрафъ въ размѣрѣ десяти (10) рублей за несвойственныя выраженія употребленныя имъ какъ въ проповѣди при похоронахъ въ Посадовѣ, такъ и въ разговорѣ съ причетниками, мною полностью взыскавъ для отправления въ консисторію.

(Печатка).

Северинъ Уляницкій.

Подав *Ів. Крипякевич.*

Данило Мордовецъ.

Некрольоґічна замітка.

10 (23) червня скінчив жите Нестор українського письменства Данило Лукич Мордовецъ (Мордовцев), на сімдесят п'ятим році жита, що йно по св'яткованню п'ятдесятлітя його літературної діяльності.

Роджений на східнім пограничу України, виріши й виховавши ся в глибокій Росії, він визначав ся тим елементарним запалом до українства, який так часто збуджуєть ся у Українців на чужині — запалом, де ностальґія і романтична ідеалізація рідної природи й краю зістають ся підставою, не доходячи до ніяких виразнійших консеквенцій і свідомих виводів. Репрезентантом такого романтичного українофільства зістав ся й Мордовецъ; українське почуте в нім часом розгорало ся маленьким світельцем, часом пригасало, але ніколи не служило йому провідною зорею жита і грало в нім підрядну родю — аж до можливости висказів з його боку часами в чисто централістичнім дусі¹⁾...

Близький приятель Костомарова, він переймав його зайнятя й замишування. Був разом з ним статистиком, етноґрафом і журна-

¹⁾ Звістна статя його: Центры и окраины, передрукована ним в збірнику „Историческіе пропилей“, 1889.

лістом в Саратові, істориком в Петербурзі. По виході з петербурського університету Костомарова, на Мордовця навіть оглядалися як на можливого кандидата на його катедру. Але з сих плянів нічого не вийшло, і Мордовець згодом покинув історичну працю та перейшов до історичної й побутової белетристики (російської переважно), що й зісталася його спеціальністю. Історичні праці його — Самозванцы и понизовая вольница, 1867, Гайдамачина, 1870 (нове видання 1884), Политическія движенія русскаго народа, 1871, мали успіх в ширших кругах, відповідаючи сучасним інтересам і напрямам суспільности, але в науці не могли зробити йому імени, — в тім числі й Гайдамачина. В історичній белетристиці він також нераз звертався до українських тем (Сагайдачний, Царь и Гетманъ (Мазепа), Гетманъ-монахъ (Юр. Хмельницький), Дві долі (Ів. Сірко), Семен Палій), але визначаючи їх часом інтересним змістом і легким стилем, вони не дають ніякого глибокого погляду на минушість України, глибокого розуміння українського питання — так само як і його живо й інтересно написані публіцистично-ліричні оповідання-фелетони на українські теми (Скажи місяченьку, Сон-не-сон, Із уст младенців).

В сумі його перші українські оповідання (видані торік разом Видавничою Спілкою) зісталися найбільше цінним і тривким в його літературній спадщині, тим часом як пізніші часто збиваються на манеру — сентиментальну напушистість з одного боку, старосьвітське українофільське блазенство з другого боку. З сих причин його останні українські повісті були досить неприхильно прийняті в українських кругах¹⁾. Його повість „Дві долі“, прислана для першого річника Літ.-Наук. Вістника, для прикрашення сього видавництва, викликала таке невдоволення в публіці, що редакція мусіла в другій половині всіляко її коротити й „чистити“, хоч, розуміється, було прикро вразити таким інцидентом старого автора. Поясню до річи ще одну подробицю звязану з сею повістю: оден з земляків, намовивши Мордовця до написання сеї повісті для Л.-Н. Вістника, приобіцяв заплатити йому такий гонорар від себе, який він бере з російських видань за свої російські повісті, але Мордовець по сій неудачі повісти зрікся гонорару, і з нього був утворений літературний фонд ім. Мордовця, з доходів котрого ви-

¹⁾ Пор. рецензію на його „Палія“ в Л.-Н. Вістнику 1902, VIII.

дають ся підмоги українським письменникам з першим правом для авторів історичних повістей.

Від смерти Костомарова, протягом двадцяти літ, Мордовець грав ролю репрезентанта українства в петербурських і взагалі російських кругах. Він виступав часами в сій ролі в публіцистиці, і постійно майже фігурував в ній при всякого рода okazіях. „Дід-Мордовець“ став з сього боку загально звітною фігурою. Та при тім характері українства, який репрезентував Мордовець, не можна назвати сю репрезентацію щасливою, і в кождім разі до утворення пожаданих відносин і зрозуміння правдивого українства в чужих кругах вона не багато причиняла ся.

В своїй фонограмі, продиктованій рік тому, Мордовець висловив сумне переконання своє, що він дуже мало зробив для українства в порівнанню з тим, що міг би зробити, й свій заповіт молодшому поколінню, аби воно було для України продуктивнішим, ніж було старше, і передовсім — ніж сам він. В дійсности він, розуміть ся, був ще досить продуктивним як на свої часи. Але обставини, в яких він стояв, як чоловік „свій“ в ліберальних російських кругах, в російській літературі і публіцистиці, давали йому спромогу робити далеко більше. Се він відчував сам, і багато разів висловляв, почавши від 80-х рр. і аж до смерти. Шкода таланту, шкода чоловіка!...

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1904 рік — часописи українсько-руські.

Літературно-Науковий Вістник видавав ся в останнім році по давнійшій програмі і — можна сказати — редакція старала ся виповнити її сумлінно. Певно, по році можна замітити деякі недостачі, як брак з гори уложеного детальнійшого пляну в доборі статей, мале число співробітників, значна частина перекладів, пропущенне або убогість деяких галузей науки, за малий відділ критичний і т. ин. Все таки ЛНВ. одинокий поважний літературно-науковий орган на цілій Русі-Україні, та може як раз ся ненормальність веде за собою dokonче згадані недостачі... Річний добуток представляєть ся ось як:

З поміж статей історичного змісту на самім переді треба згадати проф. Грушевського: „250 літ“. Бєть се короткий, прецізно й гарно написаний огляд історичного значіння Переяславської умови 1654 р. Починає автор характеристикою положення Хмельницького в перших роках: як недостача політичної державної сили, на якій міг би опертись у прямованню до незалежности України, змушує його шукати підпори у сусідніх держав, а коли одна по одній показують ся за мало тривкими або й нещасливими, рїшаєть ся на звязь із Москвою. Підчеркнено тут ту легкодушність гетьмана, з якою він піддав Україну, виключно тому, що ціла ся умова мала бути тільки моментальним тактичним маневром, при якім не оглядав ся на його ціну. Плян вибореня державної незалежности України у нього прояснював ся і кристалізував ся що раз більше, він раз-у-раз збирав матеріял для його виконання, навязував широкі політичні зносини, укладав коаліції — і в тім заскочила його смерть. „Узол, завязаний ним на швидку руку, лишив ся нерозв'язаним“. Натоміць московський уряд зручно й консеквентно взяв ся до того, аби форму уніонної звязи перемінити на звичайну провінціональну анексію.

Наслідники Богданової політики мають крім сеї московської політики ще одну нову перепону, яка в першій мірі підкопує усі їх пляни і доводить до неудач — се соціальне роздвоєння між народними масами і висшим козацтвом, використуване, а навіть підкріплюване царським урядом, так що „сто літ від присяги Хмельницького з української автономії лишилася тільки безсила тінь“. Українські автономісти-аристократи відзнаються чим раз слабше на політично-державній арені, аж никнуть цілком. Аж після 200 літ піднято справу визволення України наново, але вже иншою дорогою иншими людьми і в инших цілях (Кирило-Методієво брацтво). Новий рух „іде свідомо на зустріч соціальним змаганням мас, із якими розминулися, з'їгнорували чи переочивили їх, великі провідники української революції XVII ст. — і підкладає нову, міцну підвалину під будову українського відродження“ (I, 1—6).

Коли польський учений проф. А. Брікнер виступив перед двома роками із рядом (тих самих) сензаційних артикулів про перших словянських апостолів¹⁾, вхопив у нас за перо др. В. Коцовський, щоб їх боронити, і почав друкувати статтю про нові погляди на діяльність св. Кирила і Методія, та на жаль чомусь не скінчив²⁾. З огляду на останнє годі тут сказати, який в результаті був би об'єктивний стан справи. Проф. Б. „відкрив Америку“ не то ілюзоричну, але й до того у ній заслуженого ученого заступив несподівано звичайний собі публіцист, якому наукова об'єктивність цілком не знає. Критик проф. Брікнера повинен вияснити фактичну сторону його статі, себто перевірити, скільки у ній використано жерела вповні, вірно і критично та на скільки вони можуть дати підставу до дальших висновків, вкінці — як ті висновки зроблені і якою метою. Що дав д. К. у тій часті полеміки, що досі надрукована? Пише він широко, вставляє багато суб'єктивних заміток (нераз дуже зручних), загалом однак виходить дещо многословним і за мало ясним, чи методичним. Все таки умів автор поставити сильно кілька фактів, яких ніяк не можна мовчки поминати при обговоренні справи словянських апостолів. Сюди належать такі факти, злегковажені проф. Брікнером: Кирила і Методія не можна ідентифікувати з Слов'янами і їх культурою взагалі, себто не можна ніяк приписувати їм вини у всьому тому, що було і витворилось серед Слов'ящини довгі століття після них; як словянське богослуження само собою не прінесло культурного застою, так і латинська литургія сама собою ані не ратувала ані не підносила культурно такого народу (Слов'яни між Одрою і Лабою, Панони і т. ин.);

¹⁾ Див. про них низше, в Бібліографії. *Ред.*

²⁾ За підставу взяв др. К. статтю у мінхенській *Baillage zur Allg. Zeitung*, 1903, зом. 29.

названня літератури на церковній мові „дрантивими перекладами пренуджених творів“, як у проф. Б. — се щось більше ніж просте прибільшення; „релігійне оглуплювання“ се не привілей самого словянського богослуження, але й латинського — залежно від обставин; проф. Б. виразно показує свою суб'єктивну неприхильність словянському богослуженню, що не осталась без рішучого впливу на представлення історичних фактів; незрозумілою методою переносить проф. Б. новочасні і давніші події, розділені століттями часу і сотками миль простору, на самих апостолів і їх діло, цілком безпідставно звязуючи все в одну генетичну цілість (post hoc ergo propter hoc); цілком хибно виходить у проф. Б., буцїм то латинське і словянське богослуження були якісь антитези, що зразу боролись за пановання над свїтом, бо в тих часах окремішностей язикових і обрядових було значно більше, які ще довго перетревали; в історії церковних відносин треба дуже докладно відділяти справи догматичні, питання віри, від юрисдикційних та політичних, що так часто перемішують ся з собою; додаток у символі віри *filioque* не грав за часів св. Методія так великої ролі, як здаєть ся проф. Б. і т. ин. Розуміть ся, автор не вичерпав усіх аргументів, можна-б знайти ще багато, особливо що до аналізу і використання самих жерел. Шкода, що автор не докінчив своєї статі (I, 6—31 і 85—106).

З історично-літературних розвідок і статей на першому місци поставити треба промову дра Франка на вечірницях у 43 роковини смерті Шевченка у Львові 1904 р. Се розбір Шевченкового поетичного твору „Ляхам“. Починає автор розглядом питання, чи критична аналіза основних гадок Шевченка зменьшує його геніяльність, чи ні, і відповідає, що Шевченко помимо усяких напастей, ворожнеч, критик, виявлював усяких похибок і т. ин. цілком нічого не втратив із своєї авреолі, а радше скористав. „Ми знаємо, що наш поет був чоловік. значить — міг і мусів помиляти ся. Його „Кобзарь“ для нас не коран і не євангеліє і навіть не підручник історії чи політики чи філософії, і вказанє одної — другої помилки пічогісінько не вхитить його вартости, бо його вартість у тім горячїм, чистїм, щиролюдськїм чутю, яке ніколи не помилує ся і лежачи в основі всіх поступових і ліберальних програм лишає ся безсмертним, хоч і як би змінiali ся побудовані на нїм льогічні програмові конструкції“. За тим автор приступає до критичного аналізу згаданого твору. Наперед подає основні погляди Шевченка на українсько-польське питання в історичній перспективі, висловлені як раз у сїй поезії: що первістно буцїм то була згода і братерство між обома народами, аж ксьондзи-єзуїти занастили сей рай, що тепер треба відновити сї щасливі часи в імя Христової науки. Сї погляди про давній „тихий рай“ узяв Шевченко з польського окруження через Брон. Зале-

ского, бо цілком аналогічні гадки знаходимо у Богд. Залеского, в його „Золотій думі“. Далше показує автор, що се історична хиба — приписувати вину роз'єднання обох народів самим тільки ксьондзам. „Що польсько-українські відносини зложили ся так фатально, се мало глибокі соціяльні, економічні та політичні причини“. В програмі на будуще Шевченко у згаданім творі теж стоїть під впливом польських ідей (Залеский) — та вони без усякої практичної вартости, як показує далше автор. „А поклик до збратаня доти лшаєть ся безпредметовим, доки в споді під ним криють ся докори про „grzeszne wstępy“ (Б. Залеский), а в споді під тими докорами невпрівнані соціяльні та національні суперечности. Ситий голоднѳму не брат...“ (II, 1—11).

До Шевченка повертає др. Франко у статі п. з. „Шевченко і Єремїя“. Се критичні замітки про промову дра В. Щурата на віденських Шевченківських вечерицях, що позволив собі порівняти Шевченка з Єремїєю. Автор протестує проти такого порівняння пророка відродження (Шевченко) з пророком смерти і руїни (Єремїя), представителя революційного вселюдського братолюбїя з репрезентантом песимістичного жидівського націоналізму (II, 170—173). Задля Шевченка написано ще одну полемічну статью: у відповідь на видану недавно брошуру дра В. Щурата: „Святе письмо в Шевченковій поезії“ вказав Non severus у статі п. з. „Шевченко і критики“ на дивну манїю у деяких учених дошукуватись у Шевченку всяких можливих впливів. А вже по прочитанню брошури д. Щурата виходить, що єдина цїль Шевченка була у тім, аби дати віршований переспів Біблїї. Винайдепне впливів в тім разі опираєть ся на всяких поверховних подібностях, грі слів, або й часто на чистій фантазії та видумці. Про внутрішню, ідейну звязь творів Шевченка з тими творами не говорить ся майже нічого. Автор наводить кілька примірів, де добаченне якихось споріднень може довести до порівняння всього можливого на сьвіті (IV, 116, 129).

Відділ літературної критики не богатий від довшого часу. Розночав його Д. Лукіянович про повість Ярошинської „Перекинчики“, вказуючи добрі сторони повісти, але й не замкаючи очей на хиби, які безперечно більші від перших (II, 29—37). Др. Франко дав оцінку літературного збірника „На вічну память Котларевському“ (Київ, 1904) підносячи зверхню і внутрішню стійність його (IV, 43—48). А найкраще, що в сім році надруковано з поля літературної критики — то прегарна, просто чудова статья д. Франка про „Східно-західні непорозуміння“. Се критика на повість Підеші „Восток і запад“, а написана так глибоко і бистро, з таким знаннем психології автора, з такою вірною перспективою і рефлексом на ідейний стан галицької суспільности, що як би не те, що вона стоїть одинцем, то можна б сьміло назвати її епохальною появою

в історії нашої літературної критики. Рутенська безідейність, зарозумілість, получені з безхарактерністю й імпертигентною задержковатістю знайшли тут такий острій бич майстерної іронії і глибокого обурення живої гуманної душі, що як би так усі наші письменники і кандидати на них зрозуміли сю науку, то „Восток і захід“ був би у нас останною ознакою морального багна, яке наша суспільність, надіємося, вкінці щасливо перебриде. Та чи ся наука буде зрозуміла? (III, 144—173).

В попередніх роках бували частійше подавані сильветки поодиноких сучасних письменників. У сьому році маємо тільки одну таку статтю: д. Лукіяновича про Е. Ярошинську. Вона, на думку автора, „виступає кожним разом як горожанка та горяча патріотка, бажаючи добра і поступу свого народа“, однак „для моралізаторської цілі посвятила артистичний бік творів, а навіть житеву правду“ (IV, 208—213). Сюди ж по часті можна зачислити статтю В. Гнатюка про поетичний талант між бачванськими Русинами, молодого Габора Костелянка Гомзова, що в 1904 р. видав (у Жовкві) збірку поезій п. з. „З могой валала“, писану мовою місцевою, себто східно-словацькою¹⁾, правописею нашою — чисто фонетичною. Другу статтю присвятив д. Гнатюк „Бретику між москвофілами“, як назвав дра І. Святитського, що в редакції ним „Живой Мысли“ проявив доволі об'єктивності супроти української національної ідеї, поступовости в культурних і соціальних питаннях і за те був публично анатемізований з боку правовірних москвофілів; автор хотів бачити в особі д. С. „почин справді культурної еволюції“, хоч така надія цілком даремна, бо москвофільська земля таких людей не то не розмножує, але просто викидає з себе: се сталося і з дром С. вже по написаню статі д. Гнатюка (IV, 24—37). Тут же згадати треба ще одну передруковану чи там перекладену з „Русской Мысли“ статтю С. Русової про старі й нові напрями в сучасній українській літературі. До них додав др. Франко свої замітки, а в них показує значну новерховність, недокладність і неясність у поглядах авторки, а подекуди навіть просте незнання; саме відзначування „старого і нового“ в літературі оперте звичайно на недостатнім пізнанню авторів і їх творів; при тім д. Ф. подає коротку характеристику письменників пайновійшого напрямку (Стефаник, Коцюбинський та ин.) (I, 65—84) З чужих літератур подав проф. Грушевський гарну сильветку А. Чехова з нагоди його смерті (III, 114—117). Короткі ювілейні огляди літературної діяльності подано

¹⁾ Пишу виразно „східно-словацькою“, бо се не руська, ані навіть не пословачена мова (як хоче д. Гнатюк), що найбільше — самостійне явище серед словянських діалектів. Се розуміється не перепиняє, аби Бачванці не мали почувати себе Русинами, що дійсно й єсть.

ще про М. Павлика і Ю. Жатковича, угороруського письменника (історика й етнографа) (IV, 204—207).

Під характерним заголовком: „Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“ дає І. Кривецький гарний історичний огляд панування російської цензури над духовним життям України, того варварського спустошення, яке вона справляла, та остаточної безсилності при завданню, щоб цілком стерти з лиця землі всяку прояву українського сепаратизму. Автор використав мало не весь український друкований матеріал і літературу, а праці російських письменників учених (Скабичевский, Фойницкий й ин.) дозволили йому дати розвідці ширшу історичну перспективу і сягнути далше назад аж до початку XVIII ст., від коли починаєть ся панування цензури в Росії взагалі, а переслідування українського слова спеціально (II, 129—158 і III, 1—18). В справі укр. перекладу св. Письма подає П. відомість про даремні заходи проф. Пулюя коло впрошення дозволу на продаж у Росії ним виданого св. Письма, перекладеного Кулішем, І. С. Левицьким і самим видавцем (наклад взяло Брит. Бібл. Товариство) (IV, 174—176). Дати про український видавничий рух в 1903 р. зібрав, уложив і осьвітив І. Кривецький, доходячи при тім до досить інтересних висновків, в котрих найхарактерніший той, що львівські видання творять 57·4% всіх українських видань в Австрії, а 42·6% усіх на цілій Україні-Руси разом із Америкою; далше цікаво, що в Австрії народні українські видання в десятеро численніші від москвофільських; що Київ видає в році як раз стілько що Чернівці, і т. ин. інтересні але й дуже сумні результати політичного й культурного стану нашої нації (I, 289—133). І. Кривецький же подав короткий огляд заложення й діяльності Київського історичного товариства Нестора-літописця, висказуючи при кіпці докір деяким українським ученим, що безустанно пишуть мовою московською (IV, 65—72). Проф. Грушевський подав справоздання про вільні університетські курси, уряджені Товариством прихильників української літератури, науки і штуки в червню і липню 1904 р., що зібрали значне число слухачів із російської України (Українсько-руські наукові курси) (III, 102—113), а І. Кривецький при тій нагоді подав звістки про вільні університети в Англії, Франції, Бельгії, Німеччині, Австрії й у нас (III, 97—101).

Ювілей М. Лисенка, сьвяткований у Львові, обговорив др. Франко, підчеркуючи низький рівень артистичного почуття у Галичан (I, 47—52). На иньшій місці бачимо звістку про музично-драматичну школу М. Лисенка в Києві (III, 92—96). Артистичний промисл гуцульський в нагоди промислової вистави в Коломиї знайшов референта у проф. Грушевським (III, 49—51).

З історично-літературних і культурних матеріалів (поминаючи доволі багату „Хроніку“) бачимо три спомини про П. А. Грабовського, писані О. Коваленком, А. Віташевською і Невідомим (I, 157—163). До історії відносин серед університетської молодіжи при кінці 70-их і початку 80-их років у Львові належать спомини дра А. Чайківського („З часів переполоху“), що служать інтересним документом не так може для фактичних обставин описуваного часу, як для ілюстрації переміни політичних і соціальних думок того покоління галицьких Українців, до якого належить автор (I, 107—115). До того самого належать замітки дра Е. Олесницького („З перед четвертини століття“), що дає також кілька цікавих звісток про тодішній фермент серед галицько-руської інтелігенції, головно молодіжи (III, 125—132).

На суспільні теми статі були численні, а дотикали передовсім огляду й розбору соціального руху й соціальної політики. Розпочав др. Франко причинком до історії соціалістичного руху, де за розвідкою В. Черкезова в „Les temps nouveaux“ розглядає ся генеза комуністичного маніфесту 1848 р. і показує ся, що він не був нічим нечувано новим та оригінальним, як звичайно думають соціальні демократи, але тільки перерібкою, подекуди навіть плягіатом маніфеста Віктора Консідерана „Principes du socialisme“ з р. 1847; кілька цитатів потверджує се спостережене (I, 134—152). Той сам автор узяв під критичне шкло останнє посланіє митр. Шептицького про соціальне питання. Зазначивши значно вищий інтелектуальний і культурний рівень посланій сього митрополита від його попередників, переходить до аналізу останнього твору, підносячи інтересніші гадки, але частійше показуючи, що в голові автора посланія панує ще велика неясність і нерозумінне основ, причин. прояв і цілей того, що зовемо соціальним питанням, соціальною діяльністю і соціалізмом, що велика часть категоричних поглядів і основних принципів не підперта ніякими тривкими доказами, що за ближшим дотиком вони розсипають ся... Автор кінчить бажанням, аби його „уваги викликали живійше зацікавлене соціальним питанням власне в тих кругах, для яких призначене посланіє“ (IV, 1—23). М. Лозинський реферував про збори українського жіноцтва 12. II. 1904 у Львові („Перші кроки“), при чім подав кілька власних критичних заміток про суспільне жите нашого жіноцтва (I, 172—175). Той самий автор дав огляд діяльності трьох з'їздів соціально-демократичних партій Німеччини, Австрії й Росії, що відбули ся в 1903 р. Огляд сей полученій із більше або менше вдатною критикою їх, переважно зі становища комуністичного анархізму; спеціально обговорено тут діяльність української соціально-демократичної партії (II, 79—105 і 159—169). Д. Лозинському належать також інформації з сучасного робітницького руху,

себто про діяльність міжнародних конгресів антимілітаристичного і соціалістичного в Амстердамі, з'їзд німецької соціальної демократії в Бремї та про став української соціальної демократії в Австрії і Росії; остання частина має для нас спеціальний інтерес; в усім автор в части виступає як референт, в части як критик; в характері останнього стоїть він або на становищі загально-критичнім, або (частійше) робить се з пункту погляду висше згаданої доктрини (IV, 73—100 і 169—197).

Внутрішні події в Росії минулого року зове др. Франко „подувами весни“ від момента замордовання міністра Плеве. Для характеристики сеї весни сягає автор до першої половини XIX ст., режиму Миколи I, епохи реформ по кримській війні і реакції по тім, що трівала до тепер, виконувана всевладним чиновництвом. Новий курс зове автор в части штучкою самого чиновництва і підчеркує, що російська суспільність мало використовує деяку полекшу управи, щоб заявити свою волю і бажання. Вкінці реєструє автор поодинокі прояви горожанської акції, щоб поставити до уряду домагання глибших політично-суспільних реформ, особливо в чернігівським земстві. Розуміть ся, що сьогодні писав би автор трохи инакше (IV, 141—168). Ту саму тему зачіпають ще статі: С. Загородного про війну й опозиційні елементи в Росії (III, 69—78) та М. О. про українські розрухи (IV, 198—206). В першій подана характеристика російських опозиційних партій (ліберальної і соціально-демократичної) та національних революційних ірредентистів, в тому числі й революційних українських груп; у другій оповіданно кілька епізодів із українських розрухів з нагоди мобілізації. Дуже цікаві подані в сім річнику розмови з селянськими інтелігентами на лівобережній Україні; вони показують дуже добре, яка величезна різниця в світогляді, інтелігенції, культурности та поступовости тих українських селян, що жили під кріпацьким ярмом мало що більше ніж одно століте, від тих, що зазнали того ляха в часі у троє більшим, або й ще довшим (II, 65—78).

З наук природничих В. Панейко реферує голосу книжку проф. І. Мечнікова „Студії над людською природою“, названу ним висновком філософії оптимізму (III, 79—91). Дуже некучу справу порушив М. Л. обговорюючи деякі релігійні обряди та звичаї з погляду гігієни тіла й духа, домагаючи ся рішучо певних реформ у тім напрямі (II, 19—38). Про вплив цивілізації на людські нерви писав І. Раковський (за Томаєром), звалюючи загально прийнятую гадку, що розвій цивілізації впливає некорисно на психічний стан людей, і доказуючи як раз поступ під її впливом від хоробливости до здоровля (III, 133—143).

У відділі наукових листків вміщено: переклад статі Е. Прайшена про рік і день смерти Христа; про грецькі рукописи, що згнули в туринській бібліотечі (за проф. Крумбахером); про відлітанє птахів

(за Гайнратом); замітку дра Франка про ювілей Британського Біблійного товариства (II, 20—28); переклад статі А. Ляйста про грузинське письменство; замітку В. про те, чи слово „піп“ обрадливе (III, 39—44); в сїм останнім листку автор доходить до висновку, що слово „піп“ не то не може нікого неприємно дотикати, але протинно має бути навіть почесним; автор доходить до того дорогою язикового порівняння (в тїм разі не цілком відповідного, бо діло не в походженню, а в теперішнім розумінню того слова), забув одначе про те, що в старинній грецько-римській (поганській) духовній організації єсть низший духовний чин з назвою рора, піпа, що звичайно забивав кремінним топором жертвенні звїрята; воно дуже імовірно, що сей уряд не мав великої почесности у суспільности, й одже...?!

З поміж перекладів згадати треба: прекрасну статью проф. Бодуена де Куртене про платонічний панславїзм (I, 32—46); згадувану вже статью С. Русової про напрями в новій українській літературі (I, 65—78); лист проф. Ягіча про Т. Момзена, зі вступними замітками дра Франка (I, 153—156); А. Менгера про релігію і державу (частина з праці п. з. *Neue Staatslehre*) з передними замітками дра І. Копача (I, 164—171); згадані три перші статі в „Наукових листках“ (II, 20—26); дуже інтересну культурно-історичну студію П. Вагнера про повітні вигадки в старині (II, 38—49 і 80—113; IV, 101—115); П. Віллярі про італіянський ірредентизм (IV, 49—54); згадану статью А. Ляйста про грузинське письменство (III, 39—42).

З мемуарних записок бачимо: замітки з подорожі й побуту в Остенді, описані С. Грущенком (II, 12—19); а знов „син України“—подав свої обсервації про Японців, зроблені ще перед війною. Попри примітивність і банальність єсть в сих обсерваціях про Японців дещо інтересне (IV, 38—42).

На тїм вичерпуєть ся огляд змісту наукової частини ЛНВ-а; огляд сей можна б сильно прибільшити, як би зібрати ще масу дрібних заміток і звісток зібраних у відділі „Хроніка й бібліографія“ — та се подавало б радше на показчик, тому обмежаю ся на поданім висше. *С. Т.*

Діло дало сього року в своїх фейлетонах, не багато наукової літератури. З історичних річей друкувало ся тільки продовжене реферату в книжки *Prawem i lewem* В. Лозінського (Польща на Руси за часів панованя Жигмонта III — ч. 9, 12, 18, 31) і Волинська тревога (ч. 110) — також реферат в розвідки В. Антоновича під таким самим заголовком, замітний хіба тим, що навязує до звісного косівського бунту 1904 р. Більше було заміток і матеріалів що до літератури. Л. Мартович в рецензії на збірку оповідань М. Дерлиці Композитор (ч. 45) звертає увагу на красу епізодів, але цілість оповідань уважає слабшою. Про твори Винниченка говорить Д. Лукіянович (ч. 152—3); підносить

незвичайну пластику в зображуваню подій і ідейну тему: підхоплене проявів еманципацийної боротьби народної маси. Ів. Кревецький в статі Антін Чехов — Максим Горький (ч. 192—6, 198) порівнює головні моменти творчості обох найпопулярніших нині російських письменників. Найбільша обсягом розвідка В. Щурата — Сьв. письмо в Шевченковій поезії вийшла осібною відбиткою.

Далі друкував ся нарис життєписи М. Лисенка по споминам М. Старицького (ч. 10, 11, 13, 14—17, з „Київської Старини“), статейка С. Русової про Ів. Франка (ч. 136, з Южних Записок), дра Ів. Франка Шевченко-Ляхам (ч. 53—55, з Літ.-наук. Вістника) й рецензії на I том Руської письменности (ч. 113), М. Зубрицького на популярну Історію України Ол. Барвінського (ч. 263) і т. д. Замітна ще статейка Ів. Кревецького про український видавничий рух в Росії 1903 р. (ч. 4—5, в ширшій формі в Літ.-н. Вістнику) і згадка про переклад сьв. Письма українською мовою (ч. 203—5).

З біографічних матеріалів друкувала ся кореспонденція М. Драгоманова з Гр. Купчанком (1873—3, 1881—2, 1886 pp.), опублікована М. Павликом (ч. 126—32, 134—5, 138—40, 144—6, 148—51), й приченок до біографії Федьковича (ч. 178—9) — реферат Д. Лукіяновича з матеріалів до біографії поети, оголошених М. Поповичом в Bukowiner Schule з 1904 р., а передрукованих потім в „Буковині“ й „Учителю“.

Про українську штуку малярську говорять прихильно відзиви О. Пчілки і проф. Волоза-Антоневича (ч. 276, з „Київських Откликів“ й „Крају-у“).

Суспільного житя дотикає статя М. Левицького п. з. Два соціалістичні напрями (ч. 120—2) — про ортодоксів — марксистів і ревізіоністів, реферат з А. Менгера Neue Staatslehre (ч. 33—34) й по части студії дра В. І. Сіменовича Русини а Янкеси (ч. 155—7) — про пресу американську й галицьку, Я. О. — Перекинчики (ч. 56, 61), Θ. — Суспільна повість (ч. 116—118) і Обовязок (ч. 123).

Появило ся ще кілька популярних статейок з медицини дра М. Коса і О. Сельського і иньші дрібнійші річи.

В філософію входять два відчити дра Ів. Копача п. з. В сто літ по смерти Канта (ч. 78, 80, 82—4, 88—90); автор підносить як заслуги Канта, що ясно означив ество знаня й віри, так само як й ество духа і що дав волі належне місце в філософії. Кант прихилив ся сильно до історично-генетичного сьвітогляду, але зовсім не зміг ще висвободити ся з раціоналістично-догматичного способу думаня.

Япансько-росийська війна викликала кілька згадок про Япан (ч. 21—2), Корею (39, 40), япанське житє й п. М. Лев. описує околиці Терсіч (ч. 50) і Піране (ч. 75); Ёдо К. Маркович пише про Хорватів (ч. 264—6).

Оригінальної української белетристики, крім одної більшої повісти п. в. Порядні дівчата — А. Грау-Вандмаєра, сього року майже не було в „Ділі“; знаходимо тільки маленькі оповідання Ю. Кміта, Лотоцького, М. Руса, Д. Угнівця і н. та кілька поезій О. Луцького, Ст. Чарнецького, Фр. Михайлова й ин. За те ширше була репрезентована чужа література. Друкувались переклади Андрєєва (Лож) Вазова (Шилатсва дочка, Воевода Славго), Доде (Шарох в Кукунян, ч. 36), Золя (Безробітє), Кіплінга (Мєсть Маляйця), Михайловського (Сорокотяжинський багюшка), Немировича-Данченка (З воєнних образків), Пруса (Шід шихтами, Палата і рудера), Стріндберга (Шів аркуша паперу), Френсена (Лодкар — в повісти Ієри Уль), Чехова (Скринка Ротшильда, Кімната н-р 6, Степ, Криве зеркало, Щасливчик, Батько родини) й ин.

В особнім літературнім додатку друкувало ся продовженє довшої повісти дра А. Чайківського п. в. „Своїми силами“ і початок перекладу повісти Б. Пруса п. в. „Фараон“.

І. Кр—ч.

Руслан за той рік подав мєльше цікавого матеріалу, як звичайно. На першім місци згадаємо розвідку д. Т. Біленького п. в. Школа на Русі (ч. 148—163); в першій частині обговорює автор шкільництво на Русі до пол. XVI ст., в другій школи латинські на польсько-й литовсько-руській території до приходу єзуїтів, дальше самі єзуїтські школи, головно їх організацію, та вкінци протестанські та братські школи у Львові, Києві і ин. Наукового значіння праця та не має ніякого. Цікавий фєлетон О. Барвінського п. в. Письменська спадщина бл. п. Костя Горбала (ч. 232—241, 243—251, 253—256, 258—262). Кость Горбаль, останній з т. зв. „вечерничників“ (ум. 14 січня 1903 р.), став під кєнець життя в припущє д. Барвінського писати свої спомини. Крім них (в оригінальній правописи автора) подані також два відчити, які виголосив був Горбаль в Перемишлі (про „М. Шашкевича“ і „Відносини між поєтами а суспільністю“) і чотири політичні нариси (Осьвідомлюванє народа і похід праці, Дєщо про відозву наших „раскольників“ до своїх другів і ревнителєй „русскова“ діла, Пращальнє слово „Проломови“ і Політичні роздумуваня) На початку фєлетона подана коротка біографія Горбала. Той сам автор подав ще пять листів д. Івана Левницького-Нечуя, писаних до редактора „Правди“ пок. Володимира Барвінського в рр. 1875, 79 і 80 п. в. Череписка Івана Левіцкого-(Нечуя) з редактором „Правди“ Вол. Барвінським (ч. 285). Листи кидають деяке сьвітло на тогочасні літературні відносини між Галичиною а Україною. Інтересним причинком до характеристики суспільно культурного життя українських кольоній в Канаді служать кореспонденції о. П. Філяса п. в. З Канадйської Русі (ч. 46—52). З иньших згадаємо ще характеристику діяльности М. Лисенка (ч. 287—289),

Концертową промову дра М. Кордуби п. з. Маркіян Шашкевич (ч. 168—169), та відчит д. Ст. Білинського п. з. Релігійно-моральні засади в творах Т. Шевченка (ч. 158—164). Цікаві статі п. з. Змосковщене „Галицко-рускої Матиці“ (ч. 180—183), де на підставі недавно виданої брошури д. А. Костенського п. з. Исторической очеркъ Галицко-русской Матцы з'ілюстрований цілий хід боротьби двох напрямів між членами згаданого товариства (народнього й москвофільського). В результаті наступило цілковите змосковщене „Гал.-рускої Матиці“, але zarazом і її повний упадок. Вкінці подала редакція в перекладі зі Slov. Prehled-у статью д. В. Лепкого про „Землю“ О. Кобилянської п. з. З літературної ниви (ч. 12).

Белетристичну часть часописи заповняли, як давнійше, переважно молодші письменники, як В. Бирчак (вийшла відбиткою серія повель п. з. Урвана пісня), Я. Гординський, Л. Лотоцький, Б. Лепкий, Ф. Михайлів, Д. Угнівець, С. Яричевський і ин. З пнших згадаємо А. Чайківського і В. Щурата. Крім того друкував ся в тім році переклад драми С. Найденова п. з. Діти Ванюшина.

В Буковині згадаю найперше статью Ом. Поповича п. з. Осин Федькович шкільним інспектором (ч. 70—72). Автор видобув з актів повітової шкільної ради у Вишніці і краювої в Чернівцях богатий матеріал до характеристики інспекторської діяльності О. Федьковича. З актів видко, що він заходив ся коло матеріального поліпшення нар. учителів, коло укладу нового наукового пляну, реформи шкільних підручників і ин. Замітні також його заходи коло заведеня в шкільних українських підручниках фонетичної правописи (1871 р), який не зреалізував ся тільки з вини тодішнього професора української мови при черновецькій гімназії Ів. Глібовицького (москвофіла по переконаням). В популярній розвідці п. з. Стефан Баторий а Русини (ч. 73—74) виказує д. Я. Веселовський вороже становище згаданого польського короля супроти українського елементу. Статя появиля ся з нагоди відселеня памятника Ст. Баторію в Снятині і вийшла також особною відбиткою. Той сам автор містив ще одну статью п. з. Розкопи в Шипивцях (ч. 118), де подав (за проф. Хв. Вовком). Кілька заміток про неолітичні викопи в селі Шипивцях на Буковині (камінні урни і ин.). Др. О. Маковей подав коротку біографію Григорія Воробкевича (ч. 127, 129), а д. Я. В. характеристику Михайла Старицького (ч. 46).

В статі п. з. Наші дезидерати на поли буковинської історіографії (ч. 16) накликає др. М. Кордуба до виготовлюваня докладних топографічних описів буковинських сіт і місточок, до збираня й виданя донаційних грамот і повного критичного виданя літописий і хронік для молдавсько-буковинської історії. В статі Б. Лепкого п. з. Огляд української літератури за р. 1903 (ч. 53—54) подана оцінка важийших

появ в українській літературі за 1903 р. (альманахи, збірні видання й ин.). Цікава стаття дра Е. Олесницького п. з. Торговельна організація Бойків синевідських (ч. 24—26) — передрук — буде обговорена при огляді „Економіста“. З иньших згадаємо статтю дра Д. Лукіяновича п. з. Надприродний світ в казках Наталії Кобринської (ч. 89—90), прихильну рецензію д. О. Луцького на збірку поезій Б. Лепкого „На чужині (ч. 91), переклад статі проф. Ерліха п. з. Гуцульські вироби на косівській виставі (ч. 79—80) та некрольоф буковинської писательки Е. Ярошинської (ч. 121). Вкінці згадаємо ще довшу статтю дра М. Кордуби п. з. Утраквізм в гімназії (вийшла осібною відбиткою) і переклад статі А. Ф. Ельма п. з. Про спілковий рух в Німеччині.

З белетристики помітна збірка переважно недрукованих ще поезій Гр. Воробкевича (вийшла осібно під-ред. дра О. Маковея), оповіданя В. Винниченка і Н. Кобринської. Крім тих постійно „пробували щастя“ молодші письменники як Я. Весоловський, І. Карбулицький, Ф. Михайлів і ин., а також подала редакція кілька перекладених новель Горького, Чехова, Кнута Гамсуна, Мульталулі і ин.

Учитель, орган руського педагогічного товариства в тім році був троха більше цікавий, як звичайно. Найперше згадаємо статтю дра О. Макарушки п. з. Понятє і завданє літератури з поглядом на літературу українсько-руську (ч. 22—24). Виказавши велику вагу пізнаня ідеї твору в чужих літературах взагалі, а в українській спеціально, він виступає проти її затемнюваня у новіших т. зв. модерністичних письменників і не радить тому ставити їх за взір нашій літературі. „Добрий письменник, каже він, не потребує наслідувати, тим він ціннішим, чим більше є він сам собою, але се зовсім не виключає, щоби наші письменники не потребували познакомлювати ся з корифеями чужих літератур. Такий Гіґо, Буржé, Золя, Фльобёр, Дікенс, Сенкевич, Гловацкий-Прус, Грільпарцер, Фрайтаґ, не згадуючи вже про німецьких класиків, повинні бути поважною духовою поживою наших письменників. А то подобають ся нашим письменникам твори слабі, коби лише модерні, і беруть ся їх наслідувати“.

Перед новим виданнем української шкільної граматики приступила була галицька краєва шкільна рада до ревізії правил української правописи з р. 1893. З тої нагоди вивязала ся в „Учителю“ дискусія і були подані два проекти нової правописи: дра О. Макарушки п. з. В справі зміни руської шкільної правописи з р. 1893 (ч. 5) і дра Ів. Копача п. з. В справі правописній (ч. 8). З нагоди 40 літнього ювілею науково-педагогічної діяльності проф. Ів. Верхратського подана була в ч. 13 коротка її характеристика. Крім того знаходимо тут звісну вже статтю д. Ом. Поповича п. з. Осип Федькович шкільним інспектором ч. 14—16). Інте-

ресні також статі dra В. Щурата п. з. Висші народні школи в Скандинавії (ч. 1—4), Р. Заклинського п. з. Про школи елементарні від найдавніших часів (ч. 5—6, 9—10, 13, 15—16, 18, 20—21, 23—24), dra В. Щурата п. з. Герберт Спесер і его філософія (ч. 5, 9), Ю. Левицького п. з. Генрих Стенлі (ч. 11) і ин. Важним причинком до характеристики галицько-руського шкільництва в 1902 р. служить ряд статей п. з. Зі шкільної статистики (ч. 7, 12, 19—21). Крім того подано в тім році кілька популярних розвідок з наук природи (dra В. Левицького, dra Ст. Рудницького і ин.). В тім році розвіслала редакція своїм читачам також кілька популярно-наукових додатків (пр. Др. Ф. Авербах, Цариця сьвіта і єї тїнь, Др. Ст. Рудницький Де що про Антарктиду, Я. Миколаєвич, Про падучі зьвізди, Ів. Верхратський, Рецензія руского перекладу про „Дарвінізм“ Феррієра — дуже дивного змісту) і ин.

В 1904 р., на місце „Молодої України“ і „Богословського Вістника“, що перестали виходити, з'явило ся кілька нових часописий. Першим занотуємо **Промінь**, суспільно-науковий орган українсько-руського учительства в Галичині й Буковині, що став виходити два рази на місяць в Вашківцях над Черемошем (на Буковині). З поміж його статей для нас цікава статя д. Свояка п. з. Темні сторони народного шкільництва в Галичині (ч. 11—14, 16, 19), де обговорюєть ся невідрадне положене народних галицьких учителів під протекторатом гал. краєвої ради шкільної. Крім того згадаємо ще кілька суспільно-літературних характеристик нпр. Івана Нечуя-Левицького (ч. 24), Михайла Старицького (ч. 10), Михайла Павлика (ч. 22) і ин. Звертаємо також увагу на рецензію проф. В. Білецького на український переклад третього тому „Всесвітної Історії“ Закшевского (ч. 11). І при перекладі того тому поступив О. Барвінський так само недбало, як при попередних. Взагалі новий орган представляєть ся зовсім симпатично.

В тім самім році стала виходити у Львові раз на місяць нова економічна часопись п. з. „**Економіст**“, орган Краєвого кредитового союзу. З його статей згадаємо найперше довшу розвідку dra Й. Олеськова п. з. Розвій селянських господарств в руській части Галичини 1848—1898 (ч. 1—5). Щок автор подав в ній загальний нарис економічного стану наших селян в 1849 р. і порівнявши його з нинішнім, прийшов до виводу, що у всіх родах селянського господарства видно поступ. Хлопська посілість в Галичині була здана переважно на свої власні сили; правительственна і краєва поміч — мала і звичайно не приносила ніяких користий, бо селяни не вмїли уцімнути ся о свое право. Аж в останніх часах зі зростом сьвідомости краєвих справ, селяни користують ся з публичних накладів для піднесеня краєвого господарства. Цікава також статя dra Е. Олесницького п. з. Торговельна орґа-

візація синевідських Бойків (ч. 2). Синевідсько — гірське село в східній Галичині з 3271 мешканцями. Тамошнє бойківське населенє торгує овочами, від коли сягає людська пам'ять. Організація торгівлі лежить в компаніях опертих на своєрідним звичаєвим праві; всіх компаній було в 1903 р. 8, що числили членів від 15—50 (т. зв. більші і менші). Поодинокі вкладки вносять по кілька тисяч корон, одначе не всі дають капітал. Синевідські Бойки мають свою касу, за річним оборотом (1903 р.) 258.000 кор. Власні овочі лишають в селі, а на торг кунують в Угорщині, Румунії, Бесарабії, Італії і т. д. Торговля їх обіймає цілу Галічину, Буковину, Румунію, Італію, також Будапешт, Відень, Кишинів, Одесу, Київ, Москву, Варшаву, Петербург, Париж і ин. Спількова умова нормує й етичну сторону жита спільників в часі торговельних полорожій. Вкінці згадаємо ще статю О. Барвінського п. з. Обдовженє хліборобів і аграрна реформа (ч. 10), статі Ів. Петрушевича п. з. Кооперацийний рух в Англії (ч. 1), Економічна кріза в Англії (ч. 9) і ин. та статі К. Машківського п. з. Промислові школи в Галичині (ч. 6), Торговельне шкільництво в Америці (ч. 8) і ин. Замітні також передові статі „Ортоскопа“, викликувані звичайно „злотою дня“.

Третя нова часонись, що стала виходити в 1904 р. квартално у Львові, се **Католицкий Вєхід**, орган богословів русько-католицької духовної семінарії. В першій річнику для нас не багато цікавого; згадаємо найперше статю Павла Миколова п. з. Культ Прєсєвятої Діви Марії на Русі (кн. IV), де автор обговорює коротко культ Марії в Царгороді і Греції, а далі переходить на Русь. Культ той бачить в члененних церквах, посьвячених Марії, в монастирях і чудотворних іконах. При кінци обговорює вплив культу Марії на українську літературу. До тої самої теми належить також розвідка Василя Матвієйка п. з. Прєсєвята Діва Марія в українсько-руських піснях обрядових (народних і духовних) (кн. IV). Автор обмежив ся тільки на виривки з пісень, що оспівують різні фази жита Марії вірно з текстом євангелій. Всі инші, негідні з оновіданнями євангелистів поминув. А шкода! Прєцінь цікаво було б знати, о скілько в деяких редакціях народна фантазія відступила від звичайно принятої схеми, о скілько відбив ся на народній творчости вплив богатої апокрифічної літератури, о скільки взагалі виходить Марія в українських народних піснях оригінальною і т. д. На жаль того всього в статі автора не видко. З статей загальнішого змісту занотуємо тільки довшу статю П. Кармацького п. з. Християнство в освітленю христ. епіграфії (кн. I—IV).

Ще одна часонись стала виходити у Львові в протягу минулого року, а то суспільно-церковний орган молодшої генерації духовенства, скітерикалізованого вже на західно-європейський лад, п. з. **Нива**. В тім році одначе не принесла вона для нас нічого спеціально цікавого. *Ів. Кр.*

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Alexander Brückner, *Mystifikationen I. Die Wahrheit über die „Slavenapostel“ und ihr Wirken.* (Beilage zu Allgemeinen Zeitung 1903, 22—23 липня, ст. 145—149, 164—169).

— *Cyryli Metody* (Przegląd Polski, 1903, IX, ст. 427—474).

— *Legendy o Cyrylu i Metodzie wobec prawdy dziejowej.* Szkic z dziejów chrześcijaństwa u Słowian. (Roczniki Towarzystwa nauk Poznańskiego, 1904, стор. 1—49).

В р. 1777 зчинив ся в літературнім, а спеціально в теологічнім сьвіті Німеччини великий розрух. Великий поет і критик Готгольд Ефраїм Лессінг, недавно іменований бібліотекарем при великій князівській бібліотеці в Вольфенбittelі, опублікував у виданю (Beiträge) тоїж бібліотеки піби то з її рукописних скарбів ряд уривків із більшого твору якогось невідомого автора, який з нечуваною досі в Німеччині відвагою і силою аргументів не лиш опрокидав віру в можливість якоїсь спільної для всіх людей божої обяви, не лише віру в божеський характер біблійних книг старого й нового завіта, але цитатами з евангелій силкував ся доказати, що Ісус був ні більше ні менше, як претендент до жидівського престола, що мав наскрізь політичний плян: користаючи з загальної віри в близький прихід Месії, при помочи своїх учеників і ерусалимського народа оголосити себе царем юдейським, але сей плян через невміле ведене розбив ся, а Ісусова смерть на хресті була тільки патуральним його епільоґом. Тільки геть пізнійше — на думку безіменного

автора уривків — ся його передчасна смерть викликала серед його учеників реакцію і змусила їх видумати концепцію про инше, спірітуальне Ісусове царство „не от міра сего“.

Ті уривки викликали страшенну бурю. Аргументи автора були такі влучні, він говорив так просто, без конвенціональних поклонів перед сьвятощами і з такою „чортівською силою“, що оборонці протестантської і католицької ортодоксії дружно накинули ся на нього й на Лессінга, замість контр-аргументів пустили в діло звичайне оружие слабих духом — лайку, інсинуації та поклики до поліції та до цензури, щоб не пускала таких писань. Не мовчав і Лессінг, і його критична кампанія против Геце збогатила німецьку літературу незрівняними вірцями полемічного стилю, а для всього дальшого розвою критичної думки в Німеччині була провідною зіздкою. Інтересно, що й Лессінг уважав аргументи „фрагментиста“ незбитими, а з його аргументації бачив лиш один вихід — посьвятити букву сьв. Письма, щоб на перший плян висунути духа християнської релігії. Та се не так легко було зробити, бож ся буква, сеж основа не так може духа, але конкретного тіла християнства — догми, етики, церковної організації, то й не диво, що студії над тою буквою пішли далі, що слідом за вольфенбїттельським фрагментистом пішов Д. Фр. Штраус, який виказав на кождім кроці суперечности евангельських оповідань і признав їх зміст — мітами. Розумієть ся, сим доведено критику до глухої стіни, від якої треба було вернути ся, і поворот доконав ся до аналізи жерел традиції, до роздвілення вельми (як оказало ся потім) заплутаного питання, як, серед яких обставин, де й коли повстали наші евангелія і инші книги нового заповіта. Нові дослідї ведені в тім, уже не філософічним, не догматичним, а чисто історично-літературним напрямі довели до несподіваних результатів, до розріжнення цілого ряду первісних жерел, із яких черпали пізнійші евангелісти, до розпізнання ріжних поглядів і доктрін, що лежали в основі тих жерел, і до вияснення таким робом ріжних недорічностей та суперечностей у наших текстах без допусканя якихось навмисних фальшовань їх пізнійших редакторів. На сьому й стоїть сучасна наука.

Щось подібне до сего історичного епізоду з вольфенбїттельськими фрагментами трапило ся — *si licet parva componere magnis* — 1903 р. в маленькій поки що громадці славїстів при опублікованю першої статї проф. Брікнера в додатку до монахівської „Allgemeine Zeitung“. Написана незвичайно живо і різко, як то кажуть, з темпераментом, при тім, як звичайно у сього вченого, без цитатів і докладних відсилачів, ся праця різала вухо славїстів (навіть не-Славян) своїми незвичайно острыми осудами киненими на особи, діяльність і всю історичну ролю тих мужів, у яких славянський сьвіт привик доси бачити не лише сьвятих, але та-

кож зачиначів і батьків славянської освіти, славянського самопізнання. Обставина, що власне в ту пору часть південних Славян добивала ся в Римі потвердження права відправляти католицьке богослуженє славянською мовою, і що проф. Брікнер власне в тій славянській церковній мові бачив велике нещастє славянського сходу, причину його відчуженя від західної цивілізації, — ся обставина надавала голосови проф. Брікнера забарвленє тенденційности; виглядало так, немов противникам славянської мови в церкві і славянського обряду славянський авторитетний учений дає в руку оружє против тих південно-західних Славян. При тим же проф. Брікнер кинув ся з незвичайним жаром популяризувати свої відкритя, особливо серед польської суспільности в Галичині: виголошував відчити, друкував ряд фелетонів у найпочитнійшій газеті „Słowo Polskie“, далі статю в політично-науковім місячнику „Przegląd Polski“ в Кракові, і тим — певно мимо своєї волі — викликав вражінє, що справа обертаєть ся не коло чисто наукових питань, що тут наука висуває якесь політичне жало, що зводить ся з кимось якісь рахунки, вливаєть ся те, що накипіло на серці по за чисто теоретичними выводами та спостереженнями. Тепер проф. Брікнер у остатній із цитованих у титулі статей, що має бути його остатнім словом у тій справі, запевняє: „że kierowałam tylko wzgląd na prawdę, za tłumianą dotąd systematycznie; że nie powodowała mnie żadna animozja, nienawiść czy wzgarda, — nie potrzebuję zapewnić“ (стор. 48). На жаль, самі ті слова проф. Брікнера, а власне фраза надрукована мною розбитим письмом, подає в підозрінє щирість того запевнення. Отже проф. Брікнер відкрив правду, яку доси систематично, отже свідомо затаювали а навіть затлумлювали! Хто затлумлював? Очевидно ті, що писали про Константина і Методія. Отже не лише православні такі як Горський, Лавровський, Воронов, Голубінський, а й католики як Добровський, Рачкі, Міклошїч, Гінцель та Дімлер, Ягіч, та Ляпотр та протестанти як Гец та Гаук! Я думаю, що кинути таке підозрінє і до того зовсім голословно (бож прикладу умисного затаюваня правди проф. Брікнер не навів ніде ані одного), се не то що не лицює поважному вченому, але власне зраджує в його душі якусь нехїть, якесь упередженє до тих його попередників. Або й сам титул першої праці проф. Брікнера: *Mystifikationen!* Адже се значить: дуренє, туманенє. Отже вже самим титулом зроблено комусь закид злої волі. І зроблено його, як виходить із тексту праці, вже не лише вченим XIX в., але й самому Методію. Він був перший злочинець, він умисно фальшовав папські листи, під його впливом була написана (може навіть ним самим) брехлива легенда про його брата Константина, він усе своє житє грав дволичну ролю і супроти Риму і супроти Константинополя, всіх зраджував, усіх ненавидів і вмер з проклятем на устах. І на все те замість доказів —

догади, комбінації, оперні на занедбаню правил історичної перспективи та критики жерел

Ніхто не може відмовити проф. Брікнерови великої бистроумности, великого читання та блискучого дару комбінаційного. Та на жаль, сі прикмети, хоч як потрібні для історика, самі ще не вистарчують на те, щоб здобуткам історичного пошукування запевнити тривкість та бездоганність. Усюди, а особливо там, де, як у нашім випадку, дослідник не вносить нових матеріялів, але силкуєть ся із старих і відомих вичитати те, чого доси не вчитували в них иньші, результат залежить у першій лінії від методи, якою його осягнено. Тільк) та метода, що найбільше відповідає вимогам обережности, найменше грішить апріорністю та суб'єктивним забарвленем автора, дає запоруку тривкості та науковій вартості осягнених ним здобутків.

Ніде правди діти, перша, по німецьки друквана праця проф. Брікнера не лишала ані тіни сумніву про те, що се праця тенденційна, подіктована апріорним осудом, уґрунтованим не на наукових висновках, а на особистих симпатіях та антипатіях автора. В самім вступі автор доторкнув ся до великої распри в славянськім сьвіті між прихильниками сходу й заходу, до немилости або й ненависти, з якою т. зв. славянофіли дивлять ся „на західніх Славян, а особливо Поляків за їх „striktes Ausharren bei Rom und der lateinischen Liturgie“, за їх „schroffes Ablehnen jeglicher slavischer Velleitäten“; проф. Брікнер не завагав ся власне в тім добачити жерело ненависти до всіх — навіть більше ніж усіх, бо 20 мільонів! — Поляків. І щоб показати, що й Поляки потраплять своїм ненавидникам відплачувати „рієкнем за nadobne“, він тут же називає всіх Славян, що прийняли славянську літургію, „knotenliebende Analphabeten“, а духову спадщину солунських братів, церковні й иньші книги перекладені з грецького — „kläglichste Uebersetzungen recht miserabler Schriften“. На його думку кирилометодіяцтво було „der Abschluss, die Isolierung von Europa, Kultur und Bildung“; славянська літургія „hat an der Verbauerung und knechtlichen Unterwürfigkeit der Geistlichkeit, an der immensen Verdummung ganzen Völker einen Weltrekord schaffen geholfen“. Все те суб'єктивні погляди, можливі в устах публіциста, але дивні в устах ученого історика, який не може ані одного з них у такій формі підписати без дуже поважних застережень.

І от як ілюстрація до тих поглядів, немов специфікація їх на однім яркім прикладі, являєть ся розвідка про Константина й Методія, великих — не апостолів, не просьвітителів, а містіфікаторів Славянщини. Відповідно до сього апріорного погляду — так могло здавати ся кождому, хто читав перші статі проф. Брікнера (німецьку і її популяріза-

цію в *Słowie Polskiem*) — автор спрепарував собі метолу досліду і поклав для неї мету. Мета була — вичитати з тексту жерел їх інтенції, те що їх автори хотіли сказати, а ще більше те, що хотіли промовчати. Метода полягала на апіорнім розумінню жерел. Чотири легенди (дві тзв. панонські, італська і грецьке житіє Кліма болгарського) на думку проф. Брікнера „sind von einem gemeinsamen Geiste getragen, sind nur eine hagiographische Apologie des Thun und Treibens der Brüder; die drei ersten ruhen zudem auf einer gemeinsamen Information, sie stammen nämlich alle von Method her, der auf Kosten der Wahrheit, zur Wahrung seines Standpunktes den Verlauf der Ereignisse fälschte, vieles Erdichtete einschob — nach dem Grundsatz, dass der Zweck die Mittel heilige“ (Beilage, стор. 146)

Остро сказано — і безпідставио. Бо коли хто думає, що погляди висловлені тут проф. Брікнером на вдачу жерел стали аксіомою в науці, мають за собою якісь поважні аргументи, або що проф. Брікнер сам знайшов і подав такі аргументи, то дуже помиляється. Правда, різні вчені нераз висловлювали думку, що тзв. панонські легенди були написані під свіжим впливом життя й діяльності обох братів, але про те, щоб хтось міг так категорично доказати Методієве авторство, не було ані мови. Навпаки, що до тзв. італської легенди знаємо тепер зовсім напевно, що вона не була твором одного чоловіка, але досить механічною компіляцією з різних жерел зовсім незалежних від впливу Методія. Знаючи вже хоч би се одно, і присуджуючи про те італську легенду посередньому авторству Методія (*legende łacińska, tak zwana włoska, spisano z ust czy z inicjatywy samego Metodyusza przed jego powtórny w mieście wiecznym pobytom* — каже проф. Бр. *Przegląd Polski* ст. 430 — розуміється, не подаючи знов на се ніякого доказу), автор робить дуже велику методичну помилку, бо ж пізнійше з того, що сказано і що ніби навмисно промовчано в тій легенді, він робить дуже тяжкі закиди й докори Методієви.

Взагалі треба сказати, що з тими жерелами поводить ся проф. Брікнер не менше свobodно, як і з поданими в них фактами. Житіє Методія він уважає пізнійшим від житія Константина (Beil. 146) і се дає йому можливість признати Ж. Конст. твором самого Методія, хоча й Ж. Мет. писане будібно відповідно до його інструкцій (пор. *Przepl. Polski* 442) та в включенем до нього листів сфальшованих самим Методієм (Prz. P. 432); зрештою й Константин не виходить сухо з того фальшивництва у всім — „sfabrykował takie brzmienie orędzia morawskiego“ (Prz. P. 434). Однокою фактичною підставою до критики тексту листів стає лист папи Івана VIII, що послужив взірцем для сфальшованого листу папи Адріяна II, включеного в Ж. М.; се вже було піднесено давній-

ше, головню Гецом; критика проф. Брікнера по за сям обмежасть ся на голословні докори в фальшівництві та фабрикації та на крепкі слова в роді *lügenhafte Legenden* (Beil. 149), *prahlerische Legenden* (Beil. 164), *legendy kłamią umyślnie* (Przegl. P. 437) і т. и. Справи авторства, редакцій, можливих пізнійших вставок і поправок автор не доторкасть ся зовсім. Тай по що, коли на його думку все се — діло Методія!

Та не вважаючи на сей загальний острый суд про легенди, проф. Брікнер без застережень приймає на віру ті їх деталі, що вкладають ся добре в його апріорні погляди. Він не має ані слівця сумніву при оповіданю про побут Константина в Корсуні, про його знахідку „руської Псалтири“, яку він без вагання називає готською; коли йому треба ствердити, що Методій при кінці життя любував ся в киданю клятви, то тоді й грецька легенда про Клима робить ся віригідним свідощтвом (Prz. P. 457). Де легенди подають суперечні деталі, там проф. Брікнер, не згадуючи про ту суперечність (бо вона суперечить його поглядови проодноцільність і пляновість композиції всіх трьох легенд) вибирає лише той текст, який для нього відповідний, а промовчує иньші. І так проморавську місію оповідає Ж. М., що моравські послы жадали від грецького цїсаря „такъ мѣжь, нже нѣ исправитъ вѣсакъ правдѣ“; подібно каже Італьяська легенда: *rogare se, ut talem hominem ad partes illas dirigas, qui pleniter fidem et ordinem divinae legis et viam veritatis populo illi ostendere valeat*; одно тільки Ж. К. каже: „то посъли нѣ, кладико, єпискоупа и оучителя такого“; отже проф. Бр. ігноруючи два перші тексти всідає на згаданого в Ж. К. „єпискупа“ і снує на тій підставі догади про політичні пляни Ростислава, хоч зараз же й опрокидає їх своїм дальшим злогадом, що правдоподібно не лише текст сеї місії, але й сам факт її був вигадкою Константина (Prz. P. 443; Roczn. 22).

Редукуючи число жерел проф. Брікнер упростив собі значно роботу. Дуже то мудро він дійшов, що Константин і Методій були ошуканці, денунціанти, фальшівники та амбітні спекулянти на славянську глупоту і римську простодушність; але як же се такий зовсім не наївний чоловік, як Анастасій Бібліотекар, у листі до Кароля Лисого з р. 875. називає Константина *vir magnus et apostolicae vitae praeseptor*, а в иньшій місці, також незалежним від диктату Методія, де підкреслює приязнь Константина з Фотієм, називає його про те *vir magnae sanctitatis*? Як же се папа Іван VIII у своїх листах називає Методія не лише „*frater noster*“, але пише до нього: *Pro qua scilicet tanta fide ac devotione tua et populi tui apostolatus nostri ulnis extensis te quasi unicum filium amore ingenti amplectimur*“. Аби який

був хиткий папа, а до чоловіка підозреного за ересь, без поважних причин так не буде писати. Мусіло особисте поведене і характер Методія робити сильне вражінє на сучасних. Та й які могли б бути мотиви, задля яких солунські брати, а особливо Методій, так систематично дурили сучасних, кривили душею на всі боки та в додатку ще так майстерно фальшували писемні намятки про себе аж на трьох язиках? Проф. Брікнер докажує (своєю методою), що оба вони ненавиділи Рим, що Методій перед смертю в душі порвав уже з Римом усі звязки і хилив ся знов до Константинополя, — та в таких разі подвійно незрозуміла тенденція всіх трьох легенд, які ніби то сплукують ся представити обох братів вірними Римови.

Те, що висше названо браком історичної перспективи в працях проф. Брікнера, розумію так, що він теперішні погляди переносить без вагання в минуле. Рим IX віку у нього такий сам, як нинішній з його окаменілою догматикою і з його непохитним *Non possumus*; Византия IX в., се видовище „wszelkich zbrodni i szalów, uciech i widowisk, postrachów i groz, walk i zdrad, rozpusty i nikczemności“ (Prz. Pol. 429), як колиб тодішній Рим з його антипапами, вириванєм очий у церквах та виконуванєм суду над трупом папи витягненим із гробу був чимось о много красшим. Греки IX в., се у нього ті самі горді, фанатичні фанаріоти, нетолерантні до славянської мови, якими зробило їх пізнійше турецьке правління. Між Римом і Константинополем уже в половині IX в. айває та велика релігійна і духова прірва, яку автор відчуває в наших днях прим. між Польщею і Росією; схід і захід IX в., се так само як у початку XX в. повні контрасти в тім душі, що схід — то темнота, забобон, брехливість та зрада, а захід — то просвіта, поступ і чиста правовірність. Розуміть ся, що стоячи на таких основних поглядах не тяжко дійти простими дедукціями до таких висновків про солунських братів, до яких дійшов проф. Брікнер.

„Przedstawilem argumenty — говорить у закінченю своєї остатньої праці наш автор (Rocz. 48), — komu one nie w smak, niech mylnosc ich dowiedzie; samemi „rugatienstwami“ sprawa obronic sie nie da“. Отже на жаль у проф. Брікнера далеко більше „ругательств“ і крепких словець, ніж дійсних аргументів. Що ж до тих аргументів, то більша часть їх — суб'єктивні погляди автора, прибрані в категоричну форму історичних фактів, а тільки мала частина може справді видержати пробу історичної критики.

Візьмімо для прикладу один такий „аргумент“ проф. Брікнера. На його думку „Cyryl nie zastosował się niczem do narzecza morawskiego, rażąco odmiennego od gwary soluńskiej“ (Prz. P. 444); „musiało razić Moravian, że słyszeli owe w ich uszach nieforemne noszti zamiast

п о с у, ж ę ж д ę zamiast żedzy (żędzy) i t. p., że dziwili się, co to za osobliwsza słowiańszczyzna, lecz i na to miały legendy odpowiedź gotową: nie Morawianie, lecz bracia soluńscy tylko mówią czysto po słowiańsku — a dowód? sam cesarz grecki wyraźnie tę czystość poświadczył: „Solunianie wszyscy czysto po słowiańsku mówią“ — twierdzi niby cesarz w legendzie, lecz Solunianie byli Grecy i nigdy po słowiańsku nie umieli ani wtedy ani dzisiaj, a żaden cesarz grecki nigdy o mowę słowiańską się nie troszczył“ (Rocz. 17—18). Отже то Методій „niezadowolonym Morawianom przedstawiał świadectwo cesarza greckiego (co za znawcy! ślepy o kolorach sądził!), że gwara soluńska, to sama „nastojaszczaja“ słowiańska, a wszystkie inne to „driań“ (Prz. P. 444—445). І знов запитаємо: які на се докази? Адже слова про те, що Солуняни чисто по славянськи говорять, містять ся в житію Методія, отже були записані туди певно по смерті Методія, значить, у пору, коли Моравян не треба вже було приєднувати для солунського діалекту в церковних книгах. Аджеж се ще велике питанє, чи грецький цісар був для Моравян таким авторитетом, щоб браті потребували аж фальшувати його слова, аби покликувати ся на них. Адже грецький цісар Михайло, чи сам розумів чи не розумів по славянськи, а все таки мав при своїм дворі людей, що розуміли ту мову і говорили нею — от хоч би обох солунських братів, і міг по звичайній людській слабости говорити заключаючи з части на цілість (ся льогічна слабість трафляєть ся й сучасним великим ученим, навіть проф. Брікнеру!), що всі Солуняни вміють добре по славянськи. А нарешті се ще велике питанє, чи той солунський діалект був такий обридливий, чужий і нечуваний Моравянам IX в., як ученому славістови XX в. Адже недалеко устя їх рідної Морави, над Дунаєм і на схід від них сиділи тоді славянські племена, що потім потонули в малярській потопі, але лишили нам памятки своєї мови в малярській мові, і між ними як на злість проф. Брікнеру знаходимо і Пешт (пещь = піч) і среча (стріча = щастє, малярське szerencse), і навіть Унг (жгъ = юг, південь), отже і „nieforemne“ шт зам. моравського ц, і носівки.

Ще один аргумент. Не могли Моравяни в р. 863 просити з Константинополя вчителів, бо там „przecież nauki słowiańskiej tak samo nie było, jak i w Rzymie“; натомісь „misyjonarze niemieccy używali języka słowiańskiego, stworzyli nawet ową nomenklaturę i terminologię, którą i Cyryl później przyjął, owe terminy cerkwi, postu, mszy, kmotra, rapieża, mnicha i t. d. (Prz. Pol. 434—5). Категорично і бездоказно. Ми знаємо, що ще в VI в. в византийських військах служили Славяни і дослугували ся висших військових ступнів; були певно Славяни і в цивільній службі і добивали ся певної освіти,

— значить, можливість знайти там Славян-учителів не була зовсім так рішучо виключена, як би се виходило зі слів проф. Брікнера. Зрештою факт, той смертельний ворог усяких комбінацій і неможливостей, показав, що навіть між родовитими Греками-знайшли ся такі вчителі. А що до німецьких місіонарів, то слід би було проф. Брікнеру подати якийсь факт от хоч би для зрівноваження того, що знаємо про сьв. Брунона, який навчав через товмача. Присуджувати німецьким місіонарам витворене згаданих моравських термінів на мою думку нема ніякої підстави; сі терміни витворили самі Славяни, вихаюючи з латинських та німецьких промов місіонарів слова найчастійше вживані, назви річній, з якими кождому вірному приходило ся найчастійше мати діло. Щоб німецький язик і німецьке піднебіне утворили такі звукові комбінації, як церьковь, мьша, палежь, комканіє, се так само неможливе, як сказати, що німецькі урядники утворили тодіж для Славян головні адміністраційні терміни в роді цѣсарь, цѣсарьство, краль, балы і т. и. Се були витвори нового культурного житя, серед якого опинили ся охрещені Славяни, результати їх асіміляції нових культурних елементів, а таких результатів не могли для Славян сфабрикувати чужинці.

Історик читаючи сьмілі та резолютні вислови проф. Брікнера про солунських братів і славянський обряд, хоч може де-де й буде спонуканий до власних дальших пошукувань, та все таки пожалкує на вченого берлінського професора, що поквалпив ся всюди дати ясну і категоричну відповідь, готову, хоч би з фантазії викомбінувану цілість замість скромного, але в науці більше вартного *non liquet*. *I. Франко.*

Karol Potkański, Konstantyn i Metodyusz, Краків, 1905, стор. 146.

По гіперкритичних, декуди аж падто суб'єктивно забарвлених, та взагалі в історичного погляду невірних нападах проф. Брікнера — можна сказати — особисто на славянських першовчителів Константина і Методія отсе праця історика, що держить ся поважного тону, оцінює совісно всякі про і contra, розважає кожду справу зі становища даного часу і місця і силкуєть ся з хаосу полемічних уваг та контроверсій вибрати тільки те, що можна вважати позитивним, провіреним, опертим на жерелах. Стиль д. Потканського майже всюди епічний; усю прелімінарну працю з компонованем і провірюванем жерельних звісток він лишає па боці, не дає ї огляду жерел, не арґументує багато, чому якийсь факт представив так а не инакше, і тільки декуди (прим. нота на стор. 9) вирнає легенька полеміка з гіперкритицизмом проф. Брікнера. Праця, особливо в другій своїй часті, поставлена на широкім історичнім тлі, робить вражінє солідної монографії. На жаль, при ближшій виникненю в її

тканину те вражінє девчому слабне; видно неповне опанованє і перетравленє жерел, надто автор не завдав собі праці визнати всі доступні нам жерела, не всюди ясно уявляє собі взаємну залежність жерел одних від других, не підозріває або обминає суперечности в жерелах і занадто часто, особливо в першій половині праці, штукує фактичне оповіданє досить плиткими міркуваннями „от простаго разума“ в роді : „żaden człowiek nie może być niezależnym od społeczeństwa, wśród którego żyć mu дано“ (стр. 8), або „udział i wpływ zewnętrznych wypadków w życiu każdego człowieka nie jest łatwym do oznaczenia, szczególnie tam, gdzie wciąż brakuje nam pewniejszych danych, za którymi napróżno się oglądamy“ (стр. 14). Замість пускати ся на таку дешеву Bauernphilosophie історик звичайно таки шукає тих фактів; а маючи їх під рукою вже дає собі якось раду з озпаченєм їх впливу на житє даної людини.

Що до жерел, якими користуєть ся д. Потканський, то крім новійших праць Дімлера, Гаука, Фрідріха, Геца, Дішена, Ягіча та Брікнера (иньших славянських, а особливо російських він ніде не згадує) він цитує головнє панонські житія, т. зв. італєську легенду та недавно віднайдений лист Анастазія Бібліотекаря до Гаудерика Веллєтрійського. Поминено славянське „Слово на пренесеніє мощей Климента“, поминено обі Похвали: Кирилу і Кирилу та Методію, поминено писаня Кліма Велицкогго та грецький його житєпис, поминено нарешті важну для християнізації Панонії статью De conversione Bagoariorum et Carantanorum. Що до тєв. папонських житій, то автор вправді признає що до історичної стійности висєість житію Методія (стр. 9), яке оправдуєть ся ново відшуканими документальними даними, але про композицію обох житій і розмірну віродостойність житія Константина має не зовсєм ясно і не тверді погляди. І так він приймає за свій погляд житія Константина про його велику вченість (Konst. odznaczał się wśród współczesnych głęboką i rozległą wiedzą, стр. 9), хоча те саме житіє не дає на те ніякого фактичного доказу і цитовані ним Константинові диспути визначають ся радше дотепом та рухливістю ума, ніж дійсним глибоким знанєм. Натомісь поминає д. Потканський без ніякого оправданя і без ніякої згадки звістку житія Методієвого про те, що брати по скінченій місії в Мораві вернули назад до Константинополя, де застав їх лист папи Миколая; д. Потканський лишив зовсєм без уваги сю звістку, яка скомбінована з иньшими тогочасними подіями в зовсєм новім сьвітлі ставить подорож обох братів до Риму (пор. про се мою розвідку „Сьвятий Климент у Корсуні“, гл. X).

Не можна сказати, щоб у спірних питаннях, які насуває історія діяльности солунських братів, д. Потканський займав усюди ясно та кон-

секвентне становище. Візьмім хоч би справу моравської місії в р. 863. Д. Потканський добре бачить (стор. 17 і д.), що так як справа тої місії представлена в житіях, вона *de facto* не могла відбутися, що „жерела відбігли тут від дійсности“. Якаж була дійсність, які мотиви моравського посольства? Д. Потканський догадується разом з иншими істориками, що мотиви мусіли бути політичні (стор. 19), що Ростислав „*musiał stać się o hierarchię kościelną*“ незалежну від Німців (стор. 20). А коли так, то очевидно мусів у Греків просити єпископа. Тимчасом сему перечить не лише текст Ж. М. та Іт. лєт., але й той факт, що Греки післали до Морави не жадного єпископа, але двох Солупян, із яких один, Методій, не був навіть святеником. Отже треба би консеквентно або сказати, що Греки не сповнили просьби Моравян і пошукати причин, чому вони зробили се, або признати, що Моравяни мабуть не того просили, що їм підсуваєть ся, і вернути ще раз до екзаменованя жерел, які в додатку в однім пункті говорять дуже вразно. Тимчасом д. Потканський не зважаєть ся ані на одно ані на друге, а тільки викручуєть ся неясними фразами, що Ростислав, який на стор. 20 „*zdawał sobie zupełnie jasno sprawę z położenia*“ що до окремої єпархії, а лише не думав про славянську літургію, на стор. 22 вже „*tak daleko idących zamiarów nie miał i nie sięgał tak wysoko; wysyłając poselstwo do Konstantynopola chciał on poczynić na razie pierwsze kroki ku temu, a takim pierwszym krokiem było zwrócenie się do Greków.*“ (стор. 22). Отже намірів не мав, а перші кроки до їх здійсненя робив! Само звернене до Греків було таким першим кроком, а чим же було покликане Константина і Методія? *Das kommt von das*, коли історик силкуєть ся багато мудрувати замісь докладно придивляти ся жерелам. А ті жерела виразнісінько і згідно говорять, що Моравяни не просили єпархів, а просили вчителів, що коли у Ростислава й була думка про самостійну церкву, то хіба в тій формі, щоб пізше й више, але поперед усього пізше духовенство було у нього краве, славянське, а не зайшло, німецьке, італійське чи навіть грецьке. Хто там буде над ним зверхником, римський папа чи константинопольський патріярх, про се було йому байдуже; ся справа тоді, в 863 році, коли ще не було розриву між церквами, не потребувала турбувати нічийого сумління і могла бути хіба питанням про границі сеї або тої дієцеазії. Ростислав просить у Греків учителів, які б просто насадили серед його Славян дикільництво, якого Німці та Італійці мабуть не хотіли уділювати варварам, — ось на мій погляд єдинока льогічна і згідна з жерелами розвязка сеї контроверсії. І коли д. Потканський кілька разів по тім, говорячи про діяльність обох братів на Мораві, говорять про „навертанє“, себто приведенє поган до християнства (стор. 27 у низу, стор. 30, 33), то говорять щось таке; про

що жерела зовсім не згадують. Ставлячи річ на скромнішій становищі, не силкуючи ся робити з обох братів місіонарів у краю переважно вже християнським, що мав зорганізовану церкву, автор оминув би всі труднощі, які сам собі робить, уважаючи їх місію чисто політичною, звязаною з наміром заснования окремої ерархії.

Певна річ, ся місія скомплікувала ся появою славянського богослуженя. Д. Потканський оминає (навіть умисно, хоч без виразної полеміки) гіпотезу проф. Брікнера про самолюбні пляни солунських братів — утворити собі на славянській землі окрему національну церкву, незалежну від Риму і Константинополя, силкуєть ся на всі боки виправдувати Константина, силкуєть ся доказати, що заводячи славянське богослуженє він зробив добре і поступив коректно, але про те сей крок лишаєть ся неясним, усі оправданя беруть ся а posteriori, з оглядом на пізнійший розвій діла, якого брати в першій хвилі певно не предвиджували, і не можуть зробити нам зрозумілими їх перших кроків. Д. Потканський попадає тут у відворотну помилку супроти тої, якої допустив ся при освітленю моравської місії. Там він в супереч до жерел допустив у Ростислава широкі політичні пляни, з якими зовсім не згоджував ся результат місії, — тут робить заведене славянської мови в богослуженю виключно ділом самого Константина, забуваючи, що власне тут міг моравський князь мати й своє слово і свій плян, що власне тут виринає політична закраска справи, якої брати-вчителі могли не мати на меті, а яку могли їм накинути силою внутрішньої льогіки ті обставини, які вони застали на Мораві. Певна річ, жерела не говорять про се нічого, але вониж не говорять нічого й про політичний характер місії з 863 р., ані про війну Ростислава з Людвіком німецьким у 864 р., вже в присутности солунських братів. Факт принесеня Константином евангелія толкованого на славянську мову, зразу може виключно для педагогічної ціли, в звязку з наслідками тої війни і вимушеної нею присяги Ростислава Людвікови на вірність, міг у сего енергічного князя зродити думку, що була дальшою консеквенцією його місії з 863 р. — мати не лише своє, дома вчене духовенство, але також богослуженє на рідній мові, яке б ставило заперу припливови духовенства з Німеччини. Що ідеаліст Константин, придививши ся до місцевих відносин, пристав до сеї думки і прихилив ся до неї з властивим йому ентузіазмом, се зовсім зрозуміле; його знайомість з орієнтальними церквами давала йому аргументи за можливість такої форми, і він пізвійше горячо боронить сеї думки, пускаючи на противників видуманий ним самим bonmot про „триязычну ересь“. Методій мабуть зразу вагав ся; на се натякає житіє Методія, яке велить Константинови на смертній постели в Римі упоминати брата, щоб не кидав діла розпочатого в Славянщині.

Справу прибуття обох братів до Риму представляють наші жерела неоднаково та взагалі баламутно, і д. Потканський своєю еклектичною методою не то що не зумів вибрати ся з тих суперечностей, але по просту навіть не підозріває їх. Як відомо, житіє Методія, якому сам д. Потканський признає більшу жерелову вартість від житія Константина, оповідає, що брати побувши три роки на Мораві „възвратнста сѧ из Моравы, оученикы наоучыша“. Отже ані про побут у Коцеля, ані про суперечки з латинськими єрархами в Венеції нема згадки; навпаки, ті суперечки виразно перенесено до самого Риму. Житіє Константина представляє річ так, що брати пробули на Мораві 40 місяців, отже 3 роки і 4 місяці, і вибрали ся невідомо куди „святитѣ оученикѣ сконхѣ“. По дорозі одначе засіли у Коцеля, де знов відкрили школу, вивчили 50 учеників славянського писма, а відси подали ся до Венеції. Тут против них скликано собор, на яким Константин боронить славянської літургії. Аж тепер довідуєть ся про нього папа і кличе його до Риму. Як бачимо, в тім оповіданю повно або якихось промовчань, або невизначностей. Як би брати вибрали ся з Морави съвятити своїх учеників, то не сиділи би у Коцеля і не заводили би там школи, а йшли би просто до ціли. Про те, яка була ся ціль — не знаємо: чи Константинополь, чи Венеція; в усякім разі не Рим, бо туди попадають брати з Венеції аж на спеціальні запросини папи. Далі: брати, що в Венеції на соборі були оскаржені і чули себе „як соколи серед ворон“, в'їздять у Рим як триумфатори і папа рішає без ніяких дебат справу на їх користь. А нарешті хронологія: супротив категоричних трьох літ у житію Методія маємо в житію Константина 3 роки і 4 місяці побуту на Мораві + неозначений час побуту у Коцеля + неозначений час побуту в Венеції. В житію Методія брати прибувають до Риму при папі Миколі, який умер у осені 867 р., у житію Константина їх зустрічає папа Адріян, що був вибраний при кінці 867 р. Кладучи вирушенє братів до Морави на початок 863 р. ми мали би по Ж. М. їх поворот із Морави в початку р. 866, отже перед їх прибутєм до Риму що найменше півтора року, а по житію Константина на побут у Коцеля і в Венеції випадало би троха більше, як півтора року. Отжеж д. Потканський держить ся тут епічної канви ж. Конст. Брати йдуть із Морави з наміром съвятити своїх учеників, ідуть тою дорогою, кудю прийшли, значить, правдоподібно до Константинополя, по дорозі заходять до Коцеля, який просить Константина, „aby z sobą wziął i wyświęcił około pięćdziesięciu uczniów, na co się Konstantyn chętnie zgodził“ — деталі, яких д. Потканський очевидно дізнав ся від сьв. Духа, бо в ж. Конст. зовсім про се не говорить ся, а говорить ся тільки про те, що солунські брати навчили тут 50 учеників славянського писма. Про съвяченє тих нанонських учеників у ж. К.

нема ані мови; тільки пізнійше, по Константиновій смерті, коли вже Методій був іменованій єпископом на Мораву і Панонію, оповідає ж. Мет. про другу місію Методія до Риму, при якій Коцель післав для висвячення 25 своїх земляків (про се д. Потканський промовчує, говорячи про ту другу Методієву поїздку до Риму на стор. 68 — 69). Тільки тут, у Коцеля, брати рішають ся їхати не до Константинополя, а десь на захід — по думці д. Потканського, до Аквілеї, щоб узискати висвячене своїх учеників. Та тут вони попадають на синод, який противить ся їх новаторству — заведеню славянської мови в богослуженю. Що супроти того Рим ні з сього ні з того нараз кличе до себе обох братів, висвячує їх учеників і самого Методія та ще й величю одобрує та освячує славянські книги, се поясняє д. Потканський рядом ріжнородних психологічних і дуже мало правдоподібних міркувань, які не переконують головно тому, бо всі стоять на хибній підставі буцїм то довершеного вже глибокого розлому між східною і західною церквою, тимчасом, як в пору приходу братів до Риму перший акт того розриву з упадком Фотія був закінчений і неначе зложений до архіву, а посольство константинопольського імператора, що весною 868 р. прибуло до Риму (по моїй думці, яку я ширше мотивував у X. розд. своєї праці про Климента, власне з тим посольством разом прибули до Риму й солунські брати) велїло надїяти ся усталеня гармонїї в обох церквах.

Я зупинив ся детальнійше на деяких епізодах трактованих у книжці д. Потканського; не бажаючи розбирати таким способом усеї його праці, бо се вимагало би багато місця, я бажав тільки схарактеризувати методу його поступуваня. Хоч і як д. Потканський бережеть ся, щоб не допасти на слизькі слїди проф. Брікнера, то все таки треба сказати, що метода їх обох у головній сути однакова: за мало критики жерел, а за багато суб'єктивно-психологічного міркуваня. Такими міркуванями можна „в'яснити“, а радше витолкувати що хто хоче; історична наука і розумінє жерел не віднесуть із того ніякої користі. Хоч і як приємно читати працю д. Потканського по сердитих та злобних і позбавлених історичної перспективи нападах проф. Брікнера, всеж таки треба сказати, що та праця не дає ані плястичного образу обох братів та їх діяльності, образу, який би твердо врїзував ся в пам'ять і лишав ся в нїй як дійсний здобуток історичної синтези, ані з другого боку не вводить читача в наукову робітню історичного апалїтика, не дає йому понятя про ту сконплїковану критичну працю, якої вимагає повне зрозумінє великих дієвих моментів, до яких без сумніву належить також поява славянських первовчителїв Константина і Методія.

Із Франко.

Stanisław Zakrzewski, *Malowidła w podziemnej bazylice św. Klemensa w Rzymie* (Rozprawy Akademii umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny, Serya II, tom XX, 1903, стор. 1 - 37.

Розбираючи легенди, що протягом століть групувалися довкола особи свв. Климента Римського, я присвятив окремий розділ легенді про Климента й Сісінію (Записки т. XLVIII, стор. 108 - 113) та в зв'язку з ним дав огляд тих малюнків на стінах давньої базиліки свв. Климента в Римі, на яких змальовано епізоди сеї легенди (тамже стор. 114 - 115). З огляду, що історія тих малюнків в'яжесться безпосередньо з пам'яттю про славянських первовчителів у Римі (на однім малюнку представлено перенесене мощій свв. Климента до церкви його імені, з портретами на них Константина і Методія, а на другім похорон Константина), набирають значіння й досліди над тими малюнками та їх фундаторами. Таких фундаторів підписано двоє: на двох малюнках маємо підпис *Benno de Rapizza*, а на однім, власне тім, що представляє похорон свв. Константина, підписана фундаторка *Marja Macellaria*. Як бачимо, ті фрески набирають немало значіння для всього славянського сввіта показуючи нам, що в Римі якийсь час по смерті свв. Константина держалася в деяких сферах традиція про нього, про доконане ним принесене Климентових мощій — власне в зв'язку з культом Климента. Відгуком тої традиції була очевидно також т. зв. Італьяська легенда про принесене Климентових мощій, владжена на основі матеріялів зібраних Анастасієм Бібліотекарем та панонського житія Константина. З огляду власне на сю остатню точку, на можливість допущення думки про те, що автор Італьяської легенди користав також із славянських жерел, дуже важно було дослідити, хто були ті Бенно де Рапіца та Марія Мачеллярія (різничка?) і в якім часі жили вони. Що до хронології було відомо лиш тільки, що стара базиліка свв. Климента, до якої належали відкопані 1859 р. згадані фрески, була зруйнована д. 29 мая 1084 в часі нападу на Рим Норманів під проводом Роберта Гвіскарда, — значить, фрески мусіли бути дещо давніші. Д. Закшевський узяв на себе вдячну задачу — вишукати в архівних матеріялах звістки про тих фундаторів і їх суспільну сферу, а надто дослідом самої техніки малюнків дійти до певних хронологічних заключень.

Скажу відразу: що до сеї другої точки д. Закшевський лійшов до того самого, на чім стояли всі дотеперішні дослідники, що писали про ті фрески, а власне, що вони повстали перед кінцем XI в. Чи не ще! Супроти виразої дати зруйнованя старої базиліки д. Закшевський міг піти ще далі і сказати докладніше: образи мусіли бути мальовані перед 29 мая 1084 р., — але се не завело би нас далі від того місця,

на яким стоїмо досі. Щоб посунути діло наперед, д. Закшевський добрав способу досить дивоглядного, який можна схарактеризувати хіба ось яким прикладом. Представте собі, що хтось має занести якийсь пакунок із точки А до точки В. Замість брати той пакунок на плечі і нести найближшою дорогою, наш роботяга вишукує собі ще другий, значно тяжший пакунок на друге плече і надто йде до своєї цілі якимись манівцями та обходами, перелізає через паркани, драпаєть ся по якихось стінах, повзе що крок по хитких кладках, обходить перешкоди, а на кождім кроці зупиняєть ся і міркує дуже премудро: де я властиво і що значить отся стежка і чи тривка отся кладка, і що би було, як би піти ще отсею боковою вуличкою? Оттак блукає він сюди й туди, кілька разів наближаєть ся до цілі і минає її, нарешті кидає пакунок де будь на дорозі, а сам премудро міркуючи в кождій хвилі над чим иньшим іде далі. Так само й д. Закшевський, поклавши собі метою дослід над малюнками в підземній базиліці сьв. Климента, починає зараз від скомплікування основного питання, бо завваживши, що деякі часті малюнків у базиліці сьв. Климента подібні до малюнків у церкві сьв. Олексія та Боніфація на Авентині, не задовольаєть ся найпростійшою відповідю на питанє про жерело тої подібности, а власне, що міг їх малювати той сам маляр, або вони могли бути продуктами одної малярської школи, але з видом Колумба, що береть ся відкривати Америку, запитує себе: „jaki wogóle mógł zachodzić w dawniejszych czasach związek między samą bazyliką a kościołem św. Aleksego i Bonifacego na Awentyne“? (ст. 4). Та коли ви думаєте, що се питанє поведе автора на якісь відкриття, що вияснять справді щось важне, то помиляєте ся дуже. Ледво поклавши питанє про істнованє якогось звязку між тими двома церквами і не давши про той звязок ніякого понятя, автор приймає його за факт, на яким можна вже будувати дальші висновки, і швиденько конструує собі ще пару таких же фактів. Бачите, в базиліці сьв. Климента знайдено фреск матери Божої з дитиною на лоні; подібний фреск є також у церкві сьв. Олексія — то другий факт; третій факт: у базиліці Климента є також останок фреска, де представлена смерть сьв. Олексія. А що базиліка сьв. Климента старша від костела сьв. Олексія, то як думаєте, що з того виходить? Виходить „przywzyszczenie, że kult św. Aleksego o bok kościoła Awentyńskiego był już bardzo żywy w tym wielkim zbiorniku wpływów wschodnich, jakim był w Rzymie kościół św. Klemensa. Zdaje nam się, że kult ten w San Clemente miał źródło najzupełniej niezależne od Awentynu“ (стор. 10). Ну, а може культ на Авентині пішов: із San Clemente? Сього питання автор навіть не ставить собі, а спішить до иньшого. Жив, бачите, в IX віці Йосиф прозваний Гимнографом. Він був родом із Сицилії, пробував якийсь час у Солуні, потім

у Константинополі, був навіть на вигнанні в Корсуні, і написав між иньшим гимн до св. Олексія. Отже нашого автора „uderza w liniach tego życia dziwna analogia z losami naszych wielkich apostołów słowiańskich, Cyryla i Metodego. Ci pochodzą z Tessaloniki, działają później w Rzymie — i wreszcie z powodu niesnasek z Focyszem dostają się na wygnanie do Chersonesa“ (стр. 11). Читаєш і очам своїм не віриш. Та не вжеж можливо, щоб отакі річчї пускали ся в світ під фірмою Академії Наук? Але д. Закшевському байдуже про се. Він спішить до дальших висновків. „Dla nas ten fakt (!) jest decydujący. Święci Cyryl i Metody obracają się w tych samych okolicach i w tym samym czasie, co Józef Hymnograf, musieli po prostu otrzeć się z bliska o kult św. Aleksego. To była by geneza tej niesłychanej i najsilniejszej popularności, jaką się cieszy kult św. Aleksego na Rusi. Kultowi św. Klemensa na Rusi towarzyszył więc nieodstępnie kult św. Aleksego — na Ruś one razem zaszły — i dla nas jest bardzo prawdopodobnem przypuszczenie, że tak samo razem zaszły do Rzymu. Jak kult św. Klemensa ożywili w Rzymie św. Cyryl i Metody, tak samo m niej więcej się miała się rzecz z kultem Bożego człowieka“ (стр. 11). Тут „mniej więcej“ що речене, то недорічність. Анї історія нічогоісінько не знає про якийсь „нечуваний“ та „найбільший“ культ св. Олексія в старій Русі, анї не маємо ніякої підстави до припущеня, що Константин і Методій були прихильники того культу, анї нарешті не правда те, що славянські первовчителі чи то принесли, чи оживили культ св. Климента в Римі, — вони застали його тут у повнім розцвіті.

Думаю, що після таких проб науковости з боку д. Закшевского можу звільнити читача від розбирания ньших його елюкубрацій. Досить буде зазначити ще одну. На стор. 22, розбираючи зміст фресків у базиліці св. Климента, він дійшовши до малюнка чуда св. Климента в Сіцинієм (пор. Записки т. XLVIII, стор. 114—115) пише ось що: „Przedstawia ona scenę restauracyi czy też budowy kościoła. Trzech ludzi jest zajętych ciągnięciem na sznurach ogromnego już obrobionego bloku granitu, przeznaczonego na podstawę kolumny. Czwarta postać w ubraniu rycerskiem komenderuje robotnikami. U głowy tego dozorczy czy fundatora prowadzonej budowy jest napis „sisinnivm“. Inne napisy znajdujące się tutaj pomijamy jako nie przedstawiające dla nas żadnego znaczenia“ (с. 22). Розумієть ся, що п. З. міг спокійно поминути ті написи, бо вже й без того дав клясичний доказ, що беручи ся пояснати та толкувати фрески, яких темою є легенда про Климента, не прочитав собі навіть тексту тої легенди і наговорив неможливостей. Адже те, що він уважає „сценою реставрації чи будови церкви“, се сцена в домі Сіцинія, коли сей прозрівши від свого осліпленя за мо-

литвою сьвятого і бачучи його в своїм домі попадає в лють і велить слугам вязати та волочити його, але тут же поражений дивною сліпотою слуги вьжуть і волочать камянний стовп, а сьв. Климент тимчасом виходить свободно говорячи їм: *Ob duritiam cordis vestri saxa trahere metuistis* — отсе й слова того пропущеного д. Закшевским напису, які для нього не мають ніякого значіння, але містять майже дословний цитат із легенди про сьв. Климента, отже відразу роблять неможливим допущене ним толковане цілої сеї сцени. Та д. Закшевскому се байдуже; він на тім малюнку знайшов кінчик пншої нитки, за якою й біжить, мов кицька за стеблом. От бачите над фігурою Сісінія на малюнку маємо напис: *Sisinnium* -- здасть ся, проста річ. Ага, проста, але не для д. Закшевского. На його думку се „*sisinnium*“ означать може jedynie posiadłość“ на terytorium albańskiem, wiodącą swą nazwę od tego Zuzyniusza“. Вам морочить ся в голові при таких скоках. Яким способом напис над чоловіком, героєм легенди, може означати маєтність, з якою той чоловік (зрештою зовсім видуманий) немає нічого спільного? Коли ж бо, бачите, д. Закшевский великий майстер від вишукування таємничих звязків, а наскочивши в старих монастирських документах на назви поля „*zizinnium*“ або „*zizinni*“ (мабуть від густого осету — *zizanium* — що ріс на ньому), зараз же ідентифікував сю назву в Сісінієм (прозвище надане мб від якогось шепелявленя чи сюсюканя, пор. наше Шипайло, Сюсало і т. и.) і побіг шукати властителів тих піль та знов винаходити різні так само фіктивні звязки між ними і між базилікою сьв. Климента. Тимчасом показуєть ся, що вся та блуканина була зовсім непотрібна, що *Rapizzo* чи *Rapizio* фігурує в актах монастиря сьв. Косми і Даміяна в р. 968 як син графа Райнера (стор. 34) і другий Рапіцо — син графа Аттона під р. 1022. Правда, *Rapizo* тут являєть ся іменем власним, підчас коли на малюнку виступає *Benno* (Венедикт) *de Rapizza*. — але се вже для д. Закшевского така дрібниця, що він і не пробує застановити ся над нею. Що й *Maria Macellaria*, яка виступає обік Беннона на фресках і правдоподібно була його жінкою, не буде „проста собі різничка“, а пані знатного роду, сего можна було догадувати ся відразу; д. Закшевский справді віднайшов у актах сліди провищ чи придомків „*a Macello*“ або „*Macellarius*“, надаваних деяким визначним людям шляхетського походження, може від їх посілости в тій часті Риму, що здавна називала ся „*macella*“. Все се можна було сконстатувати на одній сторінці друку і така замітка, оперта зрештою не на архівних пошукуваннях, а на давно друкованих актах, була би справді цінною вказівкою для дальших пошувань. З актив, цитованих д. Закшевским, видно, що Райнери, в яких роді вживало ся імя *Rapizzo*, се була могутня римська чи сабінська фамілія льонгобардського походження, яка в IX і X

віці піддержувала якісь зносини зі славянським світом. Се слід дуже важний, але не більше як слід. Д. Закшевський своїми міркуваннями не то що не вияснив його, але ще обмотав такою навупиною гіпотеза та неможливих припущень, що справді тяжко в ній бачити навіть те конкретне, що містить ся в цитованих ним актах. В усякім разі скажу, що одинокє цінне в статі д. Закшевского, се власне ті цитати, поміщені в потках.

Ів. Франко.

Исторія русскаго права, выпускъ первый — литература предмета, засл. орд. проф. О. И. Леонтовича, Варшава, 1902, ст. 597+LXVII.

Проф. Леонтович не перший раз забираєть ся до видання курса історії права, тільки всі вони на жаль уривали ся на першім томі, або випуску. Тепер в передмові він заявляє, що має приготовлений курс історії права, де історія „литовско-русскаго права“ розвиваєть ся паралельно з історією „восточно-русскаго права. Щож, дай Боже побачити! все такий паралельний курс буде кроком наперед в зближенню теперішньої схеми історії „русскаго права“ до більш раціональної схеми сеї науки. Поки що ми маємо одначе тільки бібліографію. Вартість її чисто релятивна — вона повнійша від бібліографії Загоскіна. Спеціальну увагу автор звернув на літературу польську, хоч і зістаєть ся неясним, як історія права польського, цивільного, карного і т. п., влізе в схему автора. Зрештою й поза тим є багато зовсім зайвого (як — *exempli gratia* — реферат Антоновича про скальні печери Подністровя, Сіциньського про Бакоту, Веселовского Кієвъ градъ Днѣпра, *Czacki Opisanie hist. i topogr. zamku krzemienieckiego*, і т. и. Є дуже багато недокладних і нездалих титулів, хибних дублетів, або титулів, або вихоплених зовсім przypadково (нпр. Дашкевичъ О занятіи Подолья литовцями, К. Ун. Изв., — розділ з його Заміток, або Историческое описание Каменьца Подольска — Зоря Галицка 1854, N. 3, і т. и.). Із сього погляду — що до системи, добору й докладности показчик Загоскіна при всіх своїх недостачах стояв ліпше від сього нового. Що до прогалин досить сказати, що ш. автор не втягнув майже нічого з українських праць і статей, навіть там, де мусів їх знати (нпр. є рецензія Д.-Запольского на вступні статі Жерел до іст. України-Руси N. 796, але нема самих статей).

М. Грушевський.

Лекції и изслѣдованія по древней исторіи русскаго права В. Сергѣевича, Спб., 1903, ст. VIII+664.

В передмові зазначає автор, що з видань його „Лекцій“ тільки видання 1883 і 1894 і се третє вийшло під його дійсною редакцією й за

них він відповідає. Видання 1894 р. було в своїй часі рецензоване мною (Записки т. X); загальний характер праці, розумієть ся, лишив ся той сам. Вилучена з неї тільки історія оподаткування, що пішла до III т. „Древностей“; натомість автор увів у се видання свою розвідку про Р. Правду, друковану в 1899 (і обговорену мною в т. XXXIV) — а властиво бачили ми вже сю статю в складі „Лекцій“ вид. 1899 р., котрого автор не признає за своє (див. про нього Записки т. XXX); але в сій виданню ще не використані спостереження над Р. Правдою, висловлені автором при особнім виданню сеї памятки (як низше). Передруковано в додатку і давнійшу статю про трактати з Греками X в. Незміненими полишили ся недокладні відомости про українську козачину (с. 104—111), на які вказував я в обговоренню вид. 1899. За те інтересні доповнення й спостереження знаходимо ми в розділах по історії карного і цивільного права — ш. автор напр. розвиває ширше спостереження над залежністю цивільного права Р. Правди від візантійського права. До книги долучено невеликий показчик — річ все ще дуже рідка в російських виданнях. Показчики літератури не визначають ся повністю і в сій виданню.

М. Грушевський.

Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ, издалъ В. Сергѣевичъ, Спб., 1904, ст. 51.

Автор не вдоволеній з давнійшого поділу Руської Правди на параграфи й пропонує свій, опертий не тільки на студиях тексту, а й на автопсії рукописній -- на уживанню киноварних букв і иньших старих способах інтерпункції. Не заперечую справедливости тих спостережень, але зміну нумерації не уважаю річею доброю; вистало б дати новий поділ а лінеа, без зміни нумерації. Найби усталила ся вже якась одна, а то як кождий пильшої уживає, переводити номери з одної системи на другу, цитувати назву кодекса і автора поділу — се не приємна річ і не причиняєть ся до орієнтовання. Се уживання нової нумерації навіть уймає практичну цінність приступного вилання трох текстів Рус. Правди: з кодексів Археографічної комісії, Троїцького й кн. Оболенського, даного в сій книжечці автором.

В передмові автор крім мотивовання нового поділу на параграфи ще мотивує поділ Р. Правди на чотири редакції. При тім, як то кажуть, — ломить ся в відчинені двері. Поділ Р. Правди на чотири редакції зовсім ясна й зовсім не нова річ. Такий поділ був прийнятий і мною, в огляд їх, в III т. моєї Історії, але для російських учених се все graeca sunt, non leguntur, і таким правдоподібно лишить ся ще довго. Щоб не повторяти сказаного там, не входжу також і в оцінку висло-

влених в тійже передмові гадок автора що до хронології редакцій та інших питань.

М. Грушевський.

Курсь церковного права проф. А. С. Павлова, Сергієва Лавра, 1902, ст. 2+539+VI.

Се посмертне видання університетського курсу звісного російського каноніста; плян опублікування його займав покійного перед смертю, але вже не був ним доведений до кінця, й курс зредагував до видання доцент московської духовної академії Громогласов та видрукував в органі тоїж академії — Богословськім Вѣстнику. За се опубліковане належить йому справді подяка з огляду на високу авторитетність в своїм фаху їх покійного автора. Для нас спеціальний інтерес має розділ, присвячений джерелам канонічного права в давній Русі — про Намокано на Русі й церковні устави князів. Особливий інтерес має толкування устав Володимира й Ярослава — тут маємо цілий ряд дуже інтересних і цінних обясень і здогадів. В часті догматичній пок. автор займаєть ся головню сучасним канонічним правом Росії й для староруського канонічного права дає дуже мало.

М. Грушевський.

П. Лашкаревъ — Церкви Чернигова и Новгорода Сѣверска (Труды одинадцатаго археологическааго зѣзда, т. II ст. 146 —164).

Після Київ,а, пише автор в своїй посмертній праці, найбільше старинних церков задержалось в Чернигові, єсть їх там пять, підчас коли у всіх інших землях з княжого періода нашої історії (винявши Київ) не задержалось і тільки разом взявши. Розмірно велике число церков в Чернигові автор пояснює історичним його значінем, коли то за часів Мстислава Чернигів суперничав з Київом, і засноване найстаршої церкви Чернигова випадає менше більше на час заснованя київської Софійської катедри. Що до будівничих чернигівських церков, то, думає автор, могли се бути майстри з Тмутороканя, не просто з Візантії як в Києві, а се тому, що чернигівські князі мали безнастанні і безпосередні зносини з Тмутороканем і звідти з Греками. Але по типу своїому чернигівські церкви належать до т. зв. київського типу, і матеріал також той сам, що і в київських. Вкінці характеризуючи реставрацію чернигівських церков взагалі д. Лашкарев говорить, що в них помітно два способи: або старане імітувати старинний стиль, або змінити будівлю зовсім: перше в Преображенськім соборі, друге — в церквах Пятницькій і Ілїнській. Вміток становить тільки церков Бориса і Гліба, на котрій видно виразно сліди кількох епох і типів.

Тих п'ять чернігівських церков автор переходить по черзі, починаючи від найстаршої, Преображенського собора. Опис його попереджує історична замітка про час його заснування. В записці архієп. Малицького зазначена дата 1003, бо така грецька цифра вирізана на одній мармуровій кольоні в середині в церкві; арх. Філярет чернігівський думає однак, що дата ся не належить до заснування собора, а скорше має зв'язь з тою будівлею, до якої евентуально належала ся кольона, заким привезено її в Тмутороканя до Чернигова, і уважає найвідповіднішою дату 1031, в зв'язку з війною з Ляхами за Червенські городи.

Роздивляючись в архитектурнихъ подробностяхъ сього собора автор приходить до виводу, що в соборі заціліли: стіни, внутрішні стовпи, склепіння (з малими виїмками), копули, і по части покрівля. Заціліла також в північно-західнім розі кругла вежа, але не вповні; вежа на полудн.-зах. розі нова. Не заціліли зовсім (з виїмком фундаментів) бічні притвори, а також в части і хори: вони лишились тільки над західним притвором, а бічні розібрано в ціли ліпшого освітлення церкви, лишалась тільки лінія аркад з парапетом хорів. В старинних частях церкви реставрації зробили деякі зміни, нпр. в покрівлі; східна її частина своєю формою вже цілком старинної форми не пригадує. Питання що до реставрації собора, осіб і часу автор лишає без рішучої відповіді, наводячи тільки виписки з Філярета, Єленева, в котрих говорить ся про се тільки загально.

Про другу з черги церкву — Бориса і Гліба, подано тільки кілька історичних дат: заложення мб. в р. 1090—1123 Давидом Святославичем, зруйнована Поляками 1618, переміни на латинський костел 1627 і повороту до православних 1654 і реставрації Лазарем Барановичем. Решту доповняють рисунки: поздовжного перекрою (зі сходу на захід) і плян.

Церков Успенія Єлецького монастиря, якої засноване вважають ділом Святослава, була разом з монастирем знищена 1611, а в 1671 відреставрована заходами Галятовського і полковника черн. Андрія Дунина-Борковського. Вома стратила дещо зі свої первісної конструкції, коли порівняти її теперішній вид з її видами на іконі єлецької Божої Матери. На іконі вона має копули названі Снегиревим „шишакообразними“. Кінці архитектурного хреста склеплені старим склепінням, як видно по матеріалі. Форма кривлі островерха.

З Ілійського монастиря задержалась церков Ільї при вході до печер і три печерні церкви: Антонія, Теодосія і Миколи Святоті. Початок монастиря, викопане печер преп. Антонієм і збудоване церкви Святославом належить до 1069 р. Монастир і церков були реставровані заходами ігумена Зосими Тишлевича і коштом Стефана Побідайла 1649 р. Були також проби коло відреставрування печер і печерних церков коло

1798 р. розпочаті Віктором Садковським, але не доведені до кінця. Окрім сих даних доданий до опису Ілінського монастиря плян і переріз Ілінської церкви. Плян показує одноабсидну церкву з одною копулою.

Нарешті церкву Пятницька, остання з описуваних у статі церков чернігівських, задержала в собі найменше первісної будівлі княжого періоду: з виймком склепіння на абсидах всі склепіння й копули завалились; розсипались також до певної міри і зверхні стіпи, а в середині і стовпи, що піддержували копулу. Нові стовпи відреставровані трохи відмінно від давнього пляну: вони не получені простінками зі стінами, і весь тягар склепіння спочиває на них. Реставрація була переведена в пол. XVII в., мабуть також Дуниним-Борковським; він же багато причинився до піднесення і Пятницького монастиря. З гадкою, щоб се мав бути жіночий монастир ще в княжій періоді, автор рішучо не годить ся з огляду на незахищене положення монастиря поза міськими валами.

Вкінці автор розглядає, які нові дані дають сі чернігівські церкви для архітектури XI—XII в. Отже єсть певна відміна в пляні, але тільки в його пропорціях: коли плян київських церков творить квадрат разом з притвором і олтарем, то церкви чернігівські творять своїм пляном правильний квадрат і рівнораменний хрест без олтаря і притвора. Єсть також різниця в конструкції хорів і у зверхній фасаді.

Записки про церкви Новгороду Сіверського починають ся датами з історії Новгороду. Що до старинностей міста, то автор не знаходить в нім нічого з княжого періоду. Найстарша церква — се Цокровська, яка походить з кінця XVII в.; вона замітна критим притвором і гарним хрестом на копулі; дальше Успенський собор з першої половини XVIII в. який автор називає „взірнем польсько-руської“ архітектури, а врешті мур довкола Преображенського монастиря. Мур сей приспособлений до воєнної оборони і на зверх прикрашений; його здвигнене уважають ділом Лазаря Барановича. На теплій церкві монастиря звертає увагу хрест на копулі своїми гарними формами.

М. Грушевська.

Д. Н. Бережковъ — О храмахъ Владими́ро-Суздальскаго княжества (XII—XIII). (Труды Владимірскаго ученой архивной комиссіи, книга V, ст. 1—145+18 таблицъ рисунків і 2 пляни).

Архитектура володимиро-суздальських церков від давна вже була предметом історично-археологічних дослідів і має за собою досить значну літературу. Але що до тепер ніякий погляд на сю справу не поборов ніяких і тайна суздальських церков лишаєть ся нероз'ясненою, то д. Бережков, з огляду на важність питання, взяв собі за ціль зібрати всі важливіші вискази дослідників про сю справу. Він вказує, що тим

часом як одні дослідники вважають в суздальських церквах вплив Греції або Болгарії, другі признають в них вплив Заходу, а інші знов видять в них об'яви самостійної, місцевої творчости. Але подавши докладний образ чужих праць про волод.-суз. церкви і звернувши увагу читача на все важніше в них, особливо на працю француза Віоле-ле-Дюка, з якої подає дуже широкі виписки, д. Бережков висловляє прикінці дуже оглядно і скромно і свій погляд, що, розумієть ся, надає його статі більший інтерес і робить її користним вкладом в літературу в.-суздальського церковного будівництва.

Стата починаєть ся зіставленем поглядів двох учених: Голубінського і архитекта Артлебена про Успенський собор в Володимирі і досить довго займаєть ся справою: чи Успенський собор в своїм повнім виді був збудований Андрієм Богом. чи перебудовував його Всеволод. Першої гадки був Голубінський, другої боронить Артлебен і автор прихильєть ся на його сторону. Все те одначе з властивою ціллю статі дучить ся не багато і відриває увагу читача від головної теми.

Вертаючи до неї, автор переходить систематично всі моменти в укладі вол.-суздальських церков — план, матеріал, зверхні архітектонічні прикраси, фасади, покриття, зверхні різьби і внутрішні прикраси і на підставі чужих праць і своїх спостережень констатує походжене кожного з тих деталів. І так порівнюючи план кївських церков з планом суздальських признає в них спільними все есенціональне, отже план суздальських церков грецький, з чотирма або шістьма стовпами. Але матеріал зовсім иньший. Суздальські церкви будовані з білого каменя і нагадують собою матеріал церковних будівель болгарських або західно-європейських. Розглядаючи далі фасади сих церков з півколонкам і арками під копулою, бачить в них автор, як і багато пньших дослідників, без сумніву вплив Заходу, так як і в різьбленім поясі зверху церкви, в прикрасах порталів і в барелефах, що вкривають фасад у майже зовсім. Що ж до покриття, то воно як загально у всіх руських церквах, копула (одна чи більше) грецького походженя. Досить довго увагу автора займає питання, яке значіне має птах на хресті на копулах володимирських церков і півмісяць під хрестом. Що до першого, то питання лишаєть ся не розясненим і далі, а півмісяць має представляти змодифіковані віти дерева, або вигнутих драконів. Загально принята гадка про значіне півмісяця під хрестом, як символь побіди християнства над ісламом показуєть ся анахронізмом, бо такі додатки під хрестом (галузки або дракони, що в упрощеній формі зближають ся справді до рогатого місяця, були вже при хрестах на атонських церквах V і VI в. Справа ся також властиво не належить до теми і забирає безпотрібно досить багато місця.

Описавши так дуже докладно всі характеристичні прикмети суздальських церков, а особливо зверхні різьблені барелефи, автор пробує вкінці роз'яснити загадкове походження сеї володимирської архітектури висловляючи обережно свою гадку: володимирська архітектура з очевидними сильно зазначеними прикметами західно-європейської прийшла до володимирського князівства з тих руських країв, що лежали найблизше до Заходу і також приймали по часті від нього культуру, яка зазначилась виразно в штуці (архітектурі) їх з XIII в. — отже з Галича. Для порівняння подано плян церкви св. Пантелеймона в Галичу і плян Преображенського собора в Черєяславі Заліськім — вони майже зовсім однакові. Богато спільного мають галицькі церкви з суздальськими і в зверхніх прикрасах, різьблених порталах і т. и.¹⁾ У згаданім в літописи різьбарі „хитрецу Авдію“ догадується автор одного з майстрів, що працювали над суздальськими різьбами: можливо, що се він був взятий підчас походу Батія в неволю і вернувши відти до вітчизни працював коло катедри в Холмі. Відомість літописи, що майстрами сузд. церков були Німці, автор не вважає запереченем своєї гадки: адже і учителями галицьких майстрів були Німці; вони ж могли бути запрошеними і до робіт в Володимирі і не се рішає, якою мовою говорили майстри, а се, яку штуку принесли вони з собою в Володимиро-Суздальське князівство.

Останній відділ статі трактує про внутрішні прикраси тих церков; були се фрески релігійного змісту. Тут поданий опис декотрих з них, а також і рисунки; вони звертають увагу наївностю розуміння деяких слів св. Письма, які маляр розумів буквально і так їх представив, нпр. „душі праведних в руці божій“, або „душі на лоні Авраама“, а також представлене Страшного Суда — декотрі сцени тут визначають ся живістю і драматизмом.

М. Грушевська.

Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ источникамъ, трудъ Н. И. Срезневскаго, томъ третій, выпускъ I, Спб., 1903, стовб. 1—512.

Монументальна праця Срезневского, оброблена його донькою, поступила останніми роками значно наперед. Сей выпуск, датований на титулі 1903 роком, а в дійсности виданий 1904, містить цілу букву **P** і більшу половину **C**, кінчаючи словом: „степенный“. Кінець отже не так уже й далекий — пожадати лише аби ті останні випуски як найскорше появили ся.

М. Г.

¹⁾ Се піднесено було давнїше в т. III Історії України-Руси, але він вістав ся авторови незвістим. — *Ред.*

Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim 1425—1553, napisał Janusz Samolewicz (Studia nad historią prawa polskiego wyd. pod red. O. Balzera II zes. 1), Львів, 1903, ст. 53.

Висні інстанції німецького права в руських землях не були досі докладніше досліджувані й для того стаття Я. Самолевича присвячена суду сяніцькому має свою вартість й інтерес. Автор на підставі головнозаписок сього суду, виданих в т. XI і XVI Акта гр. і ziem., вясняє склад сього суду, його територіальний округ, особи й справи, на які розтягала ся його юрисдикція, і порядок апеляції з сього суду до суду краківського. Як з сього вичислення видно, не вичерпує автор вповні свого предмету; крім того досліджує він свій інститут відокремлено від подібних інших. Не вясненням у автора зістаєть ся питання, які особи підлягали сьому суду — для сього треба б докладніших студій над історією сіл, королівських і приватних. Рівнож не зауважив він интересного явища, що між селами, які підлягали сьому суду, стрічаємо такі, що звістні нам з інших джерел як осадні волоського права (Родошичі, Щавне, Одріхова). Як би автор дав собі труд познайомити ся з вступною розвідкою про Сяніцьку королівщину в III т. Жерел, може б був встановив ся над сею справою

М. Грушевський.

Aleksander Brückner, Różnowiercy polscy, szkice obyczajowe i literackie. Serja I, Варшава, 1905, стр. III+280.

Дивні діла твої, Господи! Читаєш отсю книжку, надихану щироісторичним духом, ясным, вировумілим на людські хибі і слабости, що силкуєть ся скрізь малювати, розуміти і одіювати людей на тлі їх часу, — і здаєть ся, немов се писав зовсім не той сам автор, що розібрали вшепраці про Константина і Методія. Анї одної грубої лайки, анї одної низької інсинуації, анї одної на субективних догадах побудованої гіпотези. Усюди промовляє правдивий історик, що глядить на минувшину з її боями, злочинами, ілюзіями та розчарованиями з високого становища всесторонного зрозуміння і вибаченя. Контраст виходить повний і просто дивний. Пояснювати його мотиви не беру ся.

Книжка складаєть ся з п'яти розділів, що були нервісно друквані в варшавськім „Ateneum“, а тут виходять девчім перероблені та доповнені. Автор брав ся до своєї теми не з релігійно-догматичного анї тісно історичного боку; його цікавили біографічні, побутові та літературні деталі шумної трагікомедії польської реформації. Маємо тут нариси про Яна Лаского, Мартина Кровіцького (сей був родом із Переміщини), і три розділи, що творять немов одну цілість — характеристику Аріяна та

одного з їх виднійших діячів, Мартина Чеховича, Познанчика. Аріянізм, як відомо, заціпає по троха й українські землі, тай між його діячами бачимо чоловіка, що подекуди належить і до нашого письменства, Симеона Будного, з якого проф. Брікнер подає широкі цитати. Се надає книжечці інтерес і для українольога, тим більше, що автор користується масою рідких сучасних друків і рукописів, у яких є не мало цікавого й для нашої історії та літератури.

Ів. Франко.

Русская Историческая Библиотека Т. XIX. Памятники полемической литературы въ Западной Русі. Книга третья, Спб., 1903, стор. I—VIII (Предисловіе) + IX—XIII (Оглавление) + I—1308 (тексти памяток) + I—104 (Указатель) + I—96 (примѣчанія), вел. 8°.

Третій з ряду том памяток полемічного письменства, виданий заходом археографічної комісії в Петербурзі, а під редакцією Петра Гільтебрандта містить в собі оті твори: 1) „Посланіе Венеціанскаго архієпископа Доминика къ Антиохійскому патріарху Петру объ опрѣсновахъ“ (руський переклад XVI в. з грецьким текстом (стор. 1—8); 2) „Отписаніе Антиохійскаго патріарха Петра Венеціанскому Архієпископу Доминику“ (руський переклад XVI в. з грецьким текстом, стор. 9—46); 3) „Списаніе противъ Люторовъ“ (в двох редакціях) стор. 47—182; 4) „Synod Brzeski i jego obrona“, брошура Петра Скарги в паралельним, руським текстом (стор. 183—328); 5) Exthesis або krótkie zebrańie spraw, które się działy na partykularnym, to iest pomiastnym synodzie w Brześciu Litewskim (1597 r.) стор. 339—376; 6) Отвѣтъ (отпись) клирика Острожскаго Ипатію Потею 1598 гора“, стор. 377—432); 7) „Исторія о разбойничьемъ флорентійскомъ соборѣ, пзданная Клириккомъ Острожскимъ въ 1598 году“, стор. 433—476; 8) „Антириписъ или Апологія противъ Христофора Филалета“ в тексті руським (1599) і польським (1600 р.) стор. 477—982; 9) Листъ Ипатія Потея къ князю Константину Константиновичу Острожскому, 3 юня 1598 года (в тексті польським і руським) стор. 983—1040; 10) Отвѣтъ (отпись) Ипатія Потея Клирику Острожскому 1598—1599 года (в руським і польським тексті) стор. 1041—1122; 11) „Посланіе до Латинъ изъ ихъ же книгъ 1582 г.“ стор. 1123—1148; 12) „*Ἀντιγραφὴ*“ Мелетія Смотрицького (1608 р.) стор. 1149—1300; 13) „Дополненіе съ Посланію Латинъ изъ ихъ же книгъ“ стор. 1301—1308.

Видане текстів наведених полемічних памяток в цілім сього слова значіно відрізняє і смм відріжняє ся воно від недбалих видань полемічних творів київської археографічної комісії. Редактор П. Гільтебрандт

завдав собі, подібно як в попередних двох томах, багати праці, щоби видане вийшло без заміту. В дечім назвали би ми сей том навіть люксовим. Так прим. передруковано тут чотири пам'ятки по раз другий, (N. 1, 2, 4 і 5), чи то в повнійших редакціях (N. 1 і 2), чи то в новонайденім руськім тексті (N. 4), чи то в поправнім виданю (N. 5). Через те однак зискало лише видане на вазі. Шкода одначе, що д. Гільтебрандт, передруковучи брошуру Скарги „Synod brzeski“, послугувався виданнями з р. 1738 і 1610, а не сягнув до першого видання з року 1597, хоч міг би був його напевно до рук дістати. За те зробив редактор велику прислугу науці тим, що віднайшов і передруковав незвісний доси бібліографії руський переклад сього твору. Порівнюючи оба тексти, я почав шукати за його перекладчиком і дійшов до сього пересвідчення, що переклав його Іпатій Потій (порівнай мою брошуру вид. заходом крак. академії наук п. з. „Ze studyów nad literaturą polemiczną“ стор. 1—9, де я подав на сю тему свої помічання). Таким самим білим круком, як руський переклад брошури Скарги, був руський текст „Антиризис-а“, відомий бібліографам в однім і то неповнім еґземплярі, що переховує ся в „московск. главномъ архивѣ министерства иностранныхъ дѣлъ“. За його передрук належить ся рівнож редакторови щира подяка. До дуже рідких друків належить також „Исторія о разбойничьемъ флорентійскомъ соборѣ“, видана д. Гільтебрандом під ч. 7.

Против солідности і точности видання поодиноких текстів не можемо піднести ніяких сумнівів, за те зневолені ми зазначити, що сей том, подібно як попередні, грішить браком системи. Редактор містить пам'ятки без розбору. Полеміка против протестантів, для якої можна би відділити окремий том, перемішана з полемікою против латинників взагалі, та з полемічними брошурами за і против берестейського собору. Редактор не групує сих памяток в одну цілість, не видає їх в хронологічнім порядку, але передруковує їх суміш, так як йому під руки попадуть. Так прим. передруковував д. Гільдебрандт в першім томі безперечно дуже важний твір п. з. „Палинодія“ з р. 1622, а за те й доси поминув цілий ряд інших творів кінця XVI в., як прим. Зизанія „Казанье о Антихристѣ“, твори Жебровского „Kałol i Plewy“, або пам'ятки з поч. XVII в., як прим. „Obrońca św. Synodu Florenskiego powszechnego. Dla prawowierney Rusi napisana przez Piotra Fiedorowicza... w Wilnie 1603 r.“ і т. п. Підносимо сей заміт не тому, щоби обнизити вартість видання, але як девіперат на будуче. Через хронологічне впорядковане і видаванне рідких друків можна би посунути значно наперед розвій студій над ними.

В тісній звязи з виданем текстів стоять примітки П. Гільтебрандта, подані на кінци книжки. Тут подає редактор не лише вістки.

про важливіших авторів, про яких згадують полемічні пам'ятки, але й передруковує передмови і передає зміст трьох творів, виданих заходом еп. Балабана — Службника (1604) і Учительного Євангелія (1606), против яких полемізували сучасні полемісти, а побіч сього містить одну грамоту патріярха Бремїї (1589), одну грамоту руського єпископату (1590) та перший руський віршований панеїрик з р. 1591 п. з. „Просфонима“, звисний нам доси в виданю Голубева на основі рукописи, а не друкованого оригіналу. Всі повнші твори — друкі дуже рідкі і за їх передрук можна лише висловити признанє для редактора. Але в справі приміток мусимо висловити один заміт. Вони повинні опирати ся все на найновіших дослідах і подавати, по змові, докладну літературу предмета. У Гільтебрандта сего не находимо. Так прии. при обговорюваню творчости братів Зіморовичів покликує ся Гільтебрандт на статю Августа Бельовского з р. 1856, хоч на сю тему маємо новішу студію проф. Гека. За творами Потія велить редактор шукати в VIII томї історїї літератури Вішневского, хоч два рази стільки його творів вичислив я в моїй розвідці про твір Потія п. з. „Унія“. Гільтебрандт признає цілком вірно Потїєви „Антприсисъ“, але не подає при тій нагоді дуже цікавої літератури предмета (заміток Голубева, Завітневича, Леґрана, Харламповича, Брікнера і моїх). Ми не сумніваємо ся, що всі ті твори звисні редакторови і через те головню повинен він був поділити ся їх заголовками з людьми, що мало, або цілком не займали ся полемічним письменством.

З великою совісностю зладжені показчики осіб, місць і характеристичних зворотів. В них замітили ми лише одну важливішу похибку на стор. 93, при обговорюваню памфлета на флорентийський собор, на який обіцяв Потїй видати окрему відповідь. Гільтебрандт думає, що ся відповідь вийшла в р. 1609 в перекладі з грецької на польську мову єзуїта Каспра Бентковского п. з. „Święty a powszechny Sobor we Florenciey odprawiony“. (Порівнай також „Примѣчанія“ стр. 89—90). Ми зневолені ствердити, що тут Гільтебрандт помиляє ся. Потїй видав свою полемічну брошуру в р. 1603 під чужим іменем Piotra Fiedorowicza, про що сам згадує в листі до князя Сапіги (Archiwum Domu Sapiehow. T. I, стр. 368). Повний її заголовок подали ми вище. Рівночасно вийшла та сама брошура в руській мові, про що подана вістка в біографії Каратаєва (стр. 302) і в однім з листів Копітара до Зубрицького (гляди мою розвідку п. з. „З кореспонденції Дениса Зубрицького“ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка Т. XLIII, стр. 38). Спеціально Копітар подає нам про екземпляр, перехований в цісарській бібліотеці у Відні дуже цікаві подробиці.

К. Студинський.

Е. Сѣдлицкаго — Матеріали для исторіи цеховъ въ Подоліи, протоіерея, Камінець, 1904, ст. 78.

Перед обговоренням вібраних матеріалів автор подає короткі звістки з історії повстання і розвою цехів. Не зі всім можна би згодити ся в тім загальнім начерку; дещо сказане занадто загально.

Напр. каже автор, що цехи в Польщі як і на Заході, хочаки зискати для своєї організації і через неї „полною незалежністю“ — вступили в борбу з правительством і иньшими класами суспільности, і що хоч „цехи були закриті (роз. в Польщі)“, але все таки існували далі. Та в дійсности цехи були закриті шляхотськими соймами, але король на свою руку видавав їм привілей. Не можна ідентифікувати значіння цехів на заході зі значінням, яке вони мали у Польщі. Так само стоїть справа що до „видавання війни“ польським цехом правительству і шляхті, або що до таких слів: „що цехи въ полной силѣ были въ Польщѣ въ XIII и XIV вв., особенно когда польскіе города получали... т. н. магдебургское право“. Каже автор, що до цеху приймались по більшій частини сини майстрів. Але до цеху міг вступити і дійсно вступали сини слуги мійського, а навіть хлопа, коли пан визволив свого підданого (роз. за гроші, гл. розвідку Паздра). Поза трьома категоріями людей хлопців, братів і майстрів в цехах була ще одна (виступає нпр. в краківських цехах і містах західних польських) се т. зв. робієнсу — термінатори, се перехідний стан визволених учнів до „товаришів“, і т. п.

По вступі уділяє автор деяких відомостей і уваг більш річевих, бо опертих на призабраних матеріалах, по більшій частині Поділля. Найбільше говорить про цехи Каміпця Подільського. Тут являють вони вже в XIV в. за Коріатовичів, але якихсь привілеїв з того часу аж до 1535 не звісно. В тім році просять, а в 1553 дістають камінецькі ткачі статут від львівського ткацького цеху (Львів грав ролю метрополії і академії *artium* для декотрих цехів). 1601 статут потверджений був королем Жигмонтом III. В статуті тім подані правні і звичаєві відносини в цеху між його старшими й молодшими членами. Крім того Камінець має ще два документи потверджені королем Михайлом (1669 р.), один: се привілей ткачів, а другий — столярів, боднарів й колодіїв. Вони визначають ся ексклюзивністю супроти не католиків. В першій огранічують ся Вірмени в продаванню полотен, в другій заказуєть ся приймати в цехи хлопців руських і вірменських. Крім тих був також тут цех шевський, кравецький, металівців і н.

Роблячи виводи з двох висше згаданих документів, противить ся автор — а принаймні хоче змодифікувати висказ В. Буданова, ніби в Камінці цехи ніколи не були поділені на руські і польські, а полу-

чені тільки в один спільний. Автор годить ся на такий утравізм в XVIII в., але не в вв. XVI—XVII. Доказує свою гадку так: грамота 1669 р. говорять, що члени цеху мають свою спільну гробницю і каплицю, а Русинів і Вірмен не мають між себе приймати — видно, каже автор, що Русини мусіли мати свій цех, де могли би сини Русинів учити ся ремесла. В точці про релігійні практики не згадуєть ся про Русинів, і можна припустити, що коли б були Русини навіть з Поляками в однім цеху і їм були казали відбувати різні богослуження в костелах, вони б були спротивили ся маючи ще (в XVI—XVII в.) більшу незалежність — свою адміністрацію й права та стоячи ще досить добре матеріально. З того всього виходить, що руський цех існував особно. В сій гадці підтримує автора ще нотатка в реєстрах і люстраціях з 1565—70 рр., де ремісники того самого ремесла поділені на руських, польських і вірменських. Руський цех міг існувати ще до часу переходу Камінця під Польщу. Від того часу руський елемент в порівнянні з правительственным польським слабне. Русини вступають в цехи польські і виходить утравізм.

Вік XVIII характеризуєть ся не тільки злукою цехів різних народностей, але й злукою кількох цехів схожих і зближених до себе по ремеслу в один цех. Так лучать в Камінці ковалі, слюсарі і мечники разом, а золотники, оловяники, котлярі, еконвісарі і ин. знов в один цех, шевці з'єднують ся в один цех з кушнірами — одначе ні злука народностей ні злука подібних ремесел не були ідилічні. Так нпр. повстають сварки між шевцями і кушнірями, незгоди і спори між майстрами різних вір. Автор подає цікавий приклад як поступив собі цех із одним майстром — Вірменином, що не сповняв цехових повинностей: його зобовязано являтись тільки підчас католицьких відправ в костелі, а від цехових повинностей сьвітської натури увільнено Вірменина цілком.

Крім наведених цехів були ще: кравецький, різницький... і хірургів, котрі остоювали за виключним правом лічити шіщан. Знаків цехових (хоругов, печаток і ин.) уживали ремісники аж до XX в.: аж в 1902 р. закрито в Камінці „Ремісничу управу“, а знаки цехові (8 печаток різних цехів) переймила городська управа в свої руки.

Крім Камінця існували цехи ще в пньших місцевостях Поділя. Се ясно зі статутів, з захованих печаток цехових, привилеїв, а з другої сторони видно по „бытовых пережиткахъ прошлого времени“ — зі звичаїв, традицій... І так в місточках Межибожю, Сатанові та в Балті існували цехи ще перед XVIII в. на підставі привилеїв надаваних їм їх панами — Потоцькими і Сенявськими. Зі змісту привилеїв видно, що до цехів крім Поляків-католиків, належали Русини-унїяти, та що відносини між ними були згідні. З привилею кушнірів і кравців в Межибожю ска-

зано, що кождий майстер повинен ходити або до церкви, або до костела — відповідно до своєї віри, а кождий цех має давати по рівній вазі воску tak do kościoła rzymskiego, iak у cerkwi greckiey a wszyscy grekowie, albo też ieden (тільки) грек а wszyscy rzymianie, а тільки мали всі так Поляки як і Русини сьвяткувати латинські сьвята (грамота в додатках ч. 9). В цехах міста Балти не обов'язувано Русинів навіть до того, бо там їх було більше, а вкінці і по тій причині, що надавець привилеїв, Любомірський уходив за досить толерантного чоловіка, а навіть протектора православних.

Интересно, що в тих містах (передовсім в Межибожу) всякі кари, датки і т. н. платилось в формі „кількох бочок пива, або гарців горівки“. В привилеях тих міст подавано звичайно об'ясненя повинностей, між котрими на першім пляні стоїть повинність оборони міста. Кождий майстер мусів мати „самопал“, по 100 готових набойів і т. н., а Зофія з Сенявських Денгофова в грамоті яку дає своєму місточку Межибожу наказує всім цехам: „strzelanie do tarczy... za miastem na slobodzie... o Zielonych Swiątkach, przykładem innych miast... а ktoby nie trafił ma dać sztrofu gr. 3, za te zas sztrofy darowizny kupowac powinni starsi dla tych co do celu uderzą... strzelanie ma trwać dni 15“ (додатки, N. 7).

Як видно із захованих грамот, цех свій в Межибожу мали ткачі, кушвірі і кравці (получені разом), гончарі, ковалі і шевці. В Сатанові були всі ті що в Межибожу з внімком кравців (їх грамота не заховала ся), а за те були ще теслі; в Балті цех шевський, що дістав привилей в 1777 р. від Любомірского. В Сатанові існував ще цех дідів-убогих, що жили „під скалами“ коло сатанівського монастиря та від нього мали „прошацкі листи“, що позволяли зебрати. Убогі мали свою організацію і свого цехмістра, котрий правує ся навіть деколи із сьвященником та добиває ся своїх прав.

В иньших місточках заховались сліди цехів чи то в виді написий в церквах (в Могилеві) або на дзвоні (цех жертвував дзвін в Москалівці, Теплику). Денгле (в Зпнькові) „цеха“ — знак цеха іконка божої Матери з написю говорить про існування цехів. Декуди автор бачить слід, що існували цехи (в Янові, Хмільнику, Дунаєвцях і в Шаргороді) по ріжній носі ремісників від иньших мешканців та по їх обопільних відносинах, по традиційних звичаях, що нагадують цехи, родинних церемоніях, сьвятах і т. н. — але се цікавіше вже для фольклориста, як для історика.

I. Шп.

Н. Петровъ — Однй изъ предшественниковъ Ив. Петр. Котляревскаго въ украинской литературѣ XVIII

в'їтка Аѳанасій Кирилловичъ Лобысевичъ (Статьи по славяновѣдѣнію, I, ст. 57—63).

Проф. Петров в сій статі зберає відомости про Атан. Лобисевича, що в своїм звістнім листі до Г. Кониського представляє себе як автора буколїк „въ малороссійській кобенякъ переодягнених“ (не захованих до нашого часу) і ентузіастичного аматора українського письменства, — та пробує означити час написання тих буколїк (рр. 1767—1776). З вібраних ним відомостей інтересні вказівки з одного боку — на близькість Л. до сучасних російських літературних кругів (Сумарокова), де панувала тоді псевдокласична течія, з другого боку — до Кир. Розумовського. Комбінація справді цікава, хоч старання ближше якось звязати ті букаліки з уподобаннями останнього гетьмана мають трохи проблематичну вартість — ш. автор задалеко іде в категоричнім топі тих можливостей. Не звернув він натомість відповідної уваги на другу сторону в тім листі Лобисевича — його ентузіазм для творів українського письменства — інтермедій Кониського і Танського, в яких він добачає славу України, річи не гірші від Іллявта і Молієра, „коли не більше“. Се признанне незвичайно інтересне, що вказує на існування інтелігентних одиниць, повних високого поважання для творів на українській народній мові — серед котрих значить не був одним звістний Парпура.

Деякі вказівки автора на тогочасні російські періодики пригадують ще раз пильну потребу — перестудіювання їх з становища українознавства; для історії українського культурного життя другої половини XVIII в. вони можуть принести ще не одну цікаву і важку вказівку.

М. Грушевський.

И. Фр. Павловскій — Участіе И. П. Котляревскаго въ формированіи козацких полковъ въ 1812 (К. Старина 1905 кн. VI, с. 309—320).

Авторови статі пощастилось найти в Архиві „Полт. Губ. Правленія“ три листи Котляревського до тодішнього ген. губернатора лівобічної України кн. Лобанова-Ростовского. Ті листи (з 12, 20 і 27 серпня 1812 — один з них офіціальний рапорт) писав Котляревський з Горошина (Хорольського нов.), де він з порученя ген. губ. формував 5-ий козацький полк. Справа, як бачимо не нова, бо вже попередні біографи Котляревського писали про його участь в формуваню згаданих полків мотивуючи се порученє і прийатє на себе переведеня сього порученя Котляревським українським патріотизмом поета. Тому то ціла статя д. Павловсько посвячена властиво не Котляревському, а досить детальному обговореню формуваня козацьких полків на Україні в 1812 р.

З цього то власне боку вона і для нас інтересна. Ще в червні 1812 р. за тиждень до wypowiedження війни наказало правительство полковнику гр. Вітту приступити на правобічній Україні до сформування 4 козацьких полків, куда мали поступити міщани, панські, „казьонні“, рангові і старостинські селяни по одному чоловіку на 150 „ревізських душ“. Се тому, що на правобережжю не було вже тоді козацької верстви. В короткім часі ті полки в силі 3600 люда звійшли в склад армії Томасова під іменем „українських козацьких полків“ (с. 310). В слід за тим такий самий наказ одержав кн. Лобанов-Ростовський, який мав постаратись про сформуване на лівобережжю 15 таких полків (в Полт. губ. 9, а Черн. 6) але вже лишень з самих козаків, яких тоді було 454.983 душ. Кождий такий полк мав складатись з 8 ескадронів по 150 люда, значить полк мав 1200 людей. З браку активних офіцерів призначено до тих полків вислужених офіцерів і підофіцерів. Коня, зброю і одіж мали постаратись самі козаки. Як на правобережній Україні, так і тут формоване таких полків не натрапило на жадні труднощі з сторони козацької людности. За сю службу козаки були на час служби увільнені від плачення т. зв. „оброчныхъ статей“ (6 р. асс. від душі), а зісталось тільки подушне по 3 руб. Певно, що се була значна пільга — та не вона так заохотила козаків до воєнної служби. Сила тут була в відозві ген. губернатора, в котрій він старавсь заграти на воєнних струнах і козацькій традиції, а ще більше ось на якій обіцянці: „Послѣ сего доведеться мнѣ донести царю, отцу Россіи, что всѣ козаки равно на злодѣя готовы, а потому оказать повели, всемялостивѣйшій государь, быть имъ въ свободное время дома и отъ рекрутства свободнымъ, ибо на оборону царства твоего составятъ они всегда цѣлое войско“ (с. 313). Автор статі говорить, що не знає на скільки ген. губ. був уповажненій робити такі обіцянки, але додає, що за Олександра I була дійсно гадка впровадити на ново в житє українські козацькі полки (с. 313). Ми теж не знаємо, на скільки Лобанов-Ростовський був до сього уповажненій, знаємо лишень те, що таке поступованє російського правительства з Україною має за собою дуже давню практику. Адже особливо цілий XVIII вік правительство, на коли йому лишень було потреба помочи української людности, завсїди „для прпласканія тамошняго народа“ робило такі обіцянки, котрих ніколи не думало сповнити. А треба йому признати, що завсїди вмїло вдарити в найбільш болючі потреби, як ось тут знесенє рекруччини, котра для України, що виробила собі иньшу систему воєнної служби, було великим тягаром. Спеціально що до покликуваня козацтва в житє, то так само робила Катерина II по знесеню запорожської Січі, коли її в турецьких війнах було потреба Запорожців.

І. Джиджора.

А. Будиловичъ — Генезисъ російскаго українома (Русскій Вѣстникъ, 1903, VIII, стор. 628—640).

Ширше обговорення сеї статі ми заповіли при огляді часописи, де вона була друквана, в LVI кн. Записок. Та поміркували ми, що властиво кажучи, з „науковою“ працею д. Будиловича — колись професора і ректора університету в Дорпаті, а нині члена „ученаго комитета министерства народнаго просвѣщенія“ — нічого робити в науковому органі: ся праця так само далеко стоїть від науки, як і теперішнє становище її автора. Про метод праці д. Будиловича досить буде сказати, що замість розслідути, які ідеї витворили „російскаго українома“ (Зіньківського), колишній професор більш наполягає на осіб, що на його вплив мали, і досліджує їх з такою специфічною пильністю, яка личить не вченому, а де-кому иньшому. Разом з таким оригінальним методом досліду і крайньою тенденційністю д. Будилович виявляє і звичайне нецтво що до річей і справ, які, будши хоч з імени ученим, повинен би знати. Напр. він запевняє, що серед кожного більшого народу в Європі можна б знайти „не двѣ-три, а цѣлыя дюжини (!) такихъ племенныхъ и культурныхъ особей, какъ великорусская и малорусская“, що федеративний устрій і навіть саме істнованнє Швейцарської спілки залежить тільки від антагонізму европейських держав і ні від чого більше, і т. п. Сього досить, щоб судити про науковий бік праці д. Будиловича; що ж до иньших, то ширше про них поговоримо в замітці „Наука темнихъ людей“ у Л.-н. Вістнику. С. С.

П. А. Несторовскій — Бессарабскіе Русины, Историко-этнографическій очеркъ, Варшава, 1905, ст. 174+II.

Про бесарабських Русинів знаємо дуже мало, тому й кожда солідна статя про них мусіла б бути привітана радо тим більше, що була б новиною в науці. Автор книжки, про яку буде дальше мова, відчував се мабуть добре, через те й зладив він цілу монографію про тих Русинів. На жаль, вона не вповні відповідає всім вимогам, які ставить ся до подібних праць, і мц, вдячно приймаючи сю першу пробу, мусимо все таки чекати иньшої праці, що заповнить сю прогалину в нашій етнографії.

Автор опер свою працю на друкваних звістках про бесарабських Русинів, які й вчисляє при кінці книжки (ст. 173—174). Ті звістки одначе або лише принагідні, прим. у Чубинського (Труды), Потєбні (Обзоръ поэтическихъ мотивовъ колядокъ и щедровокъ) і Кочубинського (Тура-Бѣлгородъ-Аккерманъ и его новая лапидарная надпись, Частныя молдавскія пзданія для русскої школы), або походять від людей, що

писали лише з аматорства, тому часто не звертали уваги на важне, а розводили ся над дрібницями або й зовсім непотрібними речами. В правді автор заявляє: „Обрацаюсь, по мѣрѣ надобности, ко всѣмъ упомянутымъ пособіямъ, мы все же въ основаніе настоящаго очерка положили собственныя наблюденія надъ русинскимъ племенемъ“ (ст. 4), але на нашу думку тих обсервацій було за мало і предмет рішучо ливив ся не вичерпаний.

Ціла книжка розділена на чотири часті, крім передного слова і вступу, в яким автор говорить про приналежність бесарабських Русинів до українського племені та виказує їх близькість із австрійськими (буковинськими) Русинами.

У першій частині займаєть ся він територію Русинів. Говорить про землю, клімат, фавну, флору; описує географічне положене території і згадує про історичне значіне Хотина (переповідає важнійші історичні події, в яких Хотин згадуєть ся) та поблизького від нього села Ставчан.

У другій частині виказує автохтоянність Русинів і наводить їх характеристику та ріжниці від буковинських і придністрянських Русинів.

У третій частині говорить про „ви́шній бытъ Русиновъ“, себ то про загороду, домашню обставу, село, одіж, поживу і ріжні занятя, як огородництво, садівництво, рибальство, пчільництво і т. д.

У четвертій частині малює „внутренній бытъ Русиновъ“: релігійно-моральний сьвітогляд, віруваня, обряди, говорить про мову і вкінці про народне шкільництво.

Як видно, програма автора була широка і не зла і коли б була добре виповнена, наша етнографія була би збогатила ся дуже гарною книжкою. Та пригляньмо ся сій книжці.

Бесарабські Русини — як подає автор за Чубинським, — займають „семь волостей уѣзда (Хотинського), паселенныхъ, за самими незначительными исключеніями, только Русинами: Рукшинскую, Клишковскую, Грозинскую, Данкоуцкую, Кельменскую, Романкоуцкую и Секурянскую. Въ пяти остальныхъ волостяхъ преобладающее населеніе молдавское и русинскія села въ нихъ встрѣчаются только отчасти“ (ст. 9). Усіх руських сіл у Хотинськім повіті є 112; з того 90 сіл заселених самими Русинами, а 22 мішані, де Русини живуть із Румунами. Поза Хотинським повітом подибуєть ся ще по трохи Русинів у сусідних, Сороцькім та Білецькім уїзді, але їх там мало. Ціла територія руська тягнеть ся на 150 верст довжини і 40 верст ширини та числить 250.000 Русинів, які представляють осьмину населеня цілої Бесарабії.

Цікаво зазначити, що хоч бесарабські Русини живуть у сусідстві в націю, яка не перевислає їх культурою, а проте все таки денаціолі-

зують ся в її користь. Ось як автор говорить про се: „Румыны нап-
рають на Русиновъ со стороны Прута и, благодаря своей сравнительно
большей устойчивости и упругости, хотя и медленно, но все же румыни-
зирують малорусское население. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ процессъ по-
глощенія Румынами славяно-русского населенія начавшійся давно, еще
въ XVI в., если не ранѣе, уже завершился, и тамъ, гдѣ когда-то раз-
давалась живая малорусская рѣчь, теперь слѣшится лишь молдавскій
говоръ. Только кое какіе обычаи, нарѣдка пѣсни, сказки и тому по-
добныя народныя произведенія, да языкъ земли — этотъ живой свидѣ-
тель мипувшаго — говорятъ о прежнемъ старинномъ населеніи (таково,
напр. теперь село Коленкоуцы въ такъ называемой бессарабской Буко-
винѣ). Въ другихъ мѣстахъ этотъ процессъ продолжается еще пдти на
нашихъ глазахъ (напр. въ сосѣднемъ съ Коленкоуцами с. Грозницяхъ)“
(ст. 1—2). Правда, автор не все критично оцѣнюе факти і деколи пере-
солюе по трохи (прим. із факту, що до Камінця Подільського приходять
на Івана на богоміле й бесарабські Румуни, він вносить, що се пору-
мунщені Русини (!) (ст. 40), „по традици привыкшіи чтить церковно-
народныя празники своей прежней родины“, та все факт денационалі-
зації заналто виразний, аби його не побачити, тим більше, що його кон-
статуе не лиш самий д. Несторовскій.

На некритичність автора вказуе також те, що він не вагаєть ся
в серіозні описи вставляти очевидні анекдоти. Так приміром говорячи
про турецьке пануванє в Хотині, він наводить за Афанасевим-Чужбин-
ським (Поѣздка въ Южную Россію) оповіданя, що Турки за злодійство
карали смертю. „Въ Хотинѣ и въ то время жили евреи, которые зани-
мались торговлею. Чуть зашелъ кто-нибудь въ еврейскую лавку, а ужъ
турокъ и подстерегаєть выхода покупателя. Узнавъ что и сколько ку-
плено, турокъ идетъ въ турецкую лавку и перевѣситъ товаръ: если
отпущено, какъ слѣдуетъ, еврея не трогаютъ, но если покунатель обвѣ-
шенъ, — еврея берутъ и налагають пеню или, смотря по обстоятель-
ствамъ, бьютъ по пятамъ, но за второй проступокъ ведутъ на висѣ-
лицу“ (ст. 39).

При характеристиці Русинів тримаєть ся він іще тої давної доброї
методи, коли то на підставі одного-двох недокладних спостережень, зро-
блених на одній-двох особах, генералізувало ся факти на село, повіт,
край, цілий народ і т. д. без докладних даних і порівнянь. Так примі-
ром Русини в нього переважно темноволосі, заховують татарський звичай
голення голови (долиною підголюють голову і в деяких околицях Гали-
чини), росту середного, спокійні добродушні, гостинні, побожні, ввічливі
і т. д. Лише лають ся страшно; з ріжнородности лайки можна вносити,
що вона „заимствована отъ молдаванъ, которые ругаются ужаснѣе в сѣ хъ

народовъ въ мірѣ“ (ст. 44; а що він сказав би, як би почув лайки малярські, італійські та сербські?).

Всякі описи в автора, треба сказати, дуже побіжні й недокладні, хоч воно повинно бути як раз навпаки. Опис одіжи приміром поданий на п'яти сторінках! Пожива містить ся на двох сторінках тай то говорить ся лише про мамалигу (названу чомусь „чисто національної бессарабской пищей“, хоч її їдять на Буковині, в Галичній, на Угорщині, Румунії), бриндзю, саламаху та повила. При тім автор твердить, що сі роди поживи „отличаются чисто мѣстнымъ характеромъ“ (ст. 61), хоч се цілком вірно. Так само побіжно описана загорода і т. д. Дечого автор впрост не зрозумів. Він нарікає приміром, що Русини за мало займають ся пчільництвом та рибальством: „Объяснить слабое развитие рыболовства можно только нелюбовью русинновъ къ этому промыслу“ (ст. 75). А коли з промыслу не можна вижити — а до таких власне належить і рибальство (на ріці) і пчільництво — то що тоді робити? Чи займатися ним тільки з любови, щось як „штукою для штуки“? Так само не розуміє автор процедури з сушенем сливок. От як він її описує: „Лозница (сушарня) представляетъ большую четверугольную яму, длиною въ двѣ, иногда три сажени и глубиною въ полтора аршина, поверхъ которой накладываются тонкая деревянные палочки (в дійсности плетінка, лѣска); на эти палочки насыпается слива. За тѣмъ въ особо приспособленномъ углубленіи возлѣ ямы разводится огонь; дымъ и теплота отъ горящихъ дровъ, проходя черезъ слой сливъ, высушиваетъ ихъ. Такимъ образомъ просушенная слива сильно пахнетъ дымомъ, что и уменьшаетъ ея доброкачественность (ст. 73—74). А леж сливки сушить ся так загально, і їх не чути димом, підкладаєть ся лише дерево, яке з легенька і звільна тліє та видає мало диму.

Крім того автор подає нераз цілком хибні факти. Ось приміром що він говорить про Русинів: „Давно отрѣзанные отъ своихъ сородичей — закордонныхъ русинновъ — бессарабские русины за протекшее время своей обособленной жизни успѣли превратиться въ самостоятельную этнографическую единицу съ довольно явственно обозначенною индивидуальностью. Въ настоящее время они уже не русины Буковины и Галичин и не малороссы юго-западныхъ губерній Россіи, а племя почти самостоятельное, понимая, конечно, это послѣднее относительно“ (ст. 2). Не можна перечити, що під впливом місцевих обставин витворили ся між бесарабськими Русинами якісь особливі прикмети, але аби вони були такі важні і такі різкі, що аж давали б підставу на витвір окремого племені, се неможливе. І по часті стверджує се й сам автор на нинішій місці, коли каже, що вони більше зближені до австрійських Русинів, ніж до задністрянських Українців (ст. 7 і 8).

Австрійських Русинів у Буковині ділить він знов на: а) Подолян; б) Гуцулів; в) Липованів (ст. 7). Тут не згадує він навіть про племена, хоч Липоване не тільки не племя, але навіть до руської нації не належать — отже різниця велика!

Описуючи одіж, твердить, що Русини (бесарабські) „народъ скорѣ консервативный и туго поддающийся разнаго рода новшествамъ въ одѣяннѣ“ (ст. 51). Тимчасом кождий, хто живе на селі донебудь може констатувати, що у простого народа так само змінюєть ся мода, як у інтелігенції — хоч може не так швидко, — одні одяги пропадають, иньші витворюють ся. Се можна констатувати й по етнографічних музеях, і то не тільки у нашого, але й у чужих народів.

Так само хибно твердить автор, буцім то „барда — молдавській отпоръ, нигдѣ не встрѣчающійся, кромѣ Бессарабіи“ (ст. 57), бо з малими змінами в формі її уживають і в Галичині і на Угорщині і певно ще в иньших лісних-околицях, де розвинене більше домашнє майстерство різних родів.

Зібравши все коротко разом можна сказати про книжку д. Несторовського: 1) Вона написана на широкій програмі. Програма та одначе не вичерпана, описи побіжні і недокладні, надто розсипано по них багато хибних або недокладних звісток. 2) Книжка не має ні малки, ні ілюстрацій; а що значить подавати, приміром, опис носі, не подаючи ілюстрацій до неї? 3) Жерела, на яких опирає ся автор, переважно маловартні, а сам він, як видно, поробив дуже мало обсервацій і записок, що відбило ся некористно на книжці. 4) Фолькльорна частина книжки дуже бідна. 5) Характеристика мови Русинів, зроблена автором, зовсім без вартости; він уважає приміром, щс такі слова як: сьміяти ся з кого, чекати на кого, будьте ласкаві, брама, завірюха, хороба, тиждень і т. д. — се все польонізмами; фразу: не май я хочу — перекладає добре „не очень хочу“, але пише не май разом, не знаючи, що се не + май (з румунського) і т. д. Супроти бідности літератури про бесарабських Русинів має одначе книжка д. Несторовського певну вартість; треба тільки знати, що з неї можна використати при дальших студіях.

B. G.

Leonidas Bodnarescul — Einige Weihnachts- und Neujahrsbräuche der Rumänen (Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums. XI Jahrg. 1903, Чернівці 1904, с. 33—57).

Повисна праця п. Боднарескуля, написана старанно, хоч і не дуже докладно, зачіпає в багато місцях питання, які і нас ближше доторкають. Тому хочу посвятити їй трохи пильнішу увагу, як би вона може на се заслугувала.

Румунська етнографія, яка може похвалити ся рядом значнійших учених, як Гастер, Маріян і п., не звертала досі на себе належної уваги наших учених, а спеціально етнографів, тому звичайно поминає ся її і не втягає ся відповідно в обсяг студій над культурним житєм нашого народу. Тимчасом студіюване румунської старшої літератури і етнографії принесло-б нам, як се вже бачимо в невеликих дотеперішніх початків, не один цікавий результат, вияснило-б або яркїйше представило-б не одну прояву життя, а передовсім поглядів нашого народу в минувшинї і теперішности. Румунія повинна звернути увагу не лише як погранична територія, з якою з давен давна стикало ся українське племя, але також і як часть нашої власної території, на якій румунський нарід в значній части витворив ся і розвинув ся. Без огляду на се, де прийматимемо першу вітчину Румунів, буде становити українська територія все таки в значній части місце, на яким — хоч вправді не в самих початках, але певно — півнійше відбував ся через протяг віків процес мішаня і асимільованя, в яким український нарід не останню грав ролю. Під йогож і взагалі під славянським впливом вироблювали ся неодні погляди, які нині стали частиною румунського світогляду, під тимж впливами підпали змінам і переїнам давнійші погляди римських кольонїстів і тих иньших племен, з яких склав ся нарід румунський. Вплив сей мусїв значно скріпити ся через літературу та вплив церкви і поодиноких діячів. Зрештою румунська територія — спеціально на Буковинї, ніколи мабуть не була чисто румунська: противно клини і острови українські (а так само з другого боку і пол. славянські) входять тепер, а ще більше мусїли входити колись в організм румунського тіла. Так огже і сама маса обох народів була зі собою в близьких зносинах, скріплених церквою і книжною літературою. Так як фільольогп вказали безліч слів славянських¹⁾, в части українських в словарі румунської мови так можна на певно вказати і не одно, переняте з духової скарбівні сумежних народів, а між иньшими і нашого. На се звернув був вже давнійше увагу акад. Веселовський в VI частині „Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха“, розбираючи ближе духовні мотиви в літературі і народній поезїї Румунів: остерігав лишень, щоби загально не уважати усього, що

¹⁾ По гадці Сінас'а в „Dictionaire d' étymologie daco-romane éléments slaves, magyars, turcs...“ 1879, має рум. мова 1000 славянських слів, а лиш 500 латинських. Сама зрештою обстановка Румуна нагадує дуже Славянину. На се вказують етнографи, пор. нпр. вражїня „Przepl. powsch.“ 1898, VI, с. 380 пр. в статі Чайковського „Obuczaj na wsi rumuńskiej“.

знайдець ся, зараз за відгук клясичної греко-латинської епохи (с. 2). Одначе иньший бік тих взаємин іще важнійший для нас.

Румуни вже через саме положене були для нас посередниками між народами балканського півострова, які причипили ся також до утвореня того осібною народу¹⁾, а спеціально між римським і візантійським елементом і не раз могли нам передати не одно таке, що не дійшло просто книжною або устною дорогою з Візантії. Безперечно грали вони велику ролю в перенесеню поодиноких обрядів різдвяних, а передовсім забав в часі нового року, які своїми коріннями спочивають в далекій минувшині²⁾. Кілька прикладів подав Веселовский в цитованій праці.

Румуни були також неначе мостом, коли так можна сказати, між полудневими Славянами і нами, по якім переходили витвори духа від одних до других.—Тому знаходимо у Румунів відгуки сербського епоса, як на се вказав пр. в однім випадку Асмус Серенсен в „Archiv f. sl. Phil.“ Т. XIV, а за те у Сербів знаходимо паралелі до великоруських билин. Веселовский показав вже, як мотиви колядок і щедрівок, удержавши ся майже виключно у Українців, Румунів, Сербів (також Новогреків), виступають то у одних то у других ясніше в своїх первісних типах, та як на тім лиш маленькім атомі духового життя видно перехресчуване обоїлних впливів³⁾. Видно се також з порівняня даних статі Боднарескуля з фактами нашої і сербської етнографії.

Українці, Румуни і полудневі Славяни, а спеціально Серби мають багато спільних точок, які вказують на їх близше свояцтво і довголітне пошпте в недалекім сусідстві, так, що колись по блпзнім розсліжденю буде можна говорити про них, як про одну осібну культурну групу; подібну культурну спільність в деяких деталях ствердив Дітеріх для балканського півострова взагалі, зі спеціальним оглядом на Грецію⁴⁾.

Читаючи студійку п. Боднарескуля ми що хвиля попадаємо на анальоґічні обряди і звичаї між нашим народом. Їх можна-б певно побільшити, коли-б праця була ширша і не була обмежена до спорадичних заміток про все і вся. Автор пише свою студию для Німців і хоче, щоб і вони знали дещо більше про Румунів, бо до тепер про них дуже мало що писало ся по німецьки. З виїмком праці Diacovovich „Die Colinda, ihr Ursprung, ihre astronomische und auf den

¹⁾ Пор. Krek Einleitung с. 286 і д.

²⁾ Так пр. Коза — Веселовского Разыск. с. 128 і д. Владиміров Введеніе въ ист. русс. словесности. Ж. М. Н. Пр. 1895, Ч. 4 с. 329. Також пнакше у Потебні в „Обьясненія малорусс. и средныхъ нар. пѣсень“ Варшава 1887, с. 174 і д.

³⁾ Пор. пр. Веселовский ib. с. 242, с. 118 і 209 і н.

⁴⁾ Zeitsch. d. Vereines f. Volkskunde. Berlin 1902.

Kalender Bezughabende Bedeutung“ Roman. Rev. V. Jahrg. Wien 1889, і Simion'a Mangiuca ibid. усе нинше писало ся по румунськи¹⁾. Головно присвячує автор свою увагу грам і забавам молодіжи в часі Різдва і Нового року, причім дає більшу замітку про характер румунських танців.

Різдвяні свята і Новий рік обходять Румуни дуже весело і шумно. Від святаго вечера аж до самого майже Йордану кипить в румунськїм селі, дунають сьпіви, чути музику, усюди танцюють і бавлять ся. Молодіж веде при тім перед, цілком так само, як і у нас; але і старі не лишають ся по заду і беруть участь в забаві. У нас буває звичайно противно: старші усувають ся від забави з титулу свойого старшого віку або задля того, що вже жонаті. Декуди одначе бавлять ся і старші, але тоді окремо забавляють ся старші а осібно молодіж²⁾.

Танці зачинають звичайно молоді парубки (прим. при танці гора, який не лиш аближуєть ся, як думає Б. до клясичних хорів, але і до сербського кола і болгарського хоро), які прикликують собі далі дівчат; старші прилучують ся доперва пізнійше, але за те бавлять ся витревало до самого кінця. Так танців як і иньших забав знають Румуни дуже багато. Усі забави підчас свят (як і у нас) спочивають в руках парубків³⁾ і удають ся дуже добре. бо хлопці не беруть ся до роботи без приготованя. Противно до усього, навіть до танцю роблять проби; ділять також ролі поміж себе, так що усе мусить випасти як слід. В тій ціли переводять поміж собою організацію. 19 грудня, себто на св. Миколу сходить ся з 12 хлопців у одного газди, звичайно у батька одного з них, який обіцяє їх цілий час свят у себе тримати і гостити. А се не конче легка річ, бо хлопці сходять ся до нього кожного дня вечером на „проби“, а крім того цілий час від 7/1 до 14/1, або навіть до Йордану, себ то до 19/1 перемешкують у нього стало, як того звичай вимагає. На зборах ділять поміж собою ролі.

Один з них стає провідником „vataв“ і дістає, як відзнаку „buzdugan“, себто довшу палицю з ліщини з грубим, головчастим кінцем, прикрашену часто биндами і дзвіночками. Другий — найвеселійший мусить на себе приймити ролю кози; иньшим приділюють „уряд“ бика (бугая),

¹⁾ Так пр. розвідки др. Сбієри „Colinde, Ciutice de stea si Urări la nuntі. Чернівці 1888; про замовлюваня etc. S. Fl. Marian: Vräji, Farmese, si Desfaceri. Букарешт 1893. Також додати треба: Schuller'a Colinda 1860 і Збірники Teodorescu, Marienescu і и.

²⁾ Чубинскій, Труды III, с. 482. На новий рік.

³⁾ Колядують і взагалі належать до товариства не Цигане і бідаки, як се думає др. Sbiera, але противно сини богатших газдів, декуди навіть причот церковний.

міхонші і касієра. Інші дістають ліхтарню, дзвінок і плуг до обношення. Тут роблять також козу (сарга, Турса або Serbatul) і бугая (buhaiu). Козу роблять цілком так само, як у нас з дерева і з козячої шкіри¹⁾. На великій, при кінці грубшій палиці притверджують вирізану голову з рогами, звичайно подібну до баранячої; долішню щоку можна потягти при помочи привішеного шнурка. Зверху покрита ціла голова козячою шкірою, до якої пришивається уха і борідка. Щоки вистелені в середині червоним сукном. Другу частину кози становить плащ, зшитий з кількох шкір, під котрим має ховати ся парубок, що представляє козу. Зроблене бугая не представляє тільки труду. Се звичайна порожня бочка без одного дна, до якої причеплений кінський хвіст в середині другого дна. Бугая уживають лише на дворі під вікнами, щоби викликати голос, подібний до бичого. З описом „бугая“ не стрічав ся я в наших етн. збірниках, одначе я бачив такого самого бугая в Бережанщині. Тут називають його „гúком“ і уживають його при колядованню, щоби зміцнити хор колядників. Особливо до недавна був він дуже улюблений і уживаний на бережанських передмістях.

Крім тих двох штук знають іще Румуни денекуди т. зв. Mîmotaurgus'a і медведя. Mîmotaurgusa представляє хлопець, що сидить на сідлі дерев'яного коника і тримає на шиї паперове колесо, прикрашене сонцем, місяцем і зьвіздами. Сама назва напроваджує нас тут на генезу звичаю. Впровадили його і розвели гр.-рим міми „уже медвѣди водщая и ини животьны игры на пакость слабымъ“ робили²⁾.

Подібні приготования до сьвят стрічають ся і у нас, одначе вони не мають тої форми, що у Румун. Про сліди умисних товариств з подібною організацією, як у Румун, у нас не можна говорити. Коли навіть, щось подібне було, що можливо, то мусіло зникнути під впливом заказів сьвящеників і властей³⁾. Нині устає у нас чим раз більше навіть звичай колядованя і ходженя з козою або з медведем, так само, як і переводять ся старинні колядки і щедрівки. Є вже села, де вже з перебиранцями ніхто не ходить і де старі пісні знають лишень старші люди. Одначе і в нас є певна організація (по брацтвах) і певний по-

¹⁾ Чуб. Труд. III с. 264—5. Шух. Гуцульщина. Етн. М. VII, 195. Kolb. Pokucie I, 126. Про козу крім висше наведених гл. Аванасьев: Поэт. возвр. III, с. 750 і д. Е. Н. Meier: Germ. Mythologie 1891, с. 218 і р. L. Lepszy: Lud wesolków w dawnej Polsce Przegl. powsz

²⁾ Срезневскій: Свѣдѣнія и Замѣтки. Ч. LV, с. 267. Веселовскій Разыск. с. 130 і д.

³⁾ В Етн. Мат. III, с. 58 читаємо прим. у Мих. Зубрицького „Народній календар“, що він заборонив колядувати в своїм селі, бо люди при тім запивали ся.

дїл роль, який в дечім пригадує румунський¹⁾. В Іспасї під Коломнею сходять ся молодїж, звичайно пастухи і пастушки до одного умовленого дому і учать ся колядок вже від половини Пилипівки. Таке саме дїється і деінде. Так само відбувають ся і вибори — лише аж на самї сьвята. У Гуцулів провідник називаєть ся вибірцем: сей добирає собі помічника „березу“, що уміє добре колядувати. Крім того вибирають „коня“ „пльيسانників“ трембітанника і скрипака. В Нааурій²⁾ найстаршим буває береза: до помочи і до двигая дарунків служить міхоноша. Подібно і на Україні, де рівнож ідуть колядувати, перебираючи ся при тїм, в що хто захоче. Назва (і уряд) берези повторяєть ся і у Румунів. Тут називаєть ся колядник також *brezaia*, *băzae*, і має голову замасковану головою якого небудь звїряти. Зрештою сама назва приходить лиш у Русинів і у Румунів, а більше нігде. Веселовскій зближує його до нїм. Берон і наводить ближші аналогїї³⁾. Міхоноші, яких також стрічаємо у Білорусів і деінде нагадують середновічних карбоносів, про яких згадують добровницькі акти⁴⁾.

Надходить сьвятий вечер „Crăciunul“. Провідник, званий також денекуди „Mosul Crăciun“ себ то різдвяний дїд і ціле товариство колядників „Colindătorii“ з міхоношею вибирають ся колядувати, маючи вже наперед дозволенє від сьвященника і вїйта⁵⁾. Зачинають, як і у нас від пона і иньших висших чинів. Наперед дають знати дзвінком про свою присутність під вікном, а далі сьпівають одним голосом дві коляди. Запрошені до хати відсьпівають третю коляду. Звичайно сьпівають коляди *Legum Doamne* і *Florile Dalbe*. По третій коляді дістають колядники дарунки, а передовсїм вуджене м'ясо, яблука, орїхи і тіста (і вино), потїм пращають ся і забирають ся дальше, щоби обїйти усїх газдів. Тимчасом їдять газди вечерю, зложену з риби, зупи, маківників, повильників і з кутї, до якої вкидають іще товчених і краєних орїхів. Газди зачинає від кутї⁶⁾ і кидає першу ложку на стелю та стараєть ся

1) Kolb. Pok. I, с.) 90 і д. р. Зубриц. Нар. кал. с. 57 і д. Шухевич: Гуцульщ. Етн. Зб. VII, с. 17 і д. р. Пор. Весел. ор. сїт. с. 107, середновічні „*fratres calandarum*“.

2) Kolb. Pok. I с. 88.

3) Чубин. Труды III с. 438. Також нор. Головацкій Гал. пїсни Гал. и Угор. Русн IV, с. 1. Веселовс. Разыс. с. 118. 209.

4) Ближе про се Весел. *ibid.* с. 211 і д. Kolberg, Pok. I, 90 рівняє його з секретарем і касієром.

5) І у нас сей дозвіл мусить бути. Kolb. Pok. I, с. 94.

6) Так само від кутї зачинають на Покутю. Kolb. Pok. I, 87. Іспас. В Мшанци їдять кутю так, як і в Бережанщині на кінци. Зубрицький рівнож чув III, 263, ор. сїт. с. 55. За те у східній частині гір, подібно як у Румунів починають від кутї і складають собі при нїй

добре втрафити, щоби більше зерен лишило ся на стели, бо лїпше буде жиниво¹⁾. Усе те з виїмком самих страв таке подібне до нашого, що навіть не наводжу паралель.

Колядники вертають по нівночи до своєї господи, щоби хоч трохи переспати ся і пійти рано на службу божу до церкви. По службі божій відбуваєть ся тавець. Після танців²⁾ ходять колядники по тих хатах, які не обійшли на св. вечер, або відвідують на запрошене багатших селян і забавляють ся у них танцями. Підчас сьвят відвідують себе і старші люди³⁾, при чім кожний гість приносить зі собою різдвяного колача. Четвертого дня вертають колядники знов до своєї господи і молотять гааді аж до Нового року з вдячності за щиру і добру гостиню.

У Румунів, як бачимо, зачинають колядувати вже на сьвятий вечер. Подібно дієть ся у нас і нині, хоч не всюди⁴⁾. Так само діяло ся і давнїше, як довідуємо ся з 41 гл. Стоглава із Густинської літописи. „Перебиранці“ ходять у нас декуди і на сьвята і на щедрий вечер; тоді мабуть найбільше.

Іще величавїше і живїше переходить щедрий вечер і Новий рік. Парубки вибирають ся з плугом⁵⁾, який або забирають або просто

бажана. Шухевич *op. cit.* с. 14. Поляки кутї не знають. Деінде досить розповсюджена. Гл. Krek *Einleitung* с. 585. Слово мабуть грецького походження. Jagić, *Archiv* IX, 168. Не усюди годить ся також звичай, котру ложку кинути. Декуди і то саме в горах перші три ложки назначені на ворожене. Шухевич *op. cit.* 14, Kolberg, *Pok.* I, с. 87. В коломийськїм Kolb. *Pok.* I, 84 кидають аж четверту ложку, так само і деінде. Зубр. *op. cit.* с. 35.

¹⁾ У нас прикладать те саме до пасіки, щоби добре роїла ся. Чуб. *Тр.* III, с. 263, Шухевич *op. cit.* с. 14; Зубрицький с. 35. Kolb. *Pok.* I с. 83, 85 і д. р., але також і до жнива — в Новім Санци, *Wisła* 1904, с. 530.

²⁾ У нас дієть ся подібно: парубки ходять з музикою і забавляють ся. Kolb. *Pok.* I 92 і д.

³⁾ На Руси просять на коляду. Kolb. *Pok.* I. 85 і деінде.

⁴⁾ Голов. *op. cit.* IV, 141 подає, що у Львівськїм окрузі колядують на 3 день. Потебня в „Обьясненія мал. и ср. нар. нѣс. с. 36, наводить з Гальки: Обычай II, 30, що над Збручем колядують лиш на другий день. Одначе у Чуб. *Труды* III, 264, колядують подібно, як і у Сербів і на Білоруси, а декуди в Галичині і Буковині на св. вечер. У Потебні с. 46 більше паралель. На Гуцульщині, Шухевич *op. cit.* 17 колядують на другий день, в Мшанци на сьвятий вечер і через цілі сьвята. Зубр. *op. cit.* с. 56.

⁵⁾ Про ходжене з плугом і значіне того у Веселов. *Раз.* с. 209, 114 і д. 119, у Потебні *op. cit.* с. 34, 45—6; Аванасьев *op. cit.* III, 748. Е. Н. Meyer, *Germ. Myth.* с. 281.

з газдівства або вироблюють собі іще перед тим в зменьшеній формі, з козою і з бугаєм „віншувати“ (uratul). Зачинають від свого газди. Найбільшу ролю грає тут провідник з сивою бородою: він, тримаючи палицю в руці проводить усьому, віншує, а часом танцює з козою і забавляє людей. Перед віншованем, яке говорить ся, роблять парубки крик, тріскають з батогів, дзвонять і гукають на бугаю, а те саме повторюють майже по кожній строфі повиншованя, в котрім бажаєть ся газді урожаю, щастя і усього найліпшого, при чім повтаряєть ся рефрен „гоніть хлопці вола (себ то бугая), аби добре тягнув плуг“¹. Одну таку щедрівку наводить автор в цілости разом з німецьким перекладом. Потім йдуть щедрівники до хати і роблять забаву. Подекуди перебираєть ся один хлопець в жіночу одіж і хедить з козою. Хлопець сей називаєть чя „Malanca“; коли де в хаті внаїде непорядок, то зараз бере ся до господаруваня. При відході дістає кожний одного книша¹), умисне на сей день спеченого в маслі з сиром або сушеними овочами в середині („scoverze“). Так ходять хлопці з плугом аж до рана, а також на сам Новий рік, а часом аж до Йордану. Цілий сей час живуть вони разом. В день по Новім році або на Йордан справляють спільний пир за свої гроші, на який запрошують найзначнійших селян і usługують ім. Підчас пиру дякує провідник газді за гостину, а потім залагоджує усі иньші справи, як пр. плата музикантам і т. п.

У нас також найбільше перебирають ся на Маланки. Тоді ходять з козою²), перебирають ся за діда, цигана, медведя, взагалі, як хто може³). Атракційною точкою вістаєть ся одначе Маланка. Лишили ся також і у нас обходи з плугом, але вони трапляють ся чим раз рідше. Давнійше були більше уживані⁴).

Коли парубки ходять щедрувати, тоді дівчата ворожать собі⁵), так само, як і у нас. Автор наводить лише кілька прикладів.

¹) У нас також печуть спеціальні книші і називають їх — коли вони лиш з самого тіста денекуди „щедрівним хлібом“. Kolb. I, 132. Чуб. III, с. 437. Відріжнити се треба від різдяного хліба, колача, корочуна, який знаий також у Німців і у иньших народів, гл. Meyer, D. Myth. У Словицїв називають різдв. хліб Kuc-kruh. Pajek: Čtice iz duž. ž. Slovencev 1884 с. 13.

²) Шух. Гуц. VII, 195, Kolb. Рок. с. 126 і т. д.

³) Гл. Чуб. Труд. III, с. 482. На Новий рік. Гол. IV, 144—5. Потебня 173.

⁴) Потебня: op. cit. с. 46 і Гол. IV, 144; пісні — Žegota Pauli Pieśń lud. rus. I, 15.

⁵) Про се ширше тракує праця Маріяна, в якої автор наводить одно замовлене. Про ворожене підчас съвят гл. Потебня op. cit.

Так ходять дівчата до жерела і приносять мовчки не оглядаючись води, яку потім виливають до миски. Потім кидають старий срібняк, звичайно в родині переховуваний, задумуючи собі свого хлопця. Коли гріш відібеться від дна повисше води, або навіть вискочить з миски, то дівчина має певність, що хлопець з нею оженицься. Коли дівчина хоче, щоби її хлопець жадної пншої не любив, або його хоче прикликати до себе, то краде в ночі перетичку з ярма з дому газди, що по раз перший оженив ся, і засипує ним різдвяне поліно в печи попелом¹⁾, говорячи при тім наведено у автора замовлюване; по замовленю виносить дівчина перетичку з хати і кидає його через хату; усе мусить робити так, щоб ніхто не видів. Інші дівчата прикликають перед заходом сонця своїх любовників замовлюванями над водою, убрані в що найкращу одіж. Крім того виливають олово²⁾ і пробують іще інших способів, щоб і довідати ся про свою будучність і не здрімати ся через цілу ніч, бо се було-б гріхом проти традиції.

О півночі йде газда слухати, що говорить худоба, думаючи, що се йому принесе щасте. У нас цілком противно: не можна слухати мови волів, бо вона не принесе нічого доброго³⁾. На Новий рік дуже рано ходять сівачі⁴⁾ „sēmēnatorii“, звичайно малі діти — обсівають домівників пшеницею і бажають: „Щоби жили багато літ в щастю, щоби в купі жили в щастю вічні часи“. Хлопці ходять також зі зьвіздою і вертепом, а старші представляють трьох королів.

На тім кінчить ся невелика стаття п. Боднарескуля. Згадаю на кінци іще про одно. Так як Румуни справляють пир, щоб подякувати

с. 63 і д. Liebrecht: Zur Volkskunde с. 76. На Україні ворожать на Маланки: Чуб. Труд. III с. 258 і д.; вода грає і тут велику ролю ibid. с. 259. Так само і в Галичині: Шухевич, Гуц. 194 і д.

¹⁾ Різдвяне поліно, яке також і Румуни поважають, шанується головно дуже у Сербів і у Болгар, де навіть дало назву св. вечерови. Зове ся воно у Сербів баднак, а св. вечер бадни дан. Про се більше у Мплићеві: Живот Срба Севака, Милојевић: Песме и обичаји укупног нар. србског. I, 1869 с. 63 і д.; у Ястребова, Обычаи и пѣсни тур. Сербов. Також зібрано у Аван. ор. cit. III, с. 733 і д. Krek. Einleitung 580 і д. Подібно і у Болгар: Д. К. Миладиповцы Болгарски нар. пѣсни 1861, с. 521. У нас полишили ся тільки сліди: пор. Аванасьев II. воздр. III, 743, пор. E. H. Meyer D. Myth. с. 215, 218. Christholz. З тим в певній звязи ворожене з вугликів розтлілого поліна. Шухевич, Гуц. с. 193. Зубрицький ор. cit. с. 37 і 38. Wisła 1904, с. 528.

²⁾ Виливане олова Чуб. Тр. III, с. 259—60. Kolb. Pok. I, 78 і д.

³⁾ Чуб. III, 164. Таке саме Świątek Lud nadr. с. 68. Шухевич, Гуц. с. 201. Wisła 1904, с. 528—9, 530.

⁴⁾ Чуб. Тр. III, 438.

газді за гостину, так само роблять на Покутю хлопці і дівчата тому газді, у якого сходили ся на вечерниці — Kolberg. Pок. I, 79. Діє ся се в день перед св. Андреем.

З. Кузеля.

Сборникъ статей по исторіи права, посвященный М. Ф. Владимірскому-Буданову его учениками и почитателями, изданъ подъ редакціей М. Н. Ясинского, К., 1904, ст. IX + 465.

На честь і пошану відомого вченого, який чимало праць присвятив і українським питанням, М. Владимірського-Буданова у Квіві за редакцією М. Ясинского, видано солідний збірник статей, написаних учнями д. В.-Буданова або й не учнями, але тими, хто хотів ушанувати визначну діяльність д. В.-Буданова.

Попереду усього редактор подав бібліографічний показчик друкваних праць д. В.-Б., але з зазначенням, що „в нього не могли увійти деякі дрібніші статі з часописей, про які, знати, забув і сам автор“. Усіх праць вчислено 47, з якого числа мало не половина (18) так або инак мають відносини до української справи.

З статей, що увійшли в збірник, занотуємо ті, які мають для нас посередній чи безпосередній інтерес. Отже А. Філіпцов — Початкові стадії процесу виндікації рухомого добра по *leges barbarorum* (*Vestigii minatio* і *Anefang*), (стр. 1—26). Виходячи з теї підстави, що виндікаційний процес розвинув ся безперечно з одних загальних арійських основ, що дозволяє їх порівнювати, автор і звертає ся до сього останнього: порівняння прикмет процесу у Германців і у Славян, і доходить до вивіду, що підчас *missio manus super rem* чи *Anefang* властитель при тім виголошував ті прості слова, на які вказує наша „Правда („моє“, або „се — моє“). Ся формула: „се моє“ зберегла ся і в давних індуських законах: так, по закону Ману властитель загубленої речі, знайшовши її, говорив *tamedam*, себто: „се — має“, або *tamâyam*, себто „се — мій“.

К. Кадлец — Про трудові асоціації у славян (125—142). „Трудові асоціації — принаймі ті, для повстання яких треба було меньшу кількість членів — заступали собою, — каже автор, — затрачені кровні союзи. Відомо ж, що союзи договорні виникли у всіх народів півнійш, як союзи кровні“ (стр. 128—129). Вони були доконечним доповненням до кровних союзів. У славянських народів, як народів хліборобських, мали найбільше значіння трудові асоціації хліборобські, хоч лучають ся поруч і иньші форми. Автор вчислює такі асоціації. Найбільш розповсюднена форма у всіх славян — се спряга (супряга, спряжка): у Сер-

бів, Болгарів, Словінців, Українців (Подільщина, Київщина, і взагалі у всій Україні і Новоросії), Великоросів, Поляків, Чехів. (Інші асоціації — на короткий час і без якоїсь організації: толока (помочи — у великоросів). Ся остання — „се атрофіровані форми громадського труда. Тепер толока робить ся переважно для духовенства, для якого колись вона служила способом натуральної заплати і устроювано її найбільш задля релігійно-моральних цілей“ (стр. 136). Відомі ще у Славян асоціації що до скотини: се чорногорська супона, а у Сербів, Болгарів, Поляків, моравських Волохів і карпатських Гуцулів — бачіяне (пасуть і доять доглядачі, а при кінці літа сир і масло ділять між хазяями). Усі ці форми кооперацій були знані в давньому славянському праві. А ці громадські форми заступають попередні широкі кровні союзи. Сим то, каже автор „коли ми доказали, що уже давнє славянське право знає трудові асоціації, що заступають родинні общини, то ми разом доказали і той факт, що вже в давньому славянському праві родинно-громадський лад (кровний колективізм) зникає і дає місце устрою індивідуалістичному. Родинна громада, правда, що не зникла в давньому славянському праві, але вона не була вже виключним з'явищем“ (стор. 141). На жаль автор говорить більш загальниками, і не наводить жадних фактів, о скільки дійсно згадані асоціації були відомі в давньому славянському праві, і о скільки те право давнє хронологічно...

Г. Демченко — До питання про участь земських добрих людей в давнеруських судах (153—175). Народніми репрезентантами на суді литовських часів були т. зв. „земські добрі люди“, які повинні були обов'язково бути місцевими мешканцями, людьми „сторонніми“ (такі, що не беруть участь в справі) і до того безперечно „добрими“ і до судової справи придатними. Релігійні, національні і суспільні ріжницї не мали жадного впливу на право бути в судних мужах: ними бували й татари, й жида, й німці, світські і духовні, шляхта і прості і т. п. Так що „по своєму соціальному складу судні мужі справді були всенародніми репрезентантами в судах“ (163). Але не досить бути тутешнім добрим чоловіком, щоб уже і виступати в суді в мужах: в процесі судні мужі виступають тільки тоді, по перше — коли його розглядає такий суд і саме діло таке, де можна бути народнім репрезентантом, і коли, по друге, — придатні до того особи будуть відповідним чином покликані на суд.

І. Каманін — Нові причинки до історії кївської міської самоуправи в XVII століті (176—194). У внутрішньому життю Кієва в XVI—XVII ст. автор нотує ворожнечу і боротьбу між двома групами міщан, що тяжко відбивало ся на економічному стані міста. А річ у тім, що в Кієві виникли дві місцеві особні юрисдикції: юрисдикція „майборекого права“ і замкова. Замковий уряд підтримував

своїх міщан в суперечках з магістратом, а як ще до них були прихильні воеводи, а до того вони для своїх міщан видобули королівські грамоти, то вже не диво, що замкові міщане мали перевагу як чисельну, так і моральну над магістратськими і чинили кривди останнім. На доказ сього автор в додатку до статі подає 4 невідомих досі документи, які виразно свідчать про боротьбу двох груп київського міщанства, се: 1. Скарга київських міщан „права майдебурского“ на нехить і відмову замкових міщан дати половину видатків на удержання і дачу живности та військових припасів жовнірам і запорожським козакам, які переходили через Київ. 11 липня 1618 року. 2 а) Заява київського городничого Станіслава Вігури про відмову київських міщан, противно королівській грамоті, заплатити в свій час 300—пол. злотих на видатки замкови на військові припаси; б) Потвердження возним заяви. 16 падолиста 1618 р. 3. Грамота короля Владислава IV, яка стверджує грамоту короля Жигимонта III з 12 марта 1619 р., що була надана Жигимонтом шевському і кожемяцькому нехам замкової юрисдикції і затвержала право цехів на куплений ними на Подолі двір і право торгівлі виробами своєї праці. 20 січня 1634 р. 4. Постанова київського замкового суду в справі між біскупськими і замковими міщанами в Києві; на підставі сеї постанови біскупські міщане признані за підвластних замкови і повинних вносити міські податки на рівні з замковими. 17 падолиста 1636 року.

Статя д. Каманієм разом з свіжим актовим матеріалом має чималій інтерес і варта уваги істориків. Але явище се повинно бути студіоване в звязку з порядками маґдебурського права взагалі.

М. Ковалевський — Правничий побут генуезських кольоній на Чорному морі з другої половини XV ст. (195—229). Автор дає цікавий огляд суспільних і адміністративних порядків генуезських кольоній на Чорноморському побережі (переважно в Кафі), перенесених цілком із Генуї і пасажених на зле підготовленому ґрунті. Для нас цікаві деякі подробиці з побуту Кафи. Отже маємо в статуті 1448—9 згадку про козаків (вперше надрук. в Зап. Одеськ. Общ. Ист. и Древн. т. V, 1863 р.), про те, що в XIV в. в Кафі і Теодосії були руські церкви (*ecclesiae russorum*), про руських невільників. Кафа і взагалі генуезські кольонії, нарівні з венеціанською Таною, були головні пункти, звідки вивозили рабів в Африку і на Захід. „В діпльомах генуезського архива *Sibrario* знайшов ся не оден акт, який свідчить, що згадані в них раби і рабині були вивезені з Кафи і взагалі з Криму. З свого боку, я в архивах Пальми, головного міста Маіорки знайшов не оден доказ на те, що раби, які тут купували ся і продавали ся, були дуже часто Татари, Черкеси, руські (*de nacione russorum*), яких, очевидно, не можна було добути

пнакше як з берегів Чорного моря за помічю генуезців та венеціянців“ (стор. 212—213).

Н. Дашкевич — Грамота князя Івана Ростиславича Берладника 1134 р. (366—381). Шан. автор спинаєть ся на виданій ще в р. 1860 румунським вченим П. Хиждеу грамоті Іванка Ростиславича, яка згодом (в р. 1890) була узана Соболевским і румунським вченим Богданом за фальсифікат. Автор порівнявши перше виданяє з пізнійшою репродукцією (в р. 1869 в газеті „Трајаїп), розглядає потім грамоту з двох боків: з боку змісту і форми, розуміючи в останньому данні діпльматики, графіки, фонетики і правописи, і доходить до висновку, що ся грамота не має ніяких історичних анахронізмів, яких не можна було б витолкувати, а з боку фонетики та правописи не являє також трудностей; Берладники не могли бути чисто руськими людьми і тим то від мови їх не можна вимагати якогось пурізму. Таким чином, здержуючись поки що від остаточного рішення питання про неправдивість грамоти Берладника, автор гадає, що навряд чи можна дати зараз негати́вний присуд про зміст грамоти.

Н. Максимейко. Руська Правда і літавсько-руське право (368—395) і М. Ясіньский. Закупи Руської Правди і памяток західньо-руського права (430—465) були обговорені в т. LVII Записок. *В. Д.*

В. Горленко — Отблески. За́мѣтка по словесности и искусству, Спб., ст. 236—IV, мала 8°.

В. Горленко звістний нашим читачам, як аматор літератури й штуки, української історії й культури; його статі з минушости України, на пів наукові, на пів белетристичні, звертали на себе увагу. Ся збірка одначе вначо слабша від попередньої, містить статі навіть не журнальні, а так би сказати — газетні, поверховно-інформаційні. Він дотикає в них не раз і тем українських, або близьких Україні, як от: Гоголь и иностранцы, Записки Ф. Орлика, И. П. Котляревскій, За́вѣты деревни (про Матеріали вид. Гринченком), Незданное сочиненіє Глинки (Глинка в Качанівці) — але нового чи з сфери фактів, чи з сфери гадок читач тут знайде дуже мало. *М. Г.*

Въ защиту слова. Сборникъ. 2-е издание безъ перемѣнъ, Спб., 1905, стор. II—255.

Збірник, задуманий два роки перед сим з нагоди 200-літнього ювілею істновання періодичної преси в Росії, тільки сього року міг побачити світ через ті обставини, що звуть ся в Росії „незалежними“. Зміст збірника, як артистичний, так науковий і публіцистичний, підібрано під одну міру, щоб довести потребу для Росії вільного і незалежного слова,

і справді дає чимало з сього погляду цікавого фактичного й ідейного матеріалу.

Українського друку торкають ся тільки дві невеличких статейки: „Вредныя буквы“ д. Коробки (стор. 163—174) і „Шевченко“ п. Русової (стор. 235—239). Перша говорить про обмеження литовського й українського письменства в сфері правописи (Заборона латинки Литвинам і фонетики Українцям); друга — поруч коротенької характеристики Шевченка підіймає питання про безпотрібне калічення російською цензурою Шевченкових творів, навіть цілком що до змісту свого легальних. Обидві праці не дають нічого нового, хоч, певна річ, користні для популяризування серед російського суспільства звісток про українство. Шкода тільки, що на них тільки й стало снаги у редакторів збірника, а чогось докладнішого про загальне становище українського слова в Росії не знайшло ся.

С. Є.

Труды Подольскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества, Выпускъ десятый, подъ редакціею прот. Е. Сѣцинскаго и Н. Яворовскаго, Камінець 1904, ст. 4+580+110.

Десятый том „Трудів“ служить продовженням „Трудів“ видаваних бувшии „Подольскимъ Епархіальнымъ Историко-Статистическимъ Комитетомъ“. Сей „Подольскій Комитетъ“, що існував в Камінці Подільськїм від 1865 р. і в протягу 25-тьох лїт (1876—1901) видав девять томів посвячених історії, статистиці і археології Поділя; в 1903 р. зреформований „опредѣленіємъ Святѣйшаго Синода“ в „Подольское Церковное Историко-Археологическое Общество“ і тепер під новою фірмою дає том, що його маєм перед нами.

Сей том в порівнанню до попередніх (з виїмком I і II тому) визначаєть ся великістю та різнорідністю змісту. На нього зложила ся: праця С. Іваницького про Гервазія Лінцевського, переяславського єпископа (в рр. 1757—69); Є. Сіцинського збірки матеріялів про давній тип деревляних церков та про цехи на Поділю зі вступними розвідками; кореспонденція В. Садковського з кн. Потьомкіним, подана В. Якубовичем; згадка про Й. Ролле з реєстром його творів, владжені Н. Яворовським й Сіцинським. Том замикає бібліографія та опись старих книг з музея товариства (з осібною пагінацією). Всі більші праці сього тому вийшли також осібними відбитками. Вище ми обговорили таке осібне виданнє розвідки про цехи о. Сіцинського й вилучаємо для осібного обговорення статю Іваницького, а коротко сплинимо ся на иньших.

Є. Сіцинський п. т. Исчезаючий типъ деревянихъ церквей публікує матеріал, зложеного по більшій часті із фотографічних знімок, плянів, описів старих (з XVII і XVIII вв.) деревляних церков звісного українського типу. Сей тип церковної архітектури звернув тепер на себе увагу археологів і архітектів, а професор кїївського університета Г. Павлуцький робив довшу екскурзію для пізнання сього типу. „Поділ. товариство“ має намір продовжати видаванне матеріалів в міру його призирання, а в сїм томі подало опис 7 церков з 12 рисунками і плянами. Обговоренне спостережень про самий тип належить відложити до виходу публікацій проф. Павлуцького й ин.

В. Якубович п. т. „Переписка преосв. Виктора Садковскаго съ княземъ Гр. Потемкинымъ объ оказаніи покровительства подольскому правосл. священнику, подвергшему ся насилію въ 1787 г.“ подав два листи Викт. Садковського, еписк. переяславського, до Потьомкіна з прошеннем, аби дано сатисфакцію одному православному священникови (Бицькому) покривдженому російським офіцером. Сей акт має служити взірцем старань Садковського коло добра православної церкви і його діяльности, яку показав яко переяславський єпископ в часі коли уніятсько-католицькі нагінки вибухли з цілою пристрастю.

М. Яворовскій п. т. „Воспоминанія объ Іосифѣ Іос-чѣ Ролле“ дав сердечну згадку про Др. І. Антонія (псевдонім І. Ролле), його наукову і суспільну діяльність для Подоля, а передовсім Камінця Подільського. Наукові заслуги його він характеризує словами проф. Антоновича, що Р. популярно написаними монографіями Поділя знайомив Поляків із історією сього краю та учив польських учених користуватись вислідами руської історичної науки. До того доданий о. Сіцинським хронологічний реєстр творів др. Ролле; всіх їх 49, а пайважнійші з них „Zamczki Podolskie na kresach multańskich“ та „Szkice historyczne“ в 9 серіях.

Конець тому становить „Бібліографія“, де обговорені книги: Войткова: Іовъ Базилевич, Пятій том, части III, „Архива Юго-Зап. Росіи“, Шахматова „Радзивиловская лѣтопись“, Вахевича „Западно-русс. лѣтопись по списку Румянцевскаго Музея“, Вѣдомости времени Петра В. выпускъ 1703—1722 і Pobóg-Górski: „Powiat mohylewski“. Як додаток до тому видруковано: „Опись старопечатныхъ книгъ“ (по більшій часті церковних) в музею товариства. Тут крім опису книг подані ще рукописні надписки і замітки по книгах. Всіх книг 194, найстарші сягають XVI і XVII вв.; декотрих книг музей має по кілька, а в XVIII в. і до 26 примірників.

I. IIIн.

Видання й статі обговорені в бібліографії цього тому :

Огляд часописей за 1904 рік :

Літературно-Науковий Вістник.

Діло.

Руслан.

Буковина.

Учитель.

Промінь.

Економіст.

Католицький Вєхід

Нива.

A. Brückner — Mystifikationen I. Die Wahrheit über die „Slavenapostel“ und ihr Wirken, 1903.

— Cyryl i Metody, 1903.

— Legendy o Cyrylu i Metodym wobec prawdy dziejowej, 1904.

K. Potkański — Konstantyn i Metodyusz, 1905.

St. Zakrzewski — Malowidła w podziemnej bazylice św. Klemensa w Rzymie, 1903.

Ө. Леонтовичъ — Исторія рускаго права, I, 1902.

B. Сергѣевичъ — Лекції и изслѣдованія по древней исторіи рускаго права, 1903.

— Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ, 1904.

A. Павловъ — Курсъ церковнаго права, 1902.

П. Лашкаревъ — Церкви Чернигова и Новгорода Сѣверска, 1902.

Д. Бережковъ — О храмахъ Владиміро-Суздальскаго княжества.

H. Срезневскій — Матеріалы для словаря древне-рускаго языка по письменнымъ источникамъ, т. III, 1903.

J. Samolewicz — Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku saskim 1425—1553, 1903.

A. Brückner — Różnowiercy polscy, 1905.

Памятники полемической литературы въ Западной Руси, III, 1903.

E. Сѣцинскій — Матеріалы для исторіи цеховъ въ Подоліи, 1904.

H. Петровъ — Одинъ изъ предшественниковъ Ив. Петр. Котляревскаго въ украинской литературѣ XVIII вѣка Аѳанасій Кирилловичъ Лобысевичъ, 1904.

И. Павловскій — Участіе И. П. Котляревскаго въ формированіи козацькихъ полковъ въ 1812 г., 1905.

Ф. Будилевичъ — Генезисъ російскаго украиномана, 1903.

П. Несторовскій — Бессарабскіе Русины, 1905.

L. Bodnarescul — Einige Weihnachts- und Neujahrsbräuche der Rumänen, 1903.

Сборникъ статей по исторіи права, посвященный М. Ф. Володимірскому-Буданову, 1904.

B. Горленко — Отблески, 1905.

Въ защиту слова, 1905.

Труды Подольскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества, X, 1904.

НБ ПНУС

249207

Завіска Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXV по 3 00, т. XXIII—IV 5 00, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комп'юлет 1—XX по 48 00, I—L по	12 00
Збірник філософичної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Копицький, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій пап.	4 00
т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. папері	4 00
т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II, нап. О. Копицький	4 00
т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
т. VI: Посмертні праці М. Дикареня	4 00
Збірник історично-філософичної секції т. I і II розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге див.: М. Грушевський)	6 40
т. III—IV: Історія України-Руси т. III, на звич. пап. 5 00, в оправі	4 00
т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII XIX в.	5 50
т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4 50, на ліпшій папері	4 50
т. VIII: Історія України Русі, нап. М. Грушевський т. V ч. I	2 00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—	6 00
т. IV VIII (кождий в двох окремих випусках) по	10 00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V по	12 00
р. VI, IX по	
літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	2 40
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала Коротка історія Русі	4 00
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	6 80
т. III і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	3 00
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографія до історії України-Руси	3 20
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія неликого князівства литовського	2 00
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	2 80
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI—XVIII вв.	12 80
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький XIII.	3 20
XIII. Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького XIV—XVI.	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров Мазепа і Мазепинці, В. Антонович	6 60
Останні часи козаччини на Правобережжі	4 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в.	3 00
XX. Шувальов — Начерк Колівищини	5 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV XVIII ст.	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	4 00
Літер. Дж. Історія політичної економії	0 60
Кавці Кароль, Народність і її початки	0 70
Калитовський Ом. Др. — Матеріали до літератури апокрифичної	1 20
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	0 25
Каряв М. Філософія історії	0 60
Колеса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0 45
Копицький О. Листи про Ірландію	2 40
Копрад Й. Національна економія	1 00
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	2 00
” Письмо до ред. Колокола	1 70
Кримський А. Мусульманство і його будучність	0 60
Левицький Нечуй І. — Світогляд українського народу	7 00
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	1 00
” Руська Правда	
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16 00, повні річники 1890—1904 по 16 00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12 00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0 30
Масарик Г. Ідеали гуманности	0 36
Матеріали до українсько-руської етнології т. I і III.	11 00
т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22 00

- Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту .
- Мікшевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями
 Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури т. II. 6 00, т. III. 8 00, т. IV
Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache
- Олехнович В. Раси Європи
- Онишківич Г. — Руська бібліотека т. III
- Памітки українсько-русської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні
 т. II і III. Апокріфи новозавітні
- Павлик М. — Про читальні .
- „ М. П. Драгоманов, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів
 Ягуб Іаватович
- Партицький О. — Старинна історія Галичини .
- „ Словянська держава перед двома тисячами літ
- „ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка
- „ Скандинавічина в давній Русі
- „ Слово о полку Ігоревім
- Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігоревім
- Правнич часопись, річки IV—V по 6 00, VI, VII — X по
- Правнич бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2
- Правнич і економічна часопись, т. I—III по 3 00, т. IV—V і VI—VII по
- „ Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по
- „ в р. 1878 2 00, річн. XIII з доповненням .
- Пулюй І., Непропаца сила
- „ Нові і перемінні звізди
- Раковський І., Вік нашої землі
- „ Вулкани
- Рудницький С. — Українські козаци в 1625—1630 р.
- „ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.
- Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.
- „ Міжнародні революційні партії
- Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності
- Стоцький С. — Буковинська Русь
- Студинський Б. Др. — Лірники, студія
- „ Пересторога, історично-літературна студія
- Тен Г., Філософія штуки
- Торлецький О. Москвофіли й народовці
- Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.
- „ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі
- „ Київська Ковачина 1855 р.
- „ Маруся Богуславна в укр. літературі
- Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів
- „ Розвій астрон. поглядів
- „ Розвій поглядів на лихву .
- „ Розмови з Л. Толстим
- Українсько-русська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, опрavnі о 1 20 дорожні
- Уманець і Єпілка — Словар російсько-український т. I—IV
- Л. Фер. Будда і Буддизм .
- Феррієр Е. Дарвінізм
- Флямарион К. Про небо .
- Фрапко Ів. Нарис історії філософії .
- „ Наші коляди
- „ Іван Вишенський
- „ Про панщину і її знесення 1848 р.
- „ Хмельниччина 1648—9 р. в сучасних віршах
- „ Слово о Лазаревім воскресенні .
- „ Апокріфічне євангелія Псевдо-Матвія
- „ Шевченко героєм польської революційної легенди
- елевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського
- Цаєвич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею .
- „ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.
- Шурат Чернеча республіка на Афоні .
- „ Чернець“ Т. Шевченка, студія

НБ ПНУС

249207